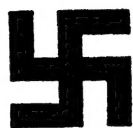

દાનધર્મ—

—પંચાચાર

[સ્વામિવાત્સલ્ય સમેત]

લેખક:

મન:સુખલાલ કીરત્યંદ મહેતા.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગંગાગલી લાંબીગલ્લટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૭૧૨૭ કિંમત ૧-૦-૦

ગ્રંથનામ દાનદાન પંચાયાટ

વર્ગાક પૃષ્ઠ: ૫૨

ॐ

દાનધર્મ : પંચાચાર

અને

સ્વામિવાત્સલ્ય

લેખક:

સ્વ૦ શ્રી૦ મનઃસુખલાલ કીરતચંદ મહેતા

પ્રકાશક:

ડૉ. ભાગવાનદાસ મનઃસુખલાલ મહેતા

એમ. બી. બી. એસ.

૫, ચાપાટી રોડ, મુંબઈ, ૭. { મોરબી

મૂલ્ય: એક રૂપિયા

પ્રથમાવૃત્તિ—પ્રત ૧૦૦૦

વિ. સં. ૨૦૦૪ :: ઇ. સ. ૧૯૪૮

સર્વ હક્ક સ્વાધીન

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
શાંતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૦૧૨૭

મુદ્રક:

પા. અંબાલાલ હીરાલાલ
એન. એમ. પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ધીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

ॐ

श्रीसद्गुरुचरणार्पणमस्तु !

“ जे स्वरूप समज्या विना,
पाभ्यो दुःख अनंत ।
समजाव्युं ते पद नमुं,
श्री सद्गुरु भगवंत ॥ ”

श्रीमद् राजचंद्र

સુભાષિત રત્નો

“કાયાની વિસારી માયા, સ્વરૂપે શમાયા એવા,
નિર્ઐથનો પંથ લવ, અંતનો ઉપાય છે.”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી.

“एक एव सुहृद्धर्मो मृतमप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यतु गच्छति ॥”

—શ્રી હરિભદ્રાચાર્યજી.

(અર્થાત) એક જ સુહૃદ્ ધર્મ જે, મુવા પાછળે જાય;
ખીબું બધું તો દેહની, સાથે નાશ જ થાય.

“दत्तं न दानं परिशीलितं च,
न शालि शीलं न तपोऽभितप्तम् ।
शुभो न भावोऽप्यभवद्भवेऽस्मिन्,
विभो मया भ्रान्तमहो मुधैव ॥”

—રત્નાકર પચ્ચીશી.

(અર્થાત) દીધું ન દાન પરિશીલ્યું ન શાલિ શીલ,
તપ્યું નહીં તપ અરે! વર્ણો મેં લગીર;
ને શુભ ભાવ પણ આ ભવમાં અયો નો,
હે વિભુ! ફેગટ જ હું ભમિયો અહો! 'હ્યાં.

(ભગવાનદાસ)

“જીયાજ્ઞિનો જગતિ નામિનરેન્દ્રમુનુ,
 શ્રેયો નૃપશ્ચ કુરુગોત્રગૃહપ્રદીપઃ ।
 યામ્યાં વમ્ભવતુરિહ વ્રતદાનતીર્થે,
 સારક્રમે પરમધર્મરથસ્ય ચક્રે ॥”

—પદ્મનંદિ પંચવિશતિકા.

(અર્થાત્) શ્રી નાલિનંદ જગમાં જયવંત વત્તો !
 શ્રેયાંસ તે કુલ દીવા જયવંત વત્તો !
 જે બેથી તીર્થ વ્રત-દાન તણા પ્રવર્ત્યા,—
 તે ચક્ર ધર્મરથના ક્રમ સાર વર્ત્યા.

—(ભગવાનદાસ)

“ઔદાર્યયુક્તજનહસ્તપરમ્પરાન્ત—
 વ્યાવર્તનપ્રસૂતસ્વેદભરાતિચ્ચિન્નાઃ ।
 અર્થા ગતાઃ કૃપણગેહમનન્તસૌખ્ય—
 પૂર્ણાં હવાનિશમવાધમતિ સ્વપન્તિ ॥”

—શ્રી પદ્મનંદિ પંચવિશતિકા.

(ભાવાર્થ) મહા ઉદારોના
 (અંડ શિખરિણી) મહા દાનીઓના,
 લવનમહિં લક્ષ્મી ! રમો રમી,
 કર થકો જનોમાં લમો લમી;
 બહુ ભગી ભગી,
 પછી થાકી પાકી,
 કૃપણ સદને તું સુઈ જતી !
 ગાડન સુખનિદ્રા જ લજતી !

—(ભગવાનદાસ)

“ દીન કહ્યા વિણ દાનથી રે, દાતાની વાધે મામ;
જલ દીએ ચાતક ખીજવી રે, મેઘ હુએ તિણે શ્યામ.”

—શ્રી યશોવિજયજી.

“ સત્ય શીલ ને સઘળાં દાન, દયા હોધને રહ્યા પ્રમાણ;
દયા નહિં તો એ નહિં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહિં દેખ.
સુંદર શીયલ સુરતરુ, મન વાણી ને દેહ;
જે નર નારી સેવશે, અનુપમ ક્ષણ લે તેહ.

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે,

જાણ્યો સર્વેથી લિપ્ત અસંગ.....મૂળ મારગ

સાંભળો જિનનો રે;

તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઉપજે રે,

નામ ચારિત્ર તે અણલિંગ.....મૂળ મારગ.”

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી.

નિવેદન

આ ગ્રંથમાં મહારા પૂઠ સદ્. પિતાશ્રીના ત્રણ નિર્ણયો સંપાદિત કર્યા છે: (૧) દાનધર્મ, (૨) પંચાચાર, (૩) સ્વામિવાત્સલ્ય.

સદ્. શ્રીએ જ્યવહાર ધર્મના દાન-શીલ-તપ-ભાવ એ ચારે પ્રકાર પર અનુક્રમે લખવાનો ઉપક્રમ કરેલો જણાય છે. પરંતુ તેમાં માત્ર દાનધર્મનો જ વિષય પૂર્ણ કર્યો છે; અને શીલધર્મનો વિષય અપૂર્ણ ઉપલબ્ધ છે, તે અત્રે પરિશિષ્ટમાં મૂકેલ છે.

પ્રેસની ગોઠવણ અંગે શ્રીમં મનસુખલાલભાઈ તારાચંદ મહેતા તથા શ્રીમં ચંદુલાલભાઈ ગુલાબચંદ મહેતાએ મિત્રભાવે સહલાવથી લીધેલ શ્રમ માટે આભાર માનું છું.

પ, ચાપાટી રોડ, } લગવાનદાસ મન:સુખલાઈ મહેતા.
મુંબઈ, ૭

વસ્તુ નિર્દેશ

તે તે નિર્ગંધનો પ્રારંભ ભાગજ પ્રસ્તુત વિષયના ઉપોદ્ધાત—પ્રસ્તાવનારૂપ છે, એટલે તત્સંબંધી વિશેષ પ્રસ્તાવ અત્ર અપ્રસ્તુત અને અનાવશ્યક છે. માત્ર વસ્તુ-નિર્દેશરૂપ સામાન્ય પરિચય જ પર્યાપ્ત છે.

દાનધર્મ

દાન એટલે ‘આપણી કાંઈ પણ શક્તિનો લાભ, જેને એ લાભનો કાંઈપણ ખર્ચ હોય એવા પાત્રને કાંઈ પણ ગદ્દલાની સ્પૃહા વિના આપવો તે.’—એમ તેની સર્વગ્રાહી વિશાલ વ્યાખ્યા બાંધી, દાન ધનથી જ થઈ શકે વા ધન-વાન જ કરી શકે, એવી રૂઢ લોકમાન્યતાની ભ્રાંતિ અત્ર ભાંગી નાંખી છે. અને તનથી, મનથી, વચનથી, ધનથી દાન કેવી કેવી રીતે થઈ શકે તેના વિવિધ પ્રકાર દર્શાવી, દાનનો પ્રવાહ દેશકાળાનુસારે કેવા કેવા બહેણામાં વાળવો બ્લેઝએ તે પરિસ્કુટ કર્યું છે. દાન કરનાર, કરાવનાર, અને અનુમોદનાર સમાન કૃણના ભાગી થાય છે, એ સુચુક્તિથી સ્થાપિત કરી, સુદ્ધેત્રે એક દાણો વાવતાં અનંતગણું કૃણ મળે છે એ દૃષ્ટાંતથી આ વાત સમર્થિત કરી છે. આમ સામાન્ય કથન કરી, દાન એ ધર્મનો પ્રકાર કેવી રીતે છે એ બતાવી, દાનના આ પાંચ મુખ્ય લેહોનું અનુક્રમે તલસ્પર્શી વિવરણ કર્યું છે:—

અભયદાન—આ દાનનો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાર છે. તેના બે લેહ છે—દ્રવ્ય અભયદાન, અને ભાવ અભયદાન. નિષ્કારણ કરુણાથી જીવને સન્માર્ગ બોધી અનંત જન્મ-મરણ પરંપરાથી બચાવવો, એ ભાવ અભયદાન પરમોત્કૃષ્ટ કોટિનું અભયદાન છે. કોઈ પણ જીવને મરણભયથી બચાવી અભય આપવું એ દ્રવ્ય અભયદાન છે. આ બંને પ્રકાર અત્રે વિસ્તારથી ચર્ચી, અભયદાનથી પરમ નિર્જરા અને અનંત પુણ્યની રાશિ વધે છે, એમ એનું ફલ બતાવ્યું છે.

સુપાત્રદાન—એ દાનનો બીજો પ્રકાર છે. પાત્રના ત્રણ લેહ પડે છે: (૧) અપાત્ર, (૨) કુપાત્ર, (૩) સુપાત્ર. તેનું લક્ષણ કહી તેનો વિવેક કર્યો છે. સુપાત્રદાનમાં યોગ્યા-યોગ્યનો વિચાર અવશ્ય કર્તવ્ય છે. કારણ કે ‘વિવેક વિના ધર્મ નથી.’ સુપાત્ર કોણ? નિર્ઐશ મહા મુનિવર ચતુરુષ્પ એજ સુપાત્ર છે. એવાં સુપાત્ર દુર્લભ છે; અને વર્તમાનમાં તેની દુર્લભતા છે એમાં દોષ ગૃહસ્થનો છે એ સમજાવ્યું છે. અત્રે ઉત્તમ પાત્ર ભગવાન્ ઋષભદેવજી અને ઉત્તમ દાતા એમાંસકુમારનું સુપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંત ટાંક્યું છે. અને આ ‘સુપાત્ર-પણું ગુણને લઈને છે, નથી વેષને લઈને, નથી વયને લઈને, નથી મત કે ગચ્છલેહને લઈને, પણ કેવળ ગુણને લઈને છે’, એમ સંસ્થાપિત કર્યું છે.

અનુકંપાદાન—એ દાનનો તૃતીય પ્રકાર છે. ‘દુઃખીને દેખી ચિત્તમાં કંપારી છૂટવી તેનું નામ અનુકંપા’, એમ તેની વ્યાખ્યા કરી, ગમે તે દુઃખી જીવ પ્રત્યે અનુકંપા કરવા યોગ્ય છે, એમાં યોગ્યાયોગ્યનો-પાત્રાપાત્રનો વિચાર

કર્ત્તવ્ય નથી, દુઃખી એવા દુષ્ટ જીવ પ્રત્યે પણ દયાળુ કર્ત્તવ્ય છે, એ શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુજીના દષ્ટાંતથી સમર્થિત કરી, અનુકંપાદાનથી પુણ્યરાશિ વધે છે, એમ તેનું કૃણ સૂચવ્યું છે. ‘સર્વ જીવનું ઇચ્છો સુખ, મહાવીરની શિક્ષા મુખ્ય’—એ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનું વચનામૃત ટાંકી, તત્ત્વદષ્ટિની જરૂર પર ભાર મૂકી, મહાવીરના સર્વમાન્ય દયાના સિદ્ધાંતનો જયઘોષ કરાવવાની ઘોષણા કરી છે.

ઉચિતદાન—આ દાનમાં વ્યવહાર મુખ્ય છે. વ્યવહારમાં ઉચિત પ્રસંગે યોગ્ય દાન આપવું તે ઉચિત દાન છે. તેમાં પણ વિવેકની ખાસ જરૂર છે, અને તે દાન પણ યથાશક્તિ જ દેવા યોગ્ય છે, કુલણુજી થઈ ગળ ઉપરવટ દેવા યોગ્ય નથી. વળી આ પ્રસન્નચિત્તે જ દેવું ઉચિત છે એ સ્પષ્ટ કરેલ છે. આ ઉચિતદાન આ ભવહેતુક જ છે, એથી કાંઈ પરભવનો લાલ થતો નથી.

કીર્ત્તિદાન—એ દાનનો પાંચમો પ્રકાર છે. કીર્ત્તિ લેાલની ખાતર દાન કરવું એ કીર્ત્તિદાન છે. આ દાન ‘કેવળ કનિષ્ઠ પ્રકાર’નું છે. ‘અલ્પ કૃણ ખાતર મહાન કૃણ હારી જવા જેવું છે.’ જરૂર વાવતાં સાંઠા તો ઉગશે, સાંઠા ખાતર ઉગતી જરૂરને હણી ન નાંખવી જોઈએ,—એમ જરૂરના દષ્ટાંતે આ વાત સમજાવી, કીર્ત્તિ ખાતર નહિ, પણ પરમાર્થે જ દાન કર્ત્તવ્ય છે, એવો સુંદર સારભૂત બોધ કર્યો છે.

આમ દાનના પાંચ પ્રકાર વિવરી બતાવી, ઉપસંહાર કર્યો છે કે—અભયદાન, સુપાત્રદાન ઉત્તમ છે; અનુકંપાદાન મધ્યમ છે; અને ઉચિતદાન, કીર્ત્તિદાન કનિષ્ઠ છે. અને ફલભેદ

કદ્યો છે કે—પ્રથમ બે પ્રકારથી પરમ નિર્જરા થાય છે; મધ્ય-મથી પુણ્યરાશિ તેમજ નિર્જરા, અને કનિષ્ઠથી અદ્ય પુણ્ય પમાય છે, પણ નિર્જરા નહિ. જ્ઞાનીઓએ ઉત્તમ—મધ્યમ પ્રકારનાં દાન પર ભાર મૂક્યો છે અને કનિષ્ઠની લલામણ નથી કરી, છતાં નિષેધ તો નથી જ કર્યો. આમ વિચારી જીવે દાન લાણી વળવું ઘટે છે, એ ધર્મનો પ્રકાર છે, એમ તાત્પર્ય દર્શાવ્યું છે. છેવટે દાનના દૂષણ અને ભૂષણ બતાવી આ વિષય પરિસમાપ્ત કર્યો છે.

પંચાચાર

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, અને વીર્ય સંગ્રાંધી આચારનું—પ્રત્યેકના ભેદ સાથે સ્પષ્ટ સ્વરૂપ અત્ર સમજાવ્યું છે. જ્ઞાન-દર્શન આદિની પ્રાપ્તિ માટે, વિકાસ માટે, વિશુદ્ધિ માટે આ આચારો અવશ્ય આચરવા યોગ્ય છે

જ્ઞાનાચાર—યથાયોગ્ય કાળે નિયમપૂર્વક વિનયાન્વિતપણે, જ્ઞાન-જ્ઞાનીના લક્ષિત બહુમાનપૂર્વક, યોગ-ઉપધાન આચરવા; જેની પાસેથી આપણને ગુણ કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા હોય, તેનો ગુણ કે ઉપકાર ઓળખવો નહિ, છુપાવવો નહિ, એવો અનિહ્નવાચાર આચરવો; વ્યંજન-શબ્દ, અર્થ અને તદ્દલયની શુદ્ધિ બરાબર જાળવવી,—એમ આઠ પ્રકારના નિર્મળ જ્ઞાનાચારનું સ્વરૂપ સરલ-સુગમ રીતે સમજાવ્યું છે.

દર્શનાચાર—દર્શન શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય, તે વિકાસ પામે અને નિર્મળ થાય એવા આચારનો બોધ અત્ર કર્યો છે. જિનેશ્વર લગવાન્ લોકાલોકના જે જે ભાવો પ્રકાશી

ગયા છે તે બધા યથાતથ્ય તેમજ છે, એવી નિઃશંકતા રાખવી. સદ્દેવમાં ટોચરૂપ શ્રી અરિહંતદેવને મૂકી, કોઈ સરાગી દેવાદિના ચમત્કાર, વિદ્યાસિદ્ધિ આદિ દેખી તે પ્રતિ વ્યામોહ પામી તેની કાંક્ષા ન કરવી—નિઃકાંક્ષા ધરવી. ધર્મના ક્ષણમાં લેશમાત્ર સંદેહ ન કરવો, અથવા સાધુ સંત આદિના મલિન વસ્ત્રાદિ જોઈ ચિત્તમાં સૂગ ન આણવી,—એમ નિર્વિતિગિચ્છા આચરવી. પોતાની દષ્ટિ વ્યામોહ પામવા ન દેવી, અમૂઢદષ્ટિ જ રાખવી. પરગુણનો પ્રકાશ કરવો, અનુમોદના કરવી, ઉપખુંડણુ કરવું. સન્માર્ગથી પતિત થતા જીવને સ્થિર કરવો, પડતો અટકાવવો, એવું સ્થિરી-કરણુ આચરવું. જગત્જીવ પ્રતિ વાત્સલ્ય લાવ રાખવો, સાહાભિવચ્છલ થવું. વીતરાગ માર્ગનો પ્રભાવ—મહિમા દેખાડવો.—એમ આઠ પ્રકારના દર્શનાચારનું હૃદયંગમ સ્વરૂપ સીધી સાદી સચોટ રોચક શૈલીમાં પ્રતિપાદિત કર્યું છે.

ચારિત્રાચાર—કેવાં વર્તનથી ચારિત્ર વિશુદ્ધ થાય, નિર્મળ થાય, વિકાસ પામે,—એવી કેટલીક શિક્ષાઓ વીતરાગ પરમાત્મા પ્રકાશી ગયા છે, તે ચારિત્રાચાર. આ શિક્ષાઓ આઠ છે—**પાંચ સમિતિ** અને **ત્રણ ગુપ્તિ**. આ અષ્ટ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. ધર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણુસમિતિ, પારિષ્ઠાપન સમિતિ, આદાનનિશ્લેષ સમિતિ,—એ પાંચ સમિતિનું દ્રવ્ય—ભાવથી સમ્યક્ સ્વરૂપ દર્શાવી, સર્વત્ર પ્રવર્તતાં પોતાનો આત્મલક્ષ દૂર ન થાય એ નિરંતર લક્ષ રાખવો, એ સમિતિના પરમાર્થ પર ખાસ ભાર મૂક્યો છે. મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ એનું

સ્પષ્ટ સ્વરૂપ સમજાવી, આત્મવીર્યનો અપવ્યય ન થવા દેવો એમ બોધ્યું છે. ગૃહસ્થ પણ આ યથાશક્ય પાળી શકે— આચરી શકે.

તપાચાર—જીવને કર્મથી મુક્ત થવા માટે તપ એ પરમ ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. તપ એ નિર્જરા છે. આ તપના બાર પ્રકાર છે—છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર. અનશન, બિભ્લા-દરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રમત્યાગ, કાયકલેશ અને સંતીનતા, એ બાહ્ય તપના છ ભેદ છે. મુખ્યપણે ઇચ્છારોધ એજ આ તપનો હેતુ છે, એમ અત્ર સ્પષ્ટ કરી, આ પ્રત્યેક પ્રકારનું વિશદ માર્મિક સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે. પ્રાયશ્ચિત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, ધ્યાન, સજ્જાય અને કાયોત્સર્ગ, એ છ પ્રકારે આભ્યંતર તપ છે. તેમાં પણ કાયોત્સર્ગ પરમોત્કૃષ્ટ આભ્યંતર તપ છે, અને ‘દેહથી આત્મા જૂદો છે, એવી અનુભવરૂપ સ્થિતિનો અભ્યાસ પાડવો તેનું નામ કાયોત્સર્ગ’— ઇત્યાદિ પ્રકારે આ અભ્યંતર તપનું પરમાર્થ સ્વરૂપ પરિસ્ફુટ કર્યું છે.

વીર્યાચાર—કેવા પ્રકારે વર્તવાથી વીર્ય ઉદ્ધાસ પામે એ અત્ર દર્શાવ્યું છે. એ બળ-વીર્ય આત્માનું છે; તે શરીર વડે, મન વડે, અથવા વચન વડે સ્ફુરાયમાન થાય છે. આત્માનું વીર્ય અનંત છે. તે જેમ જેમ વપરાય તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે; તેનો સારો માઠો ઉપયોગ થઈ શકે છે, અને તે પ્રમાણે તેનું સાફ માફું ફળ મળે છે. મનોબળ, વચન-બળ અને કાયબળના પ્રકાર દર્શાવી, એ ત્રણે બળ આત્મ-વીર્યની સ્ફુરણાને લઈ પ્રવર્તે છે, પ્રેરકબળ ચેતનનું છે, એ

સાવ સ્પષ્ટ કર્યું છે. સદુપયોગથી વિકાસ અને દુરુપયોગથી કેવી હાનિ થાય છે એ સમજાવી, છતી શક્તિએ વીર્યને સ્વપર હિતમાં ન યોજવારૂપ પ્રમાદનું અનિષ્ટ પરિણામ દાખલા દલીલથી સમજાવ્યું છે. અને છેવટમાં મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થયેલ સર્વ શક્તિનો આત્માર્થે ઉપયોગ કરવાનો સફળોદ્ધ આપી આ વિષયની પૂર્ણાહુતિ કરી છે.

સ્વામિવાત્સલ્ય

સ્વામિવાત્સલ્યનો માત્ર સંઘ કે નોકારશી જમાડવારૂપ જે રૂઢ અને સાંકડો અર્થ થઈ ગયો છે, તેને બદલે સર્વ જીવ પ્રતિ પ્રેમભાવ એવો એનો કેટલો બધો વિશાળ અર્થ છે એ તેની વ્યુત્પત્તિથી દર્શાવી, ‘વ્યવહારમુખ સાધર્મિક વાત્સલ્ય’ અંગે અત્ર વક્તવ્ય છે એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

જેનોની સખાવતો વિપુલ છતાં વિવેકની ખામી પ્રત્યે અંશુલિનિર્દેશ કરી, વિવેકની આવશ્યકતા પર ભાર મૂકી, વર્તમાનમાં સાધર્મિક વાત્સલ્ય અંગે ખરું કર્તવ્ય દર્શાવ્યું છે.

પૂર્વ જેનોની અઢળક સમૃદ્ધિનો-જાહોજલાલીનો પરિચય આપી, તે સમયે નોકારશી આદિ અંગે થતો ખર્ચ યોગ્ય હતો. પણ હાલ દેશકાળ જોતાં સમાજની વર્તમાન કરુણ સ્થિતિમાં તેવો વ્યય યોગ્ય નથી. પરંતુ તે સ્વામિવાત્સલ્યને રૂપાંતર પમાડવાની જરૂર છે; અને તેની સફળતા માટે ધીરજ વિવેક અને ઉદારતા એ ત્રણ ગુણની પરમ આવશ્યકતા છે. ઇત્યાદિ વિસ્તારથી ગતાવી વર્તમાન દેશકાળને અનુરૂપ-

પણે સ્વામિવાત્સલ્યનેા ઉદાર હેતુ સચવાય, એવા ઉત્તમ વ્યવહાર પગલાંઓનું સૂચન કર્યું છે, અને તેમ કરવા માટે આસ કરીને શ્રીમંતોને અને જૈન શ્રેયર્થચક્ર સંસ્થાઓને શુદ્ધ આશયથી સાગ્રહ-સપ્તેમ નિમંત્રણ કર્યું છે. પ્રાંતે ઉત્તર ખંડમાં સુવિક્ષિત આચાર્યોના અવતરણો ટાંકી, અને ઉત્તમ સ્વામિ-વાત્સલ્ય આદરનારા મહાનુભાવ સુધાવકોના ઉદ્ઘાટનણો આપી, સ્વામિવાત્સલ્યની ભાવનાને પરિપુષ્ટતા પમાડી છે.

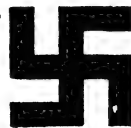
શીલધર્મ

વ્યવહાર ધર્મનો બીજો પ્રકાર શીલ છે. આ શીલની વિશાલ વ્યાખ્યા બતાવી, દ્રવ્યથી અને ભાવથી તેનું સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કર્યું છે. દાન-શીલ-તપ-ભાવના અનુક્રમનું રહસ્ય અને પરસ્પર કાર્યકારણ ભાવ સંબંધ દર્શાવી, ‘બ્રહ્મચર્ય’ અર્થમાં શીલનું નિરૂપણ કર્યું છે. લખાણ આટલે સુધી પહોંચતાં અધૂરું રહેવા પામ્યું છે.

આમ આ નિબંધ ચતુષ્ટયનું સંક્ષેપે વસ્તુદર્શન અત્રે દિગ્દર્શનમાત્ર કર્યું છે. વિશેષ દર્શન સુજ્ઞ વાંચક ગ્રંથવાંચનથી સ્વયં કરશે. અસ્તુ!

પ, ચૌપાટી શેડ,
સુઅર્ધ, ૭

} ભગવાનદાસ મન:સુખભાઈ મહેતા.

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
દાનધર્મ	૧-૭૨
ઉપોદ્ધાત	૧-૧૪
અભયદાન	૧૫
સુપાત્રદાન	૨૭
અનુકંપાદાન	૫૩
ઉચિતદાન	૬૨
કીર્તિદાન	૬૫
પંચાચાર	૭૩-૧૨૬
જ્ઞાનાચાર	૭૫
દર્શનાચાર	૭૮
ચારિત્રાચાર	૯૨
તપાચાર	૧૦૦
વીર્યાચાર	૧૧૬
સ્વામિવાત્સલ્ય	૧૩૦-૧૮૩
શીલધર્મ - પરિશિષ્ટ	૧૮૪-૨૦૦

.....

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	પાંક્ત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૧૮	દાય	ઠક્ક
૬૦	૨૦	છિક્ષા	શિક્ષા
૧૨૮	૨૫	અતરાય	અંતરાય
૧૪૪	૨૨૫	લણવાનું	લણવાનું

દાનધર્મ

ધર્મ

દુર્ગતિમાં પડતાં જીવને ધારી રાખે તેનું નામ ધર્મ. સંસારમાં જીવે ચાર ગતિમાં રજા કરે છે. તે ચાર ગતિ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક છે. જીવને પોતાનાં સારાં માઠાં કર્મો વડે તે તે સારી માઠી ગતિ મળે છે, અને તે તે ગતિમાં પણ પાછાં શાતા-અશાતા, સુખ-દુઃખ, સંપત્તિ-વિપત્તિ તે તે સારાં-માઠાં કર્મોને લઈ મળે છે. સારાં કૃત્યો, સારાં કર્મો તે ધર્મ અને માઠાં કર્મો તે અધર્મ. સારાં કૃત્યો વડે જીવ સારી, ઉત્તમ ગતિ પામે છે, ખરાબ ગતિમાં પડતો બચે છે. માઠાં કર્મો વડે અધમ ગતિમાં પડે છે. માટે સુકૃત્યો! એ આ ઠેકાણે ધર્મનો અર્થ થાય છે. આ અર્થ વ્યવહાર ધર્મને લઈને છે. પરમાર્થ કે નિશ્ચય ધર્મ તો વસ્તુનો સ્વભાવ એ ધર્મ એવો અર્થ થાય છે. આ આપણે બીજે ઠેકાણે વિચારશું.

જ્ઞાનીઓ! દુર્ગતિમાંથી બચાવનાર આ ધર્મના ચાર લેહ કહે છે:—(૧) દાન (૨) શીલ (૩) તપ અને (૪) ભાવ. તે પ્રત્યેકના પાછા અનેક લેહ છે. આપણે અત્રે એ બધાનો સામાન્યપણે સંક્ષેપમાં વિચાર કરશું.

દાનધર્મ

પ્રથમ દાનધર્મ-હમણા આપણે દાન ઉપર વિચાર કરશું.

દાન એટલે શું?

દાન કાંઈ દેવું તે.

શું દેવું?

આપણી શક્તિનો લાભ.

કોને?

જેને એનો ખપ હોય, તેવા પાત્રને.

શી રીતે દેવો?

કાંઈ પણ ઈચ્છા, આશા, બદલાની સ્પૃહા વિના.

ત્યારે જુઓ, દાનનો સમુચ્ચયાર્થ શું થયો?

દાન એટલે આપણી કાંઈ પણ શક્તિનો

સમુચ્ચયાર્થ લાભ, જેને એ લાભનો કાંઈ પણ ખપ

હોય એવા પાત્રને કાંઈ પણ બદલાની

સ્પૃહા વિના આપવો તે.

આપણી કઈ શક્તિનો લાભ આપવો? આપણામાં અનેક પ્રકારની શક્તિઓ રહેલી છે. તનની, મનની, વાણીની; અથવા તનની, મનની અને ધનની,—આ મુખ્ય છે.

આમાંથી એક કે વધારે શક્તિનો, આખીનો કે આંખીનો જેને ખપ હોય તેને, આપણે આખી શક્તિએ એમ હોય તો, લાભ આપવો એનું નામ દાન.

આપણે ધનવાન હોઈએ, અને આપણને ખાવાનું, પીવાનું, પહેરવાનું, ઓઢવાનું આદિ યથેચ્છ મળતું હોય અને આપણે બીજાને પણ આપણી સધનાવસ્થાનો લાભ આપી શકીએ એમ હોઈએ, અર્થાત્ દુઃખી, રોગી, ભુખ્યા, દરિદ્રી, જ્ઞાની, ગરીબ વિદ્યાર્થી, સાધુ, સંત, મહાત્મા આદિને ખાવા-પીવા-ઔષધાદિવડે સાહાય્ય કરી શકીએ એમ હોઈએ, સાહાય્ય કરીએ, તેનું નામ ધન શક્તિના લાભ આપવા રૂપ દાન દ્વીધું કહેવાય.

જેમકે-કોઈ ક્ષુધાતુર ભીખારી કાંઈ ખાવાનું આપણે ત્યાં આવી માગે, અને આપણે તેના પર દયા આણી આપવું; અથવા કોઈ મહા સંત મહાત્મા દાનના પ્રકારે પુરુષ, અનેક તપશ્ચર્યાના આચરનારા, અતીવ સેવનારા, નિર્ગ્રંથી આહાર-પાન અર્થે આપણા આંગણુ પાવન કરે, તેવાઓને પરમ ભક્તિ-ભાવે ખાન-પાનાદિ આપવું; અથવા કોઈ દરિદ્રી ટાઢે-તાપે રીખાતો વસ્ત્ર, પાત્ર, પગરખાં, છત્રી આદિની યાચના કરે અને તે યથાશક્તિ આપવાં; અથવા અનાથ નિરાધાર ગાળકોને પાળવા-પોષવા, વિદ્યા આદિ આપવા તેવાં તેવાં આપણા ધનની જોગવાઈએ, આશ્રમે ઉઘાડવાં, અથવા તેવા આશ્રમેમાં યથાશક્તિ ધનની મદદ આપવી; અથવા અનાથ નિરાધાર વૈધવ્ય અવસ્થાને પામેલી બેનો અર્થે તેઓનાં વૈધવ્યનાં દુઃખ વિગારે પડે, અને તેઓ આર્તધ્યાનથી મુક્ત થઈ જે પ્રકારે આ અમૂલ્ય મનુષ્ય દેહનો લાભ લઈ શકે, એવાં વિદ્યાદિ પામે, અને પોતાને અને પરને

ઉપકારી થાય એવાં આપણી ધનની શક્તિ વડે આશ્રમો સ્થાપવાં, અથવા એવાં સ્થાપન થએલાં આશ્રમોમાં યથા-શક્તિ ધનની મદદ આપવી; અથવા જે વડે ખાલકો અને ખાલાઓ વિદ્યાદાન લઈ વ્યવહાર-પરમાર્થ કુશળ થઈ, આ લવ પરલવનું હિત હાંસલ કરી શકે એવાં વિદ્યાલયો આપણી ધન શક્તિ વડે સ્થાપવાં, અથવા એવાં ચાલતાં ખાતામાં આપણી શક્તિ મુજબ ધનની સહાય આપવી; અથવા જે વડે ખાલકો અને ખાળાઓ એક ઠેરવેલા શાંત નિવૃત્તિવાળાં રમ્ય ક્ષેત્રે રહી, ખાન-પાન-વસ્ત્ર ઔષધાદિનો યોગ ત્યાંજ પામી, અન્યોન્ય સહવાસમાં રહી, નાન-પણથીજ ઉચ્ચ મનોવૃત્તિને, નીતિમય વર્તનને વિકસાવે, તેઓનો આ લવ અને પરલવ સુધરે, અને યોગ્ય વય પામતાં સુધી ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરે, અને વ્યવહાર તથા પરમાર્થ જાનેમાં કુશળ થઈ પોતાના અને પોતાના સહોદરરૂપ અન્ય જીવોના હિતમાં એ કુશળતાને યોજી શકે,—એવાં ખાતાં, આશ્રમો, ઝાંડિંગ સ્કુલો પોતાની ધનશક્તિ વડે સ્થાપવાં, અથવા એવાં સ્થપાયેલાં ખાતામાં યથાશક્તિ ધનની મદદ આપવી;—ગરીબ અને સુપાત્રને વિદ્યાનો લાભ મળી શકે, એ માટે વિદ્યાના ઉત્તેજનરૂપે વિદ્યા આપતી કેઈ સંસ્થાને યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલરશીપરૂપે મદદ આપવારૂપે યથાશક્તિ રકમ આપવી;—અથવા પાંડેજ કેઈ યોગ્ય વિદ્યાર્થીને તથાપ્રકારે મદદ કરવી;—કેઈને શ્રીની જરૂર હોય, કેઈને પુસ્તકાદિની જરૂર હોય, અને કેઈને ખીન્તં કેઈ વિદ્યાનાં સાધનભૂત સાહાય્યની જરૂર હોય, તેને તે તે પોતાની શક્તિ અનુસાર આપવાં; અથવા રોગી, દીન-રોગી માટે

દવાશાળાઓ! પોતાના પૈસાની શક્તિએ ઉઘાડવી, કે એવાં ખાતામાં યથાશક્તિ પૈસાની મદદ આપવી; અથવા! માંદાની માવજત માટે હોસ્પીટલો, આરવાર કરનારાં ખાતાં સ્થાપવાં, એવા ચાલુ ખાતામાં મદદ આપવી; અથવા! દીન, રોગી, અવાચક, નિરાધાર, નઘણીયાતા, પશુ, પંખી આદિ તિર્યંચ જીવો અર્થે પાંજરાપોળ, રક્ષણાલયો સ્થાપવાં, કે તેવાં ચાલતાં ખાતામાં પૈસાની મદદ કરવી; અથવા તેવાં દીન, રોગી, અવાચક, પશુ, પંખી આદિ તિર્યંચ માટે દવાશાળા, હોસ્પીટલો સ્થાપવી, કે એવાં ચાલતાં ખાતામાં પૈસાની મદદ કરવી; અથવા દુઃખી, રોગી એવા પોતાના જાતભાઈઓના અર્થે નિવૃત્તિ સ્થાનમાં, આરોગ્યવર્ધક અને આરોગ્યરક્ષક ક્ષેત્રે આરોગ્યભુવનો, (સેનીટરિયમો) સ્થાપવાં, અથવા એવાં ચાલતાં ખાતામાં મદદ આપવી; અથવા પોતાની ગરીબ જાત-જહેનોના હિત અર્થે સૂતિકાગૃહ, સુવાવડ ખાતાં સ્થાપવાં, કે એવાં ચાલતાં ખાતામાં યથાશક્તિ મદદ આપવી; અથવા પશ્ચિજનો માટે ધર્મશાળાઓ ગંધાવવી, કે એવાં ચાલતાં ખાતામાં મદદ આપવી; અથવા હરામહાડ થઈ ગયેલા એવા ગરીબ લિક્ષાવૃત્તિથી ઉદ્ધર લરનારાં માટે ઉદ્યોગશાળા સ્થાપવી, કે એવાં ચાલુ ખાતામાં મદદ કરવી; અથવા લુલાં-લંગડાં, અપંગ, અંધ, મુંગા, જહેરા એવા પોતાના જાતભાઈઓ માટે તેઓની ચાલતી શક્તિઓ ઉપયોગમાં આવી શકે અને ખીલે એવા પ્રકારનાં આશ્રમો બાંધવાં, અથવા એવાં ચાલતાં ખાતામાં મદદ કરવી; અથવા પોતાના નિર્ધન પણ શરીરની શક્તિવાળા જાતભાઈઓને ઉદ્યોગ-ધંધો સૂઝે એવા પ્રકારની યથાશક્તિ પૈસાની જોગવાઈ કરી

આપવી; અથવા યાચના કરવાને અયોગ્ય એવા પોતાનાં ગરીબ પણ આગરવાળાં જાતલાઈએ-ખેડેનોની ગુપ્તપણે પૈસા વડે યથાશક્તિ સંભાળ લેવી; અથવા તેવાં તેવાં ચાલતાં ખાતામાં યથાશક્તિ મદદ આપવી; અથવા ઘણાં જીવો બેઠા પામે એવા લગ્ન, સુંદર, જિનપ્રાસાદ ગંપાવવાં, અથવા એવા ગંધાતાં કે ગંધાયલા વીતરાગ મંદિરમાં યથાશક્તિ મદદ આપવી; અથવા પૂર્વના ટકી રહેલાં લગ્ન જિનપ્રાસાદને સમરાવવા કે તેમાં યથાશક્તિ મદદ આપવી; અથવા પૂર્વના મહા જ્ઞાની પુરુષોએ રચેલાં પવિત્ર સત્શાસ્ત્રોને શોધાવવા, ફરી લખાવવા, સડી જતાં અટકાવવા, જીવંતી પાત્રતા જોઈ યોગ્ય યોગ્ય શાસ્ત્રોને પ્રકાશમાં આણવાં, બધાંનો ઉદ્ધાર કરવો, તેની સાચવણ, સંભાળ રહે, તે લાંબાં વખત ટકે,—એવાં પ્રકારનાં સાધનો મેળવવાં,—એ વગેરે અર્થે પૈસા વાપરવા,—આ બધાં પોતાની ધનશક્તિ વડે લાભ આપવારૂપ દાનના પ્રકાર છે.

આમ અનેક પ્રકારે ધનશક્તિ વડે દાન કરી શકાય છે. અને દાનનું મુખ્યમાં મુખ્ય એજ સાધન હોવાથી મનશક્તિ અને તન શક્તિનું દાન ગૌણ તન મન ધનથી થઈ ગયું છે; બહુજ ગૌણ થઈ ગયું છે.

દાન તે એટલે સુધી કે જીવો એમજ સમજા બેઠા છે, કે દાન કેવળ શ્રીમંતો હોય તેજ કરી શકે, અથવા દાન પૈસા વડેજ થઈ શકે, પણ આ ખાતવું કેવળ ભૂલ ભરેલું છે. દાન જેમ ધન વડે થઈ શકે છે, તેમ પોતાને પ્રાપ્ત થએલ વચન અને મન શક્તિનો

લાલ અન્યના હિતાર્થે આપવામાં પણ દાનનો મહેતો લાલ સમાયલો છે. પૈસા વડે દાન કરનારા જેમ પુણ્ય ઉપાર્જી શકે છે, તેમ પૈસાની ભલે સારી સ્થિતિ ન હોય, પણ તન-મનની શક્તિ ધરાવનારા પણ ધારે તો તે તે શક્તિનો અન્યને હિતાર્થે લાલ આપવારૂપ દાન વડે ઓછું પુણ્ય ન ઉપાર્જી શકે. તે પણ તેટલું બલકે વિશેષ પણ ઉપાર્જી શકે. જોકે ધનવાનને વિશેષ સુલભતા હોવાથી એ વિશેષ પુણ્યશાળી છે; અને નિર્ધનને પ્રાયઃ એઓના આશ્રિતરૂપે રહેવું પડે છે, છતાં પણ નિર્ધનના ધારે તો પોતાને પ્રાપ્ત થએલી બીજી શક્તિઓના બીજાનાં કલ્યાણ અર્થે લાલ આપવારૂપ દાન કરી શકે. ઉપર ધન શક્તિનો લાલ આપવારૂપ જે જે દાનના પ્રકાર કહ્યા તેમાં બધામાં કે વિશેષ ઓછામાં શારીરિક શક્તિવાળો તે શક્તિનો લાલ આપવારૂપ દાન આચરી શકે; માનસિક શક્તિવાળો તે શક્તિનો લાલ આપવારૂપ દાનનું ક્ષણ પામી શકે. ક્રિયા માત્ર ત્રણ પ્રકારની

કરવું, કરાવવું, છે:—કૃત, કરિત અને અનુમોદિત,—

અનુમોદવું. કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું, અર્થાત્ પોતે

કરવું, બીજા પાસે કરાવવું, અથવા બીજાને

કરતાં અનુમોદવું. દાનમાં આ લાગુ પડે છે.

કોઈ જીવ પોતે શ્રીમંત હોઈ દાન કરે છે; બીજા શ્રીમંતોને ઉપદેશી તેના પાસે પણ કરાવે છે; અને એમ દાન કરતા બધા જીવોની કૃતિથી રાજી થઈ અનુમોદના કરે છે.

ખીજી જીવો એવા છે, કે પોતે તો ધનવાન નથી, પણ લાગવગથી, સમજવગથી, વાણીની શક્તિથી ધનવાનને સમજાવી તેઓની પાસે દાન કરાવે છે; અને એવા દાન કરનારાની કૃતિથી રાજી રાજી થઈ આનંદ પામે છે.

ત્યારે ત્રીજી જીવો એવા છે, કે જેઓ પોતે ધનવાન નથી, તેમ પોતામાં એવી લાગવગ નથી, કે કળવકળ નથી, કે સમજવવાની શક્તિ કે વાણી નથી, કે ખીજીને સમજાવી તેઓ પાસે દાન કરાવે; પણ અન્ય જીવોને દાન કરતા દેખી તે તે કૃતિથી રાજી રાજી થઈ પ્રમોદ પામે છે.

આ બધા જીવો એક સરખી રીતે પુણ્યના લાગી છે; કેમકે તેઓ બધા પોતાને મળેલી શક્તિઓના લાલ અન્યના હિતાર્થે આપવારૂપ દાન એક સરખું ફળ. સરખી રીતે કરે છે. જ્યાં સુધી દરેક જીવ પોત પોતાની છતી શક્તિ ગોપવ્યા વિના, ઢાંક્યા વિના, ગુપ્ત રાખ્યા વિના, તે તે શક્તિનો કે શક્તિઓનો,—ચાહે તો ધનવાન તન-મન અને ધનથી, નિર્ધન પણ તન-મનની શક્તિવાળો તન-મનથી, અને નિર્ધન અને અશક્ત તનુવાળો પણ મનની અનુમોહના માત્રથી,—ઉપયોગ કરી તેનો લાલ અન્યના હિતાર્થે આપે છે,—તે બધાંને દાનનાં ફળનો એક સરખો લાલ મળે છે.

આમ વિચારી ધનહીન લાઘ્યોએ નહીં ગલરાતાં, નહિં દુષ્ણતાં, પોતાને પ્રાપ્ત થએલ શક્તિનું પ્રશસ્ત ગૌરવ આણી શ્રીમંતોનીજ સફ્રમાં ઉભી, પોતાની શક્તિનો લાલ, જેને તેના લાલની જરૂર હોય, તેવા પાત્રને આપવા

આગળ આવવું ઘટે છે. એ શ્રીમંતો પણ આ સૃષ્ટિ પરના આત્મા છે; અને પોતે પણ આ સૃષ્ટિ પરનો અનંત શક્તિનો ધણી એવો આત્મા છે. આમ બંને સરખા છે. પોતાને અમુક અમુક રીતે શ્રીમંતોનાં સાહાય્યની જરૂર છે; તો બીજી રીતે શ્રીમંતોને પોતાનાં સાહાય્યની જરૂર છે. આમ તેઓ અન્યોન્યાશ્રયે રહેલા છે. તેમાં કોઈએ બીજાને દબાવવું કે પોતે દબાવું ઘટતું નથી. દરેક પોતપોતાને પ્રાપ્ત થયેલ શક્તિનો અન્યને હિતરૂપ લાભ આપવારૂપ દાનનાં ફળનો અધિકારી થઈ શકે છે.

છતી શક્તિએ દાન ન આપે એ ગાઢ અંતરાય બાંધે છે, અર્થાત્ એની શક્તિઓ ખોલતી નથી; કટાઈ જઈ નિસ્તેજ થઈ નાશ પામે છે.

જેમ એક ઘઉંનો દાણો હોય તેને સારી ભૂમિમાં વાવીએ નહિ, અને વાવ્યા વિના પડતર રાખીએ, તો તે

દાણો કાંઈ વૃદ્ધિ પામતો નથી, પણ

સુક્ષેત્રે દાનની કાળક્રમે સડી જઈ માટી થઈ જાય છે,—

વાવણી અને તેજ દાણાને સારી જમીનમાં વાવ્યો

હોય, તો વરસાદનું પાણી સિંચાઈ તે

ભગી નીકળી હળરો દાણા પેદા કરશે; તે હળરો દાણા

પુનઃ તે પ્રકારે વવાતાં પાછાં તે પ્રત્યેકના હળર હળર

એવા વર્ગે વર્ગિત દાણા પેદા કરશે; અને તે બધાને

પાછાં તેજ પ્રકારે વાવતાં તેના અસંખ્યાતા અને ક્રમે

કરી અનંતા દાણા થાય.—તેમજ આપણને મળેલી શક્તિ-

ઓનો સુક્ષેત્રે લાભ આપવારૂપ, સ્વપરના હિતરૂપ સદુ-

પયોગ કરવારૂપ, દાન દેવાથી તે ઊગી નીકળી અનંત-ગણી વિકાસ પામે છે; ઉત્તરોત્તર ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામી, પ્રાંતે સર્વ અંતરાય ક્ષીણ થઈ, સ્વાભાવિક અનંત શક્તિઓમાં પરિણમે છે. ત્યારે જો તે છતી શક્તિનો સદુપયોગ ન કરવામાં આવે, તો તે ચીમડાઈ જઈ, કટાઈ જઈ, દબાઈ જાય છે, નાશ પામે છે, અને જીવ પુરુષાર્થહીન થઈ અધોગતિ પામે છે. એજ છતી તન-મન-ધનની સાંપડેલી શક્તિનું યથોચિત દાન ન દેવાથી ઉપજતો અંતરાય સમજવો.

માટે દાન ધર્મે આપણે આપણને મળેલ ધન, કે વિદ્યા, કે ગુણ, એક, બે કે એ બધાનો, કરવા, કરાવવા, અને અનુમોદવારૂપે સદુપયોગ કર્તવ્ય છે. એથી આપણા અનંતઃ અંતરાય ટળે છે.

વળી ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે:—(૧) કોઈ ધનવાન માણસ પોતે ઉપર અગાઉ જણાવેલાં પ્રકારે પોતાના ધનનો સદુપયોગ કરે છે, પણ બીજાને એવું કામ કરતા દેખી ઇર્ષ્યા આણી, અનુમોદન આપવાને બદલે જો ખેદ પામે છે, તો દાનનું ફળ હારી જાય છે. માટે આપણે આટલું લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે, કે કદાચ આપણી શક્તિ છતાં આપણે તે શક્તિનો સદુપયોગ ન કરીએ, પણ બીજાને પોતાની શક્તિનો સદુપયોગ કરતાં દેખી ઇર્ષ્યા-અદેખાઈ-ખેદ તો આણવો નજ ઘટે. એથી આપણે છતી શક્તિ ગોપવ્યાનો દોષ કરી અંતરાય ઉપાજીએ છીએ, એટલુંજ નહિ, બદકે બીજા કરે છે તેની ઇર્ષ્યા કરી ગાઢ અંતરાય

ખાંધીએ છીએ. આ આપણે ખસુત ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. હવે જેમ આપણે ધન વડે દાનના પ્રકાર જણાવ્યા તેમ તન-મન આદિના દાનના પ્રકાર વિચારીએ.

(૨) આપણે કદાચ આપણા ધનની શક્તિ વડે બીજને સાહાય્ય આપી શકીએ એવી સ્થિતિમાં ન હોઈએ, પણ જો શારીરિક શક્તિ આરી હોય, અને તે શરીર શક્તિથી વડે બીજ નિર્બળ, તપસ્વી, સાધુ, દાન બાળ, રોગી, ગદાન, સ્ત્રી આદિને મદદ કરી શકીએ એમ હોઈ, મદદ કરીએ

તેનું નામ શરીરશક્તિનો લાલ આપવારૂપ દાન છે. જેમકે- કોઈ માણસ અન્નચુતાં કુવામાં કે સમુદ્રમાં પડી ગયો, તેને, આપણને તરતા આવડતું હોય, તો તેમાંથી બચાવવો, એ શારીરિક શક્તિનો લાલ આપવારૂપ દાન કહેવાય. કોઈ કસાઈ કે બીજે પાપી માણસ કોઈ નિર્દોષ પ્રાણીને વધ અર્થે લઈ જતો હોય, તેની પાસેથી તે પ્રાણીને આપણું શારીરિક બળ વાપરી છોડાવવું, અથવા કોઈ અબળા નતિ ઉપર કોઈ પામર જીવન કરતો હોય, ત્યારે તેને આપણા શરીર બળે કરી તે દુઃખમાંથી છોડાવવી, અથવા કોઈ સાધુ-સંત, જેઓ પોતાના દેહના પણ નિરપેક્ષી છે, એવા ઉપર કોઈ દુષ્ટ પરિતાપ પાડતો હોય, તેમાંથી તે સાધુસંતને આપણા શરીર બળ વડે બચાવવો, એ વગેરે આપણી શારીરિક શક્તિનો લાલ આપવારૂપ દાનના પ્રકાર છે. કોઈ દુઃખી-રોગી જીવને ચાંપવું, ચોળવું, ઉઠવા-બેસવામાં મદદ કરવી, સાધુ-સંત આદિની પણ તેવા તેવા

પ્રસંગે તેવા તેવા પ્રકારે સંભાળ લેવી,—એ વગેરે આ દાનના પ્રકાર છે. ધનની શક્તિ તથાપ્રકારની ન હોય છતાં, આ શરીર શક્તિ વડે પણ ધન વડે દાન કરવાના જે કેટલાક લેદો અગાઉ જતાવ્યા છે, તે જાધામાં ભાગ લઈ શકાય છે; અને તેથી પણ અનેક પુણ્ય-નિર્જરા થાય છે. આ રહસ્ય આપણે અવશ્ય વિચારવાનું છે.

(૩) તેમજ મન શક્તિ વડે આપણે તે શક્તિનો અન્યના હિતાર્થે લાભ આપવારૂપ દાનનું ફળ પામી શકીએ છીએ. તન-મન અને ધન એ ત્રણેની મન શક્તિથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા જેટલો પુણ્યનો દાન સમૂહ આપણને પ્રાપ્ત થયો હોય તો જલિહારી, અને તો તો આપણે એ ત્રણે શક્તિઓના લાભનું દાન કર્તાવ્ય છે, અને એમ કરી પુણ્યની રાશિ વધારી, પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ભાગી થઈ, અનંત નિર્જરા ઉપાર્જવી ઘટે છે. પણ પૂર્વિત અંતરાય યોગે એ બધી શક્તિઓ આપણને પ્રાપ્ત ન થઈ હોય, તથાપ્રકારનો દ્રવ્ય સંચય ન હોય, તેમ તથાપ્રકારની શારીરિક પ્રકૃતિઓની આરોગ્યતા, દૃઢતા, અનુકૂળતા આદિ ન હોય, અને તેને લઈ તે તે પ્રકારના લાભનો આપણને પોતાને અંતરાય હોઈ બીજાને લાભ આપવા અસમર્થ હોઈએ, તો ખેદ ન પામતાં, મનમાં ગ્દાનિ ન આણતાં, આપણે જેઓ પોતાને મળેલી તન-મન-ધન આદિની શક્તિનું સ્વપરના ભલા માટે લાભ આપવારૂપ દાન કરી રહ્યા હોય, તેની શુદ્ધ અંતઃકરણથી અનુમોદના કરવી ઘટે

છે. એ અનુમોદના વડે આપણે એ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે દાન દેનાર જેટલુંજ ક્ષણ પામીએ છીએ. અરે! કદાચ વિશેષ પણ પામીએ છીએ. કેમકે જેને શક્તિ મળી હોય તે તે શક્તિનો લાભ બીજાને આપતાં કાં તો, માનમાં આવી જઈ દાનના ક્ષણમાં ઉણાશ પામે છે, અને કાં તો! બીજાને એવા દાનના કાર્યો કરતાં દેખી ઇર્ષ્યા આણી ક્ષણમાં ઉણાશ પામે છે, અંતરાય પામે છે. ત્યારે અનુમોદન કરનારને તો એવાં માન કે ઇર્ષ્યાનાં કાંઈ પણ કારણ ન હોવાથી એ કેવળ અખંડ ક્ષણ પામે છે. માટે કદાચ આપણને પૂર્વિત અંતરાયને લઈ તે તે દાન પ્રયોગાર્થે શક્તિ વિશેષનો અભાવ વર્તતો હોય, તો ખેદ નહિ આણતાં, દાન કરનારાઓની પ્રમોદલાવના ભાવવી ઘટે છે. એ પણ એક અપૂર્વ દાનનો પ્રકાર છે. વળી મનશક્તિવાળો પોતે વિદ્યાનું, જ્ઞાનનું, તત્ત્વનું અન્ય જિજ્ઞાસુ પાત્રોને પ્રકાશ કરવારૂપ ઉત્કૃષ્ટ દાન આપવાનું ક્ષણ પામે છે. પરમ નિર્ઐશ્ય, વીતરાગ મુનિવરોનાં તો આવાં ભાવદાનજ હોય. નથી તેઓ પાસે પૈસા કે ગરથ, કેમકે તેઓ તો નિર્ઐશ્ય છે કે જેથી ધનીના ધર્મે કહેલા દાનના ભેદ આચરી શકે; એઓ તો પરમ અભયદાન જીવોને શાંત ઉપદેશામૃત વડે, ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન વડે આપી રહ્યા છે. આમ વિચારીએ તો લાગશે, કે મન શક્તિનો અન્યજીવોને લાભ આપવારૂપ દાન, મનશક્તિનો સ્વપરના હિતરૂપ લાભ આપવારૂપ દાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે.

આમ મનથી, તનથી, વાણીથી, વિદ્યાથી, ધનથી, આદિ અનેક પ્રકારે એ બધી શક્તિઓ વડે, કે એક કે

ઐહી વધારે શક્તિઓ વડે, આપણે ધારીએ તો, તે તે શક્તિનો સ્વરૂપ હિતરૂપ લાભ આપવાનાં દાનનાં અમોઘ ફળ પામી શકીએ. દાનનું આ પ્રકારે સ્વરૂપ આપણે અવશ્ય સમજવા જેવું છે; વિચારવા જેવું છે, અને વિચારીને આચરવા જેવું છે.

એ ઉપર જણાવેલા દાનના પ્રકારોમાં વીતરાગ માર્ગમાં કહેલાં અભયદાન, સુપાત્રદાન, ઉચિતદાન, અનુકંપાદાન અને કીર્તિદાનનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એ આપણે વિચારીએ, તે પહેલાં આપણે એક અગાઉ કહેલી બાબતનું પુનઃ સ્મરણ કરશું.

આપણે કહ્યું છે કે જીવને દુર્ગતિમાં પડતો ધારી રાખે, બચાવે તે ધર્મ. આ દાન એ ધર્મનો પ્રકાર છે, એટલે દાન વડે જીવ દુર્ગતિમાં પડતો બચે; સુગતિ પામે, એવો અર્થ થયો.

હવે આપણને ચોક્કસ સમજાશે, કે દાનના પ્રકાર, દાનનું સ્વરૂપ આપણે જે અગાઉ વિચાર્યું તેથી આપણને અવશ્ય સદ્ગતિ મળવી જોઈએ; આપણે દુર્ગતિમાં પડતા બચવાનું જોઈએ. જે જેવું કરે તે તેવું પામે. As a man sows, so shall he reap. પગ ભોંય પર પછાડીએ તો પગને લાગેજ. “વાવિયે તેવું લણિયે.” તેમ સારાં માઠાં જેવાં કામ કરીએ તેવું ફળ પામીએજ. આપણને મળેલી સારી શક્તિઓનો બીજાને સુખ થાય તે પ્રકારે લાભ આપીએ તો આપણને પણ સુખ થાય; આપણે પણ પરિણામે સુખરૂપ ફળ મેળવીએ. અને સુખ તો સારી

ગતિમાં કે પંચમી ગતિમાં છે. એટલે એ સારી ગતિમાં જવારૂંપ ફળ અને દુર્ગતિમાં પડતાં બચવાનું ફળ આપણને આ દાનધર્મથી મળે છે. આમ વિચારતાં આપણને પવિત્ર વ્યવહાર ધર્મ ઉપર ગહુ આસ્થા થશે. જે પ્રાંતે પરમ હિતનું કારણ છે.

હવે આપણે અભયદાનાદિ દાનના પ્રકાર વિચારીએ; તથા કેવા પ્રકારે દાન આપવાથી પરમ લાભ છે, તે જોઈએ.

૧. અભયદાન.

દાનના જે જે પ્રકાર કહેવાયા છે, તે બધામાં ઉત્કૃષ્ટ અભયદાન છે; અને તે વાસ્તવિક છે. જીવને ભય-
માંથી છોડાવી અભય આપવું, એથી
વ્યાખ્યા વિશેષ શું સુકૃત્ય છે? એથી વિશેષ
મ્હોટો પરમાર્થ કયો? જીવને મ્હોટામાં
મ્હોટો ભય મરણનો છે. મરણ કેને પ્રિય હોય? કોઈ
પણ જીવને નહિ. તેા તે મરણના ભયમાંથી જીવને બચાવવો
તેનું નામ જ્ઞાનીઓ અભયદાન કહે છે.

કસાઈના હાથમાંથી નિરપરાધી અવાચક પશુને છોડાવવો, પારધિની જાળમાંથી પંખીને ઉગારવાં, મચ્છીમારનાં પાશમાંથી ગરીબ માછલીઓને છોડાવવી, ભુખમરાનાં દુઃખથી મરણોન્મુખ થએલા રીખાતાં જીવોને અન્નપાન આપી બચાવવાં, ગણતા ધરમાં ફસેલા જીવોને કળે-ગળે અણીશુદ્ધ

ઉગારવાં, પાણીમાં ડુળતા જીવને સવેળા મદદ કરી બચાવવો, ટૂંકમાં ગમે તે કારણે મરણના લયથી રીળાતા મરણોન્મુખ થએલા જીવને મરણથી બચાવી નિર્ભય કરવા, એ અલયદાન છે.

આ અલયદાનના પાણુ બે ભેદ પાડી શકાય:-

(૧) કનિષ્ઠ પ્રકારનું (૨) ઉત્તમ પ્રકારનું; અથવા (૧) દ્રવ્ય અલયદાન (૨) લાવ અલયદાન અથવા બે ભેદ (૧) વ્યવહારસત્ય અલયદાન (૨) પરમાર્થસત્ય અલયદાન. એટલે એક પ્રકાર અલયદાન કનિષ્ઠ, દ્રવ્ય અને વ્યવહારસત્યનો છે; બીજારે બીજો પ્રકાર ઉત્તમ, લાવ અને પરમાર્થસત્યનો છે.

શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા, લાવ કરુણાએ કરી, જે પરમ શાંત અમૃતમય ઉપદેશ જીવેને આપી સંસાર-તાપથી તેમને શાંત કરે છે, અને

ઉત્કૃષ્ટ અનાદિનાં જન્મ મરણનાં દુઃખોનો

અલયદાન સર્વથા નાશ થવાનાં કારણિક થાય છે,-

તે સર્વોત્કૃષ્ટ અલયદાન છે. તેઓની આંતર હાય એવી સતેજ વર્તે છે, કે જીવેને મ્હોટામાં મ્હોટું દુઃખ જે મરણ છે, અને જે તેઓ ગિચારા અનાદિથીજ અનેકવાર કરી રહ્યાં છે, તે લયમાંથી, તે ફરી ફરી મરવાના લયમાંથી તેઓ સર્વથા કેમ બચે? આજ એઓનો લક્ષ અને આજ એઓની પરમ નિષ્કારણ દયા હોવાથી, તેઓ જે વાટે એ જન્મમરણનાં દુઃખ ટળી જીવે સર્વથા નિર્ભય થાય, તે વાટનો તાત્ત્વિક, સાત્ત્વિક બોધ આપે છે.

જે પ્રમાણે જીવ વર્તે તો અવશ્ય દુઃખમાંથી સર્વથા છૂટી અભયપદ, નિર્ભયપદ પામે છે. અભયદાનનો આ ઉત્તમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાર છે; તે ભાવ-અભયદાન છે; અને પરમાર્થસત્ય છે. આ અભયદાનથી જીવ અનંતી નિર્જરા ક્ષણવારમાં કરે છે.

બીજો પ્રકાર જે કનિષ્ઠ કહ્યો છે, તે કેવળ આ ભાવ-કરુણાની અપેક્ષાએ, બાકી એ પ્રકાર પણ કાંઈ ઓછા મહત્વનો નથી; જીવને મરણમાંથી કનિષ્ઠ બચાવી નિર્ભય કરવો એના જેવું બીજું અભયદાન કશું મોટું પુણ્ય કે નિર્જરાતું સાધન નથી. અભય આપનાર અભય પામે છે. આ સર્વાંશે સત્ય વાર્તા છે.

હાથીના ભવે મૈઘકુમારે કરેલી સસલાની દયા, સસલાને આપેલ અભયદાન સુપ્રસિદ્ધ મૈઘકુમાર છે. હાથીએ પગ જરા ઉપાડ્યો ત્યાં દાવાનળમાંથી નાશી છુટેલું સંસલું એ પગ નીચેની જગ્યાએ આશ્રય લેવા રહ્યું; હાથી પગ મૂકે તો તરત ચગદાઈ જાય એમ છે; પણ હાથી જ્યાં પગ નીચે મૂકવા માટે નીચી નજર કરે છે, ત્યાં તેણે પગ નીચે સસલું સંતાયેલું, ગલરાયેલું, આકુળ થએલું, દાવાનળના ભયથી વિજ્ઞાન થએલું દીકું. સંસી પાંચદ્રિય તિર્યચ છતાં હજીકર્મી હાથીને સદય વિચાર આવ્યો, કે આ બિચાર સસલું મરણથી ડરી, વિજ્ઞાન થઇ, માંડમાંડ દાવાનળથી નાશી છૂટી અત્રે આશ્રયસ્થાન જાણી આવી ભરાયું છે.

અહો! એને મ્હોટામાં મ્હોટી વેદના મરણનીજ જણાય છે. આ જો મારાથી હવે જાણે અજાણે પગ નીચે મૂકી દેવાય તો તે બિચારું ચળદાઈ મરે, અને જે મરણથી ડરી આકુળ થઈ અત્રે આવ્યું છે, તેજ મરણને શરણ થઈ હાય-શોષ કરતાં પ્રાણ ત્યજે. અહો! દાવાનળ ઉપશમતાં સુધી, અથવા એ આ પગ તળે રહે ત્યાંસુધી મારે તો એને મરણના લયથી રહિતજ કર્તવ્ય છે; ત્યાં સુધી આ ઉપાડેલો મારો પગ હું નીચે નહિ મૂકું. આ પ્રકારે અલયદાનના વિચાર-આચારથી હાથીના ભવે મેઘકુમાર અનંતી પુણ્યની રાશિ પામી ગયા હતા; અને સિદ્ધ ગતિ પામવા જેટલી નિર્જરા કરી ગયા હતા. અલયદાનનો આ દાખલો હૃદયપટ ઉપર આપણે આલેખી રાખવો યોગ્ય છે.

“શાંતિનાથ ભગવાન પ્રસિદ્ધ, રાજચંદ્ર કરુણાએ સિદ્ધ.”— રાજાએને વિષે ચંદ્ર સમાન એવા ચક્રી

તીર્થનાથ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાને પૂર્વ

શાંતિનાથ ભવે પારેવાને અલય આપી તીર્થંકર

નામ કર્મ ગાંધ્યાની વાર્તા પ્રસિદ્ધ છે.

અલયદાનના આવા અનેક દાખલાઓ પ્રસિદ્ધ અને સુપ્રતીત છે.

અલયદાનથી જીવ ચોકસા અલય થાય છે. મારે

આપણે આપણને મળેલી શક્તિઓ વડે યથાશક્તિ જીવોને

અલય આપવું ઘટે છે. તેઓને ત્રાસ

અલયથી અલય આપવો ઘટે નહિ. સર્વ જીવને પોત

પોતાના પ્રાણ બહાલા છે; સર્વ જીવ,

ચાહે તો ઈંદ્ર હોય, ચક્રી હોય, કે માંકડ હોય, તે બધાને

એક સરખો રાગ, એક સરખી બહાલપ, પોતાના દેહ ઉપર, પ્રાણ ઉપર છે. તેઓને મોટામાં મોટું દુઃખ, મોટામાં મોટો લય એ એ પ્રાણથી વિખૂટા પડવારૂપ છે. જો કે આયુષ્ય પૂર્ણ થયે, તેઓને તેઓ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે, રહે કે ન રહે, પણ તે તે દેહ પ્રાણથી વિખૂટાં પડવું પડે છે. અને એજ દુઃખથી દ્યાર્દ્ર થઈ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ એ ફરી ફરી મરવાના દુઃખથી, લયથી બચવારૂપ માર્ગ જીવોને નિષ્કારણ કરી શકે તે બાધી અભયદાનનો લાલ લીધો છે.

આમ આયુષ્ય પૂર્ણ થયે જીવ ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે પણ તેને પોતાને બહાલ પ્રાણથી વિખૂટું પડવું પડે તો છે.

તેથી કાંઈ એમ ન ધારવું, કે વેલા મોડા દ્યાર્દ્રતા ન છોડવી મરવાના તો છે, તો શા માટે બચાવવા,

અથવા તેઓને દુઃખ આવ્યે સતે, તે દુઃખની આપણને જાણ સતે, અને તે દુઃખ ટાળવા કે ઓછાં કરવાની આપણી શક્તિ સતે, તેને તે તે દુઃખથી ન છોડાવવાં,

એ વિચારથી (૧) હૃદય સાવ લાગણીશૂન્ય કઠણ થઈ જાય છે; અન્યના દુઃખે દાઝતું નથી; એની કેમજતા વહી જાય છે; તે નિર્ધ્વંસ અને શુષ્ક પરિણામી થાય છે. તેની નિર્જરાતું બાંહે તો અટકી જાય છે. (૨) છતી શક્તિ ન વાપર્યાનું આવરણ આણે છે; અંતરાય બાંધે છે.

આ જો મોટા લયો ધ્યાનમાં રાખી આપણે દ્યાર્દ્રતાથી ઓછાશ પામવી ન ઘટે.

અહો! આપણે હાલ એવા દેશ, કાળ, પ્રસંગ સહવાસમાં

આવી પડ્યા છીએ, કે આપણી લાગણીઓ પ્રતિદિન નઠોર થતી જાય છે. અહો! આપણે બીજા જીવોની દયા નથી ખાતા, તો આપણી લાગણીની નઠોરતા દયા કોણ ખાશે? અહો, આ તે આપણું હૃદય કેવું કઠણ, લાગણી રહિત, નિર્દય

થઈ ગયું છે, કે આપણી નજરે, આપણી જાણ તજે, અસંખ્ય પંચેન્દ્રિય જીવોનો ઘાત થાય છે, છતાં આપણને કંપારી છૂટતી નથી? અરે, આપણી આંખમાં આંસુ કેમ નથી આવતાં? અરે, કદાચ ધારો કે આપણી ધનની શક્તિ હરાઈ ગઈ છે, આપણી તનની શક્તિ હરાઈ ગઈ છે, આપણા વચનો અર્થાત્ જીલ ઉપર પણ અંકુશ મેલાયો છે, અર્થાત્ આપણે એવા દેશ, કાળ, પ્રસંગ, સહવાસમાં મૂકાયા છીએ, કે આપણા હાથ પગ જીલ બંધાઈ ગયાં છે, અને ધારો કે પંચેન્દ્રિય જીવો પણ આપણી નજર આગળ હજીતાં છતાં આપણે બોલી શકીએ એમ નથી, કેવળ ટગર મગર જોઈ રહીએ એમજ છે; પણ આપણું મન ક્યાં ગયું છે? એ તો કાંઈ બંધાઈ ગયું નથી ને? જીવની ઘાત થતી દેખી, બીજું આપણે કાંઈ ન કરી શકીએ, પણ આપણું હૃદય તો ફાટી જવું જોઈએ; આપણી આંખમાંથી આંસું વહેવા જોઈએ. પણ આપણાં મન નઠોર થઈ ગયાં છે; એમાંથી ભીનાશ, આર્દ્રતા તો જતી જ રહી છે; એકાંત સ્વાર્થપરાયણ થઈ ગયાં છે; પર દુઃખે દાઝતાં નથી; દ્રવતાં નથી. મુંબઈ જેવા ભરચક શહેરમાં, મહોટા રસ્તા પરથી કેવળ જિહ્વારસની તૃપ્તિ અર્થે રહેંસાયલા પંચેન્દ્રિય જીવોના માંસથી ભરેલા ઉઘાડા ટોપલા આપણી

નજર પાસેથી પસાર નથી થતા? અહો! એ જોઈ આપણા હૃદયમાં કંપારી કેમ નથી છૂટતી? અરેરાટી કેમ નથી આવતી? હૃદય ફાટી કેમ નથી જતું? આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ કેમ નથી વહેતો? ગિચારાં નિરપરાધી ખતકાં આદિ પાંખીઓને પગે બાંધી ઉંધે માથે લટકાવી લઈ જતાં જોઈ આપણને કેમ લાગણી થતી નથી? આપણા હાથ-પગ-જીભ બાંધાઈ ગયા છે, અને કેવળ શક્તિહીન થઈ, નમાલા થઈ, વિપરીત દેશ, કાળ, સહવાસ, પ્રસંગમાં આવી ગયા છીએ, એ કેવળ આપણા પોતાનીજ ભૂલને લઈ. જેમ જેમ આપણા મનની કોમળતા ઘટતી ગઈ, જેમ જેમ આપણા અંતરમાંથી હયાદ્રતા ઓછી થતી ગઈ, જેમ જેમ આપણે સ્વાર્થપરાયણ થઈ અન્ય જીવોનાં દુઃખ પર આંખવિચામણા કરતા ગયા, જેમ જેમ આપણી છતી શક્તિ છતાં પ્રમાદે કરી, કેવળ સ્વાર્થ પ્રમાદે, અન્ય જીવોનાં દુઃખ ટાળવા સમર્થ છતાં, તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરી, તેમ તેમ આપણા હાથ-પગ-જીભ આદિ બાંધાતા ગયા છે; તેમ તેમ આપણે પરવશ, દ્રવ્યથી અને ભાવથી, વ્યવહારે અને પરમાર્થે, થતા ગયા, પારકી ઝુંસરી તળે આવતા ગયા, અર્થહીન થતા ગયા; અને હજી પણ જેમ જેમ આપણી લાગણીઓ, આપણા મનની કોમળતા, પરજીવ પ્રતિની કરુણા, પરના દુઃખથી દાઝવા-દ્રવવાની વૃત્તિ હીન થતી જશે, મંદ થતી જશે, ઓછી થતી જશે, તેમ તેમ આપણે ચોક્કસ વિશેષ વિશેષ પણ પરવશ થતા ચાલશું; વિશેષ વિશેષ માઠા સંગ-પ્રસંગ-સહવાસમાં આવી ફસાશું; આપણે

બીજા માટે લાગણી નહિ ધરાવીએ, તો પછી કોણ આપણોયે ભાવ પૂછશે? કોણ આપણોયે ઘડો કરશે?

માટે “ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરીથી ગણો,” અથવા “જાગ્યા ત્યાંથી સવાર” ગણી, હજી આપણે આપણા મનની કોમળતા વધારશું, અંતરમાં અરેરાટીને-કંપારીને દ્યાર્દ્રતાની જરૂર માર્ગ આપશું, પારકા જીવને દુઃખી, રીળાતો જોઈ, તેની ઘાત થતી દેખી આપણી આંખોમાં અશ્રુ સહેજે આવશે, અને તેઓના માંસાદિ પદાર્થો દેખી સકંપ ત્રાસ પામી દ્યાર્દ્ર થઈ રહી પડશું, ત્યારે આપણો દિવસ વળતાં સમજવો. એમ આપણો દિવસ વળશે, તો તન-વચન-ધનની શક્તિઓ તો સહેજે થોડા વખતમાં સ્ફુરી આવશે. જે કર્તવ્ય છે, એ એજ કે કદાચ બીજી શક્તિઓનો ઉપયોગ થઈ શકે એવો દેશ કાળ નથી, તો પણ મન તો ક્યાંઈ કોઈએ ખાંધેલ નથી ને? એ તો પોતા પાસે છે. અને મનશક્તિ પાસે બીજી શક્તિઓ શું હીસાબમાં છે? માટે મનને દ્યાર્દ્ર રાખવું, એ જો અભ્યાસે કરી નિષ્ઠુર થતું હોય તો જોઈ જોઈ અટકાવવું, એને સદા ભીનું રાખવું, દ્યાર્દ્ર રાખવું, એમાં આપણું અને પરનું, આ ભવ અને પરભવનું ચોક્કસ હિત સમાયલું છે. આપણે હજી એવા કનિષ્ઠ હીન દેશ-કાળ-પ્રસંગ-સહવાસમાં નથી આવી પર્યા, આપણી કાંઈ એવી નિર્ધનાવસ્થા નથી આવી ગઈ, આપણા હાથ, પગ, મોં કાંઈ એવાં બંધાઈ ગયાં નથી, કે આપણે એ પરજીવોની હિંસા-ઘાત અટકાવી ન શકીએ. એ પણ આપણે કરી શકીએ એમ હજી છીએ. હજી અટલે અંશે આપણી સ્થિતિ અનુકૂળ છે. પણ તે

ધીરજ અને વિવેકથી કરવું ઘટે છે; અને તેમાં પણ મુખ્ય વૃત્તિ એકાંત દ્યાર્દતાની, લાગણીની, કોમગતાની, અરેરાટીની જરૂર છે. આપણે એટલો લક્ષ રાખવાનો છે, કે આપણું હૃદય સુકું ન થવું જોઈએ, કંઠણ, કઠોર ન થવું જોઈએ, નિર્ધ્વંસપરિણામી ન થવું જોઈએ, નિઃશંક, સુકું લાકડા જેવું, નિર્દય, લાગણી વિનાનું ન થવું જોઈએ, પર દુઃખ, પર ઘાત, કે પર માટી જોઈ તેને કંપારી છૂટવી જોઈએ, અને આંખમાંથી અશ્રુ છૂટવા જોઈએ; આવી સ્થિતિ વધતી જવી જોઈએ, ઘટતી ન જવી જોઈએ. આ લક્ષ રાખો, અને પછી જોઈ લો કે આપણી ગંધી શક્તિઓ કેવી જોત જોતામાં સ્ફુરે નીકળે છે? એ દયાએ કરી પુણ્યરાશિ વધશે, નિર્જરા થશે, ધન મળશે, પાપી જીવો દબાશે, ડરતા ફરશે, અને નિરપરાધી જીવોને સાહાય્ય મળશે. અનેક લાલ થશે. માટે હજી પણ સમય વિચારી, બીજું કંઈ સાધન આપણી પાસે ન હોય તોપણ, ક્ષણે ક્ષણે આપણા મનની કોમગતા, લાગણી, દયાળુપણું, આપણે વધારતા રહેવું ઘટે છે, પરદુઃખ, પરઘાત, પર માટી દેખી ત્રાસ પામી કંપવું ઘટે છે, અને રડી પડવું ઘટે છે, એમ કરવાનો લક્ષ રાખવો ઘટે છે, અભ્યાસ પાડવો ઘટે છે. આથી આપણું આ હીન દેશ, કાળ, પ્રસંગ, સહવાસ છતાં પરમ શ્રેય થશે. આ તો કેવળ આપણા હાથમાં છે. પ્રમાદે કરી એનો લાલ ન લઈએ તો આપણા ભોગ. આપણા ઘરની અને આપણા હિતની આ વાત છે. પરને કંઈ લેવા દેવા નથી. સ્વપરના હિત ઇચ્છનારાઓએ આ વાત ખડું લક્ષમાં લેવા જેવી છે.

અહો! એવાં વિપરીત દેશકાળ વર્તે છે, કે જન સમાજના માની લીધેલાં હિતનાં નામે અનેક પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચાનેા ઘાત, તેઓને રીખાવી પ્રયોગાદિ જ્ઞાને રીખાવી મારવાના પ્રયોગો, તેઓને આ ધર્તીંગ ગતિમાંજ નરકનાં દુઃખો આપવાનાં પ્રયોગો ચાલુ થઈ રહ્યા છે. પ્રયોગના જ્ઞાને પશુવધ (Vivisection,), રસીના નામે (Inoculation) ધર્તીંગ, નિરપરાધી પશુઓને મારી નાંખવા, તેઓને રીખી રીખીને ટોંચી ટોંચીને તેઓના શરીરમાંથી રસી કાઢવી આદિ પ્રયોગો ચાલુ થયા છે. આ બધાથી ખરેખર આપણને કંપારી છૂટવી જોઈએ. વિશેષ ખેદ તો એ થાય છે, કે ધર્મને જ્ઞાને પશુવધ થાય છે. યજ્ઞના નામે વધ? દેવીને ભોગ આદિ આપવાનાં નામે પ્રાણીવધ? આ ધર્મ કે અધર્મ? ચામડાંની ખાતર જીવતાં ઢોરોની ચામડી ઉતરે? ચામડાંની ખાતર ખાસ ઢોરોને ઊર આદિથી મારી નાંખવામાં આવે? આ વગેરે શું વાત કહેવી? જે વિના ચાક્રસ ચલાવી શકાય એવાં પીછાં, કચકડાં, હાથીદાંત આદિથી શોભીતાં કરેલાં ટોપીઓ, બટન બંગડીઓ આદિ અર્થે તે તે પ્રાણીઓનો ખાસ વધ થાય? કાંડલીવર ઑઝલ, પેન્સીન, બોમ્બીલ, સુપ આદિ, જે બનાવવા અર્થે ખાસ જીવો મારવામાં આવે છે, તેનો ઉપયોગ થાય? અહો! પરમ મહર્ષિઓ પર ઘાતનો સર્વથા નિષેધ કરી ગયા છે. પર માટીમાં, પર ઘાતમાં તેઓએ મહા અનર્થ, મહાદોષ જોયા છે. જાણે અજાણે પણ પરને પીડા ઉપજાવવાનું કૃણ સારું નજ હોય; તો કેવળ પોતાનાજ

આહાર અર્થે, પોતાનાજ સ્વાર્થ ખાતર, પોતાનીજ જીભના રસની તૃપ્તિ અર્થે, અને જન સમાજના માની લીધેલા રોગનિવારણ આદિ હિતના પ્રયોગના ખુલાને પાંચેન્દ્રિય ઘાત કરવી, પરજીવની હિંસા કરવી, તેનું કૃણ, તેનું પરિણામ તે કેમ સાઈ હોય ? આપણી તથાપ્રકારની શક્તિ હોય તો આપણે એઓને સમજાવી તેવાં પાપકાર્યથી નિવર્ત્તાવવાં ઘટે છે; તેમ નહિં તો જીવની ઘાત થતી અટકાવી યથાશક્તિ અલય આપણું ઘટે છે; અને તેમ પણ ન બને તો છેવટ જે આપણા હાથમાં છેજ, અને આપણાથી બને તેમ છેજ, તે આપણી આંતર લાગણીને સતેજ રાખવી ઘટે છે, વિશેષ વિશેષ સતેજ કરવી ઘટે છે, તેને લેશ માત્ર મોળી પડવા ન હેતાં પર જીવને ત્રાસ થતો દેખી, પર જીવને રીખાતાં દેખી, જાણે પોતાનેજ ત્રાસ પડે છે, જાણે પોતાંજ રીખે છે, એવા પ્રકારની દયાર્દ્ર લાગણી કરવી ઘટે છે, આંતરની સારી લાગણીથી સામા પાપી જીવનું પણ હૃદય ક્ષાંટી જાય છે; જે જીવ કોઈ પણ કળે કે બળે કે

આંતરની લાગણીની સમજાવટ કે દાખલા દલીલથી પણ નથી

અસર

વારી શકાતો, તેના પર આંતરની સારી

લાગણી એક સચોટ ચમત્કારી અસર

કરે છે. માટે આપણા હાથમાં જે ખરેખર સાધન આંતર દયાનું, દયાના નિર્મળ વહેતા ઝરાનું છે, તેનો આપણે કદી ઉપયોગ ચૂકવો નેહતો નથી. એ આદ્રતા, એ ભીનાશ, એ દયાનો પ્રવાહ નિરંતર વહેતો રાખવો નેહએ છે, ગલકે સુકાય નહિં પણ વધારે નેસ, જથ્થા અને વેગમાં વહે

એમ કરવું જોઈએ છે. પ્રતિકૂળ વર્તતા દેશ, કાળ, પ્રસંગ, સહવાસ બધા, એમ થતાં, સહેજે સાનુકૂળ થશે.

અભયદાનના સંબંધમાં આ દેશ કાળ લઈને આ પ્રસંગ કહ્યો. અભયદાન ઉત્તરોત્તર ક્ષીણ થતું જાય છે, દેશ કાળાદિની પ્રતિકૂળતા વર્તે છે, છતાં એ અભય આપી પ્રતિકૂળતા ટાળવા, અને અભયદાનને અભય પામે વિસ્તારવા જે આપણા પાસે રહેલું આંતર કોમળતારૂપ સાધન, તેને પુષ્ટ કરવું ઘટે છે. અને બનતી શક્તિએ જીવોને દુઃખમાંથી, લયમાંથી, મરણ લયમાંથી છોડાવવા ઘટે છે. તેમજ જીવો વિષય-કષાય-અજ્ઞાન જેથી પાપ બાંધી માઠી ગતિમાં ફરી ફરી જન્મ-મરણનાં દુઃખ પામે છે, તેને તે માઠી ગતિમાં જન્મવા મરવારૂપ દુઃખથી કેમ છૂટે,—એ સંબંધી શુદ્ધ સાત્ત્વિક તત્ત્વનો શાંત બોધ આપી લાવ અભયદાનનું કૃણ લેવું ઘટે છે. સાથે જીવે પોતે પોતાને અભય કરવો ઘટે છે. અર્થાત્ પોતે જે કારણોએ કરી ફરી ફરી જનન-મરણનાં દુઃખો ભોગવી રહ્યો છે, તે કારણો પોતે ટાળવાનો પોતાને નિરંતર ઉપદેશ કર્તવ્ય છે. અભયદાનનો આ અપૂર્વ ઉત્કૃષ્ટ લેહ છે.

અભયદાનનું આ સ્વરૂપ બહુ વિચારવા જેવું છે; વિચારી ખચીત આચરવા જેવું છે. એ ધારે તો દરેક સંત્રી પંચેન્દ્રિય જીવ આપી શકે છે. પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિ કે શક્તિઓનો, ચાહે તો ધનથી, મનથી, વાણીથી, તનથી, એ આદિથી, એકથી, બેથી કે વધારે ઓછીથી કે બધીથી

અન્યને મરણાંત દુઃખમાંથી, ભયમાંથી છોડાવવારૂપ લાભ ધારે તો દરેક સંજી પંચેન્દ્રિય જીવ આપી શકે. આપણે તો મનુષ્યો છીએ, વિવેકવાળા છીએ; તો આપણે તો એ વિવેક શક્તિનો લાભ અવશ્ય અભયદાન આપવારૂપે લેવો ઘટે છે, અને એમ કરી આપણાજ પરમ હિતરૂપ ફળનું બીજ વાવવું ઘટે છે. અભયદાનથી પરમ નિર્જરા અને અનંત પુણ્યની રાશિ વધે છે. દાનનો સર્વોત્કૃષ્ટ ભેદ જીવોને અભય આપવું એ છે. આ દાન ધારે તો દરેક જીવ પોતાની શક્તિ અનુસાર કરી શકે છે. કોઈ કરી શકે છે, કરાવી શકે છે, કરતાને દેખી અનુમોદી શકે છે; કોઈ કદાચ કરી ન શકે તોપણ કરાવી અને અનુમોદી શકે છે; કોઈ કરી કે કરાવી ન શકે, પણ અનુમોદી તો શકેજ. આમ બધાં પ્રકારનાં સુકૃત્યોમાં સમજવાનું છે.

૨. સુપાત્રદાન

દાનનો બીજો પ્રકાર સુપાત્રદાન છે. મરણુ ભયમાંથી જીવને બચાવવા, તેમજ તેના ફરી ફરી જન્મના ફેરા ટાળવારૂપ બોધ આપવારૂપ અભયદાનના પ્રકાર કહેવાયા. હવે સુપાત્રદાનનો વિચાર કરીએ.

સુપાત્રદાન પણ દરેક જીવ પોતાની શક્તિ અનુસાર કરી શકે છે. સુપાત્ર એટલે સાફ પાત્ર, કે જેને દાન

આખ્યાયી, દાન હક્ક થઈ શકે છે, ઉગી નીકળે છે. જેમ સારા ક્ષેત્રમાં વાવેલું એક બીજ ઉગી નીકળી અસંખ્ય ફળ આપી, અનંતા બીજ પેદા કરી, તે તે બીજોમાં પાછી અનંતા બીજ પેદા કરવાની, એમ પરંપરાએ અનંતાનંત ફળની યોગ્યતા આપે છે,—તેમ સુપાત્રને આપેલું દાન અનંત કલ્યાણનું કારણ થાય છે. એક સુપાત્ર મહર્ષિને ખાન-પાનનું લકિતપૂર્વક દાન દીધું હોય, તો તે સુપાત્રના દેહનો યથેચ્છ નિર્વાહ થાય છે; અને તે સુપાત્ર પછી જીવોને કલ્યાણમય ઉપદેશ આપી બીજા અનેક સુપાત્રો બનાવે છે; જે પાછા પ્રત્યેક અનેક અનેક કરી, ઘણા જીવોને સુપાત્ર થવાનાં કારણિક થાય છે. આમ એક સુપાત્રને દાન આપવાથી પરંપરાએ અનેક સુપાત્રો નીપજે છે,—જે જીવોનાં અમોઘ કલ્યાણનાં કારણરૂપજ છે.

ઠાઠા પુરૂષો પાત્રના ત્રણ લેદ કહી ગયા છે:—

પાત્ર લેદ (૧) અપાત્ર (૨) કુપાત્ર (૩) સુપાત્ર.

(૧) અપાત્ર તે એ કે જેને આપ્યું કંઈ લેખેજ ન લાગે. વાંઝણી સ્ત્રી અથવા ઓખર ભૂમિની પેઠે, જેમાં વાવેલું બીજ બળી જઈ નાશ પામે; પરિણામ ન પામે.

(૨) કુપાત્ર અર્થાત્ જેને આપ્યું પરિણામ ન આપે, પણ માફું વિપરીત પરિણામ આપે. જેમકે શરદ્ ઋતુના વર્ષાદનું મીઠું પાણી કે મીઠું દૂધ સર્પના મુખમાં પડે તો વિષરૂપેજ પરિણમે. અથવા કોઈ શિષ્યને ગુરુએ આપેલું શાસ્ત્રજ્ઞાન શસ્ત્રરૂપે પરિણમે, અર્થાત્ તે શિષ્ય શાસ્ત્રનો શસ્ત્ર પેરે ઉપયોગ કરે. અથવા વિષમાં લળેલ અમૃત પણ

વિષ થાય, કે હિંગમાં લળેલ કર્પૂર પણ હિંગનો વાસ પામે-એ વગેરે કુપાત્ર.

(૩) સુપાત્ર અર્થાત્ જેને આખું લેખે તો લાગે, પરિણામ આપે, પણ અનંતાનુબંધ શુભ પરિણામ આપે.

આમ પાત્રલેદે દાન આપતાં પણ વિચાર કરવાનો છે. અપાત્ર, કુપાત્ર, સુપાત્રનો વિવેક કરી દાન આપવું જોઈએ છે. પ્રથમ જે આપણે કહી ગયા યોગ્યાયોગ્ય છીએ, કે આપણને મળેલ શક્તિનો વિચાર લાલ, જેને તે લાલનો ખપ હોય એવા યોગ્ય જીવને, આપવો તેનું નામ દાન. અર્થાત્ આપણે જેને લાલ આપવો છે, તે જીવની યોગ્યતા-પાત્રતા વિચારવી જોઈએ છે; અલયદાનને યોગ્ય તો બધા જીવો છે; અર્થાત્ ગમે તેવા જીવને પણ મરણાંત કષ્ટમાંથી સદય અંતઃકરણે, આનુકંપ બુદ્ધિએ, ઉગારવો, તેનાં જન્મ-મરણ ટળવારૂપ શાંત બોધ આપવો.-એ વગેરે અલયદાનને યોગ્ય તો સર્વે જીવ છે. બધા જીવ મૃત્યુથી ત્રાસે છે; બધા જીવ મૃત્યુ આવ્યે, મરણાંત કષ્ટ આવ્યે વિહ્વળ થઈ, દીનમુખ થઈ, લાચાર થઈ, ચોતરફ આશ્રય માટે દૃષ્ટિ ફેંકે છે. સહૃદય સકરુણ જીવો તો તે વખતે યથાશક્તિ તેવા મરણાંત કષ્ટ પામેલા જીવોને ઉગારવાનો વિચાર, પ્રયાસ કરે; તે વખતે એમ ન વિચારે કે આ તો અયોગ્ય છે, કે અપાત્ર છે, અથવા આ તો સિંહ કે બ્યાદ્ર છે, કે જેને પાછો જીવશે તો ઘણાને અથવા મનેજ મારી નાંખશે, અને કર્મ બાંધશે; અથવા આ સર્પ

છે, કે જે જો પાછો જીવશે, તો વળી બીજાનેજ અથવા મને કરડશે અને કર્મ બાંધશે. ખરે દયાળુ અલયદાન-દાતા તે વેળે આવો વિચાર નજ કરે; તે તો કેવળ તે જીવને દુઃખમાંથી છોડાવવા માટેનોજ વિચાર કરે; તે જીવને દુઃખમાંથી છોડાવવા લણીજ તેનાં લક્ષ અને પ્રવૃત્તિ હોય. એટલે અલયદાનમાં યોગ્યાયોગ્યનો વિચારજ ન હોય. આ બાબત દાનના ત્રીજા પ્રકાર અનુકંપા દાનના સ્વરૂપથી બધારે સ્ફુટ થશે.

પણ આ સુપાત્ર દાનના પ્રકારે યોગ્યાયોગ્યનો અવશ્ય વિચાર કર્તવ્ય છે. એમ તો કહેવાનું નથીજ, કે કોઈ સત્પાત્ર મહાત્મા આપણે ઘેર પધારે, તેઓને અન્નપાનાદિથી સત્કારવા, અને અન્ય પામર ક્ષુધાતુર ભીખારી બારણે દીન વદને યાચના કરતો આવે તેને અન્નપાન યથાશક્તિ ન આપવાં. આપવાં તો યથાશક્તિ બંનેને, પણ એકને અપૂર્વ લક્ષિત ભાવથી, પરમ આહ્લાદથી, અને બીજાને અનુકંપા બુદ્ધિથી.

જોવાનું એજ છે, કે આપેલું વ્યર્થ તો નથી જતું? અથવા તેનો ગેરઉપયોગ તો નથી થતો? સદુપયોગ તો થાય છે? જો વ્યર્થ જતું દેખાય, કે વિવેક ત્યાં બર્મ ગેરઉપયોગ થતો દેખાય, તો તેવા અપાત્ર કે કુપાત્રને જાણી જોઈ વધારે વખત ઉત્તેજન ન આપવું. સદુપયોગ થતો જોઈ, રાજી થવું, ઉત્તેજન વધારવું. જાણી જોઈ અથવા અજાણે ચલાવી દેવા દેવું, એ દેખીતોજ અધર્મ છે; અધર્મને પુષ્ટિ છે;

અવિવેક છે; અને લગવાનું કહે છે, કે વિવેક છે ત્યાંજ ધર્મ છે; વિવેક, સારાસાર, યોગ્યાયોગ્ય વિચાર નથી ત્યાં ધર્મ નથી. અર્થાત્ ધર્મ પમાડનાર વિવેક છે. ભલે દાન એ ધર્મનો પ્રકાર છે, પણ તે દાન ધર્મનું ક્ષણ વિવેક વિના મળી શકતું નથી. તેમજ, આપણે વિવેક વિના યોગ્ય, અયોગ્ય, પાત્ર, અપાત્રની તપાસ કર્યા વિના, કુપાત્ર સુપાત્રનો ભેદ જોયા બાજુથી વિના, સુપાત્રને કુપાત્રની બુદ્ધિએ, અથવા કુપાત્રને સુપાત્રની બુદ્ધિએ દાન આપીએ, તો તેથી આપણને દાનનું ક્ષણ મળ્યું, એમ લેશ માત્ર સમજવાનું નથી. કેમકે વિવેક વિનાનું દાન એ દાન નથી; વિવેક વિના ધર્મ નથી; વિવેક છે, ત્યાંજ ધર્મ છે. માટે આપણે દાન સંબંધમાં સુપાત્ર કુપાત્રનો વિચાર અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

જેઓ પરમ નિસ્પૃહી છે, નિર્દોષી છે, જેઓ શળી માત્ર પણ અણુદીધેતું લેતા નથી, જેઓની પૌદ્ગલિક પરવસ્તુ પ્રતિ લેશ માત્ર મૂર્છા-મમતા સુપાત્ર કોણ? નથી, જેઓની રાગ-દ્વેષની ગાંઠ છેદાઈ ગઈ છે, એવા જે નિર્ઐશ મહા મુનિવર છે, જેઓ કેવળ આત્મસ્વભાવ ઉજ્જવલ કરવામાં અહોનિશ પ્રવર્તી રહ્યા છે, જેઓ જિતેન્દ્રિય હોઈ આત્મા પરાત્માના હિતમાં અહોનિશ ઉદ્યમવંત છે, જેઓ મહા સંયતિ હોઈ, સંયમના નિર્વાહ અર્થે દેહને પોષે છે, અને જેઓ ચાલે ત્યાંલગણ તપશ્ચર્યા વડે દેહને દમી રહ્યા છતાં ઉત્તમ જ્ઞાન વિકસાવવામાં, તેનો અન્ય

જીવોને યોગ આપવામાંજ નિમગ્ન છે, અને જેઓ ખપ જેટલાં શુદ્ધ આહાર-પાન-વસ્ત્ર-ઔષધાદિ ગ્રહણ કરે છે, જેઓ સમલાવી હોઈ, સર્વ જીવનું કલ્યાણ થાઓ એવી ભાવદયા વડે જેઓનું હૃદય સુવાસિત છે,—એવા પવિત્ર સત્પુરુષ તે સુપાત્ર બાણવા.

આવા પવિત્ર સત્પાત્રની આપણે શોધી શોધી અન્ન-પાન-વસ્ત્ર-પાત્ર-ઔષધ-આવાસ આદિ વડે સંભાળ લેવી નોંધએ; તેઓની લક્ષિત-શુશ્રૂષા સુપાત્ર દુર્લભ કરવી નોંધએ. એવા સુપાત્ર જીવો, જેઓ કેવળ પોતાના અને પારકા જીવોના હિતમાંજ પ્રવર્તી રહ્યા છે, અને જેઓ પોતાના દેહની પણ અપેક્ષા નથી રાખતા, તેવા મહા પુરુષોને દાન દઈ, તેઓની લક્ષિત કરી, તેઓનો યોગ મેળવી, મારી શક્તિઓનો લાભ તેઓને આપી, અહો! હું ક્યારે કૃતાર્થ થઈશ એવી સદ્ભાવના આપણે સદા ભાવવી ઘટે છે. જો કે આપણા હીન ભાગ્યે આ કાળે આ દેશમાં એવા એવા પરમ સુપાત્ર મહંતોનો જોગ અત્યંત અત્યંત દુર્લભ થઈ પડ્યો છે; તોપણ એવા મહંત સુપાત્રોનું હૃદય વિષે અહોનિશ ચિંતવન કરવાથી પણ ક્વચિત્ તેવો યોગ મળી આવે છે; યાદશી ભાવના તાદશી સિદ્ધિર્ભવેત્ । ભાવના અનુસાર સિદ્ધિ થાય છે; અને કદાચ તેવો યોગ નથી મળતો, તો પણ મનોવૃત્તિ ઉચ્ચ રહે છે; જે અત્યંત લાભનું કારણ છે.

આવા પરમ સુપાત્ર જીવોનો, મહંતોનો યોગ આ

કાળે આ દેશે પરમ દુર્ગલ થઈ પડ્યો છે, તેમાં આપણે પોતે કેટલા કારણરૂપ છીએ, અને એ કારણો કેટલા અંશે, ધારીએ તો, ફર કરી શકીએ એમ છીએ, એ વિચારીએ.

ગૃહસ્થ ધર્મને વિષે ઘણા ગુણો વર્તે છે, તથાપિ એક સુપાત્રદાનને લઈને જ્ઞાનીઓએ એને ગાહુ વખાણ્યો છે; યાવત્ સાધુધર્મના પરમ સાધુ ધર્મનો આધાર આધારરૂપ કહ્યો છે. તાત્પર્ય કે ગૃહસ્થ ગૃહસ્થ ધર્મનો વિચ્છેદ થાય તો સાધુધર્મનો પણ વિચ્છેદ થાય. ચાહે તો ગૃહસ્થી હોય અને ચાહે તો સાધુ હોય, પણ દેહ નિર્વાહની તો બંનેને આવશ્યકતા છે. જો કે સંયમી સાધુનો દેહ કેવળ સંયમના—ચારિત્રના નિર્વાહ અર્થે છે; તેઓ આ દેહ વડે સ્વસ્વભાવરૂપ સ્થિતિ પામવાનો પ્રયાસ, અભ્યાસ કરે છે, પામે છે; તે દેહ પણ આહાર વિના ટકી શકે નહિ, અને તે આહાર તો ગૃહસ્થોને ત્યાં રહ્યો. પોતે તો પંચ મહાવ્રત-ધારી છે; આરંભથી સર્વથા ત્યાગી છે. પોતાને અંગે, પોતાને ઉદ્દેશીને પણ કાંઈ પણ આરંભ કરતા નથી, કરાવતા નથી, કે કરતાને અનુમોદતા નથી. યાવત્ પોતાના અર્થે બીજાએ કરેલું પણ પોતે સદોષ ગણી લેતા નથી. આવેા જેનો સૂક્ષ્મ ધર્મ છે, તે પોતાના માટે આહાર, કે જે આરંભ વિના નથી થઈ શકતો, તે કેમ નીપજવી શકે? એટલે એ આહાર માટે એઓને ગૃહસ્થીઓ તરફ આધાર રહ્યો. ત્યાંથી તેઓ નિસ્પૃહપણે ખપ જેટલો આહાર આણે;

અને તે પણ પોતાને ઉદ્દેશીને ન કરેલો એવો શુદ્ધ હોય તો જ; વળી ક્યાંઈથી મળે, ક્યાંઈથી ન મળે, પણ સમદર્શી થાય; સામાને, દેનારને, પીડા ન ઉપજે, મન ન ફલાય એમ મધુકરીવૃત્તિ કરે. આમ જોતાં ગૃહસ્થધર્મ સાધુ ધર્મનો પરમ નિર્વાહક છે. અને એવો શુદ્ધ ગૃહસ્થ ધર્મ વર્ત્તે તો હોય, તો સાધુધર્મ પણ સહેજે શુદ્ધ વર્ત્તે; કેમકે તેમના દેહના નિર્વાહ યોગ્ય શુદ્ધ આહારપાન પ્રાપ્ત થતાં હોય તો પછી બીજું બધું તો તેઓને સાવ સુલભ છે.

પણ ગૃહસ્થધર્મે હાલ વ્યવહારશુદ્ધિનો વ્યવહારશુદ્ધિનો સાવ અભાવ દેખાય છે; સત્પાત્ર લક્ષિતનો અભાવ વિશેષ અભાવ દેખાય છે; સત્પાત્ર લક્ષિતની ઇચ્છા હોય છે, તો વિવેકની

ખામી છે; વિવેકની ખામીને લઈ સુપાત્ર-કુપાત્રનું ભાન રહેતું નથી; આમ એક અથવા અનેક રીતે ગૃહસ્થધર્મ કે જે સાધુધર્મનો આધાર છે, તેમાં ખામી આવવાથી પરમ શાંત, દાંત, નિસ્પૃહી, સુપાત્ર નિર્ઝંથ મુનિવરોનો યતિધર્મ દુર્લભ થઈ પડ્યો છે, અતિ અતિ દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. અને એમ જોતાં આ દેશે, આ કાળે પરમ સુપાત્ર મુનિવરોનો યોગ દુર્લભ હોય તો તે સ્વાભાવિકજ છે. અને હજી જેમ જેમ વિશેષ વિશેષ વ્યવહારશુદ્ધિમાં હાનિ થતી જશે, લોકોનાં ચિત્ત લક્ષિતશૂન્ય થતાં જશે, વિવેકરહિત થતાં જશે, સ્વાર્થ અને માનપરાયણ થતાં જશે, અને આત્માના હિતની ઇચ્છાએ, પોતાના અને પરઆત્માના કલ્યાણની ઇચ્છાએ ઘરબાર છોડી ત્યાગી

થનારને સમયોચિત પણ શુદ્ધ આહારમાં જાણે અજાણે અંતરાય આવતો જશે, તેમ તેમ સાધુધર્મ વિશેષ વિશેષ દુર્લભ થશે; હાલ કેઈ પણ સરળ ચિત્તવાળા સ્વદોષ જોવાવાળા સાધુઓનાં દર્શન થાય છે, તે દર્શન પણ દુર્લભ થઈ પડશે. માટે હજી પણ પરમ પવિત્ર કલ્યાણકારી વીતરાગ ધર્મના ઉપાસકોએ, ઉદ્યોત ઇચ્છનારાઓએ, એની ઉપાસના કરવી હોય, એનો ઉદ્યોત કરવો હોય, તો આ વિચારવું ઘટે છે, કે ત્યાગી વિના ધર્મ નથી; ગૃહસ્થી ઉપર ત્યાગીનો આધાર છે; એટલે ગૃહસ્થધર્મ અને ત્યાગધર્મ કે યતિધર્મ-ધર્મના આ બે મુખ્ય માર્ગ છે. ગૃહસ્થ ધર્મે રહી ગૃહસ્થીઓ સુપાત્ર અતિથિઓ, મુનિવરોનો યથાશક્તિ ભક્તિ-ગહુમાનપૂર્વક શુદ્ધ આહાર-પાન આદિ દેહ નિર્વાહક વસ્તુઓ વડે, વિવેકપૂર્વક, નિર્માનીપણે સત્કાર કરશે, તો ઘણા સુદ્ધભોધિ, સરળ પાત્ર જીવો સ્વાત્મા-પરાત્માના કલ્યાણના હેતુએ સર્વસંગપરિત્યાગ કરી પરમ પવિત્ર નિર્ઘ્રાંથ માર્ગ ગ્રહણ કરશે; અને સાધુધર્મ જોતજોતામાં પ્રગટી નીકળશે. આ વાત સહૃદય જીવોએ ગહુ ગહુ વિચારવા જેવી છે.

આ અવસર્પિણી કાળમાં પ્રથમ વ્યવહાર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને પ્રવર્ત્યાવ્યો. ભદ્રિક પરિણામી જીવો, જેઓને વ્યવહારની કશી ગમ નહોતી, અને ઋષભદેવજી કાળદોષને લઈ જેઓની ભદ્રિકતામાં ઉણપ આવવા માંડી, અને એથી જેઓ સ્વાર્થપરાયણ થતા જઈ અન્યોન્ય લડવા-અથડાવા માંડ્યા

તેઓના હિત અર્થે, તેઓ એક બીજામાં અથડાઈ, ખાઝી, લડી ન મરે, તે માટે વ્યવહાર નીતિ પ્રવર્ત્તાવી; અને પોતે તો પછી પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીને રાજ્યભાર સોંપી, દીક્ષા લઈ ચાલી નીકળ્યા; નિરાહારીપણે રહી અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરી પોતાનાં કર્મોને ખાળી ભસ્મીભૂત કરતા હતા. આવા પરમ સુપાત્ર, પરમ સદ્ગુરુને પણ દેહ-નિર્વાહ અર્થે આહારની જરૂર હતી. ભદ્રિક પરિણામી જીવોના મનમાં પ્રભુનો ઉપકાર વસ્યો હતો; અને તેથી જ્યાં જ્યાં પ્રભુ વિચરે, ત્યાં ત્યાં સુવર્ણ-રત્નથાળ આદિ ધરી તેમનો યથાશક્તિ ભક્તિ વડે સત્કાર કરતા હતા; પણ પ્રભુને શુદ્ધ આહાર બહારાવીએ એવી ગમ થોડાનેજ હતી; કવચિત્ કોઈ આહાર ધરતું તો તે અશુદ્ધ હતો. આમ સમભાવ વડે આહારનો અંતરાય વેદતા પ્રભુએ એક વરસ વિચર્યા કર્યું, પ્રભુ તો તે જ ભવે તીર્થંકર હોવાથી નિકાચિત આયુષ્યના ધણી હતા, એટલે આહાર મળત, કે ન મળત, પણ દેહ ટકત, અને ન ટકત તો પણ તદ્દભવે સિદ્ધ તો થાત જ; પણ તેના ગદ્દલે કોઈ બીજા સત્પુરુષ હોત, અને આત્મસાધન કરતા વિચરતા હોત, અને તેઓને આહારનો આવો ગાઢ અંતરાય આવ્યો હોત, તો જો કે તેઓ એ અંતરાય સમભાવથી વેદત, તોપણ અશુદ્ધ આહાર તો એઓ લેત જ નહિ અને તેઓનો દેહ આહાર વિના ટકવો મુશ્કેલ થઈ પડત, અને કદાચ આમ થતાં સર્વ કર્મ ક્ષીણ થવા પૂર્વે તેઓ કાળધર્મ પામી જાત. શ્રી ઋષભદેવ લગવાન જેવા પરમ સુપાત્ર અતિથિને શ્રી ત્રેયાંસકુમાર જેવા

પરમ વંદનીય સદ્ગૃહસ્થનો યોગ થયો.
 ઐયાંસ કુમાર પરમ સદ્ગૃહસ્થ શ્રી ઐયાંસકુમારે પરમ
 લકિતલાવે, બહુમાને, વિવેક, વિનય
 વડે, નિર્માનીપણે પ્રભુ જેવા પરમ પવિત્ર સુપાત્રને શુદ્ધ
 આહારથી પ્રતિલાભ્યા. પ્રભુ જેવા પરમ નિર્ઞંથના દેહના
 નિર્વાહક શુદ્ધ સાધનો, પોતાના ગૃહસ્થધર્મે રહી, શુદ્ધ
 વ્યવહાર આચરી, પૂરાં પાડી, પરમ નિર્ઞંથ ધર્મના
 આરાધક, પોષક થયા. આવો પવિત્ર ગૃહસ્થધર્મ કેમ
 ન વખણાય? ભગવાન્ પણ એ ગૃહસ્થ ધર્મને પ્રશંસે છે.
 શ્રી પચનંદીપંચવિંશતિમાં મંગળસૂત્રમાં કર્તા શ્રીમાન્
 કુંદકુંદાચાર્ય તો શ્રી ઐયાંસકુમાર ગૃહસ્થને સ્તવી કહે છે,
 કે હે! ઐયાંસકુમાર! આપના જેવા સદ્ગૃહસ્થ દાતાનો
 યોગ પરમ સુપાત્ર પ્રભુને ન થયો હોત, તો એ નિર્ઞંથ
 માર્ગનો નિર્વાહ કેમ થાત? માટે આપ જ ખરેખર ધન્ય
 છો! માટે એ ગૃહસ્થધર્મ સાધુધર્મને મહોટો આપારરૂપ છે.

ગૃહસ્થ ધર્મનું સ્વરૂપ, તેની ફરજ, તેની જોખમદારી
 સમજી હજી પણ ગૃહસ્થો, વિવેકી થાય, નિર્માની થાય,
 લકિત-બહુમાન યુક્ત થાય, તો સાધુધર્મનો સહજ પ્રચાર થાય.

દાનધર્મને અંગે સુપાત્રદાનને ઉદ્દેશી આ ગદ્યો વિચાર
 થયો. આ દેશમાં, આ કાળે સુપાત્ર સત્પુરુષોનો યોગ
 દુર્લભ થઈ પડ્યો છે, એ વાત થઈ. એમાં ગૃહસ્થ ધર્મની
 શિથિલતા પણ મહોટા કારણરૂપ છે, એ આપણે જાણ્યું,
 અને હજી પણ ગૃહસ્થો સમજી શુદ્ધ વ્યવહાર આદરે,
 લકિત-બહુમાન-વિવેકપૂર્વક, નિર્માનીપણે ગૃહસ્થધર્મ

પ્રવર્ત્તાવે, તો સાધુધર્મ સુદાલ થઈ ઘણા સુપાત્ર મહંતો નિકળી આવે,— એ આપણે જાણ્યું. શુદ્ધ વ્યવહારનું વિસ્તારથી વિવેચન અન્ય સ્થળે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની ન્યૂનતાને લઈને બધી ન્યૂનતા છે. ચાહે તો ગૃહસ્થી હોય, ચાહે તો સાધુ હોય, પણ તેને તત્ત્વની ગમ હોય, આત્માના અસ્તિત્વની ખબર

તત્ત્વજ્ઞાનની હોય, પૌદ્ગલિક અસારતા તે જાણતો

જરૂર હોય, તો તેનો વ્યવહાર સહેજે શુદ્ધ

થાય, તેનો વ્યવહાર સહેજે અન્યોન્ય-

અર્થાત્ સાધુધર્મ, ગૃહસ્થધર્મ,—ધર્મને ઉપકારી થાય. પણ તત્ત્વજ્ઞાનની હીનતાને લઈ જીવો પોતપોતાનો વ્યવહાર શુદ્ધ આચરી શકતા નથી. એ તત્ત્વજ્ઞાનના, સમ્યગ્દર્શનના, ઉપદેશ, પ્રચારની બહુ જરૂર છે. વીતરાગ શાસનના આરાધક તત્ત્વજ્ઞ મુનિવરોએ તથા ગૃહસ્થોએ આ વાત બહુ લક્ષમાં લેવા જેવી છે.

જીવોની એટલી બધી વિવેકવિકળતા થઈ ગઈ છે, કે પ્રથમ તો દાનધર્મમાં એઓની ખુદ્ધિ જ ઓછી વર્તે છે,

અર્થાત્ દાન દેવામાં લોભવૃત્તિ આગળ

વિવેકવિક્ષતા પડે છે; મન સંકોચ પામી ગયાં છે;

હાથ ઢીલા થઈ ગયા છે; અને કોઈ કોઈ

પુણ્યશાળી દાન આપવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, ભક્તિવાન હોય છે, તે! તેને પાત્ર-અપાત્રની ઓછી ગમ છે; તો કોઈને જો કદાચ સુપાત્રનો યોગ મળી ગયો હોય તો તેનું દાન વાસી હોય છે, એટલે કે કાંઈક વાસનાવાળું હોય છે; કાં તો કાંઈ

કૃણપ્રાપ્તિની વાસના-છ'છાએ એ દાન અપાયું હોય છે, કાં તો માનને આગળ કરી એ દાન અપાયું હોય છે, અને કાં તો યથાયોગ્ય લક્ષિત-ખડુમાન વિના તે અપાયું હોય છે. ચિત્ત-વિત્ત અને પાત્રનો યોગ તો અત્યંત અત્યંત દુર્લભ છે. એટલે કે દેનાર ગૃહસ્થ વિવેકી, નિર્માની, લક્ષિતભાવ-વાળો, નિષ્કામ વૃત્તિવાળો; દેવાની વસ્તુ પણ શુદ્ધ, અને દેવા યોગ્ય પાત્ર પણ પરમ સુપાત્ર સત્પુરુષ. આ ત્રણેનો યોગ તો ક્યાંઈએ દેખાતો નથી. અને તેનાં કારણો આગળ કહેવાઈ ગયાં છે.

ત્યારે આ ઉપરથી સાર શું નીકળે છે? એક તો (૧) દાનવૃત્તિ ઓછી થઈ ગઈ છે. બીજું (૨) કદાચ દાન દેવાની ખુદ્દિ હોય છે, લક્ષિત હોય સાર છે, તો વિવેક નથી; યોગ્ય અયોગ્યનું ભાન નથી. કુપાત્રો લક્ષિત વડે પોષાય છે; સુપાત્રો રહી જાય છે; પણ સુપાત્ર પેદા કરવાની વાટ ખંધ થાય છે; કુપાત્રોના રસ્તા ખુલ્લા થાય છે. ત્રીજું (૩) કદાચ દાન દેવાની ખુદ્દિ હોય, અને સુપાત્રને: ભાગ્ય-યોગે યોગ પણ હોય તો, વાસના કે માન હોય છે.

જીવો ધારે તો આ ત્રણેથી વળી શકે એમ છે. દાનવૃત્તિ ઓછી થઈ ગઈ છે, તો ત્યાં જીવે વિચારવું ઘટે છે, કે દેશું તો પામશું. આમ વિચારી દાનવૃત્તિ કેમ વધે? તેણે દુઃખી, દીન, રોગી, ભુખ્યા, આદિ પ્રતિ અનુકંપા આણી યથાશક્તિ મદદ કરવી ઘટે છે, અને સુપાત્રને તો અવશ્ય પોષવા ઘટે છે,

પોષવાની લાવના રાખવી ઘટે છે. કેટલાક જીવોને આ લવમાં નિર્વાહ અર્થે દીન પેઠે ઘેર ઘેર ભટકી યાચના કરવી પડે છે, અને યાચના કરતાં છતાં પૂરું પામતા નથી, તે કેવળ પૂર્વ લવે દીન, રોગી, ક્ષુધાતુર આદિની પોતાની શક્તિ છતાં સંભાળ નહિં લેવાનાં ફળ છે. આમ જો જીવ વિચારે તો તેને સહજ સમજાય એમ છે. સમજ આવતાં તેનામાં અનુકંપા જાગશે, અને ખપી જીવને પોતાની શક્તિનો લાભ અવશ્ય આપશે. દાનવૃત્તિ આ રીતે સહેજે વધારી શકાય એમ છે.

ખીજી એમ કહ્યું જે દાનવૃત્તિ છે, તો પ્રાયઃ ત્યાં વિવેકની ખામી છે; યોગ્યાયોગ્યના વિચારની ખામી છે. યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કર્યા વગર દાન વિવેકની ખામી આપવાથી હરામી જીવોનો ઉપદ્રવ વધે છે. હિંદમાં ભીખારીઓની અને દેશ દેશ ભટકનારા વેરાગી-અતીતની વસતિ વધારે છે, એનું કારણ વિવેક વિનાનું દાન છે. તેઓ જોઈએ તો શરીરે સારી રીતે તંદુરસ્ત હોય છે; પણ કોણ જાણે એઓનાં કેવાંયે હરામહાડ થઈ જાય છે, કે કામધંધો એઓને સૂજે જ નહિં. ખાવા પહેરવા માટે માગી લાવે; અને મફતનું ખાવું અને મસ્તીદે મુવું, એમ હરામહાડના થઈ જઈ છતી શક્તિ પર આવરણ આણે, આવાઓને પોષવા, એ જોડે દાન છે, પણ પરિણામે તે બિચારાને નુકશાનકારક છે. અધૂરામાં પૂરું તે પાછા પરણે, અને તેની પ્રજા થાય, જે બધા ભીખારી થાય છે. આમ થવાનું કારણ, કે તેઓ

નિશ્ચિંત છે. તેઓ ધારે છે, કે માગવા જતાં આપણને મળી રહેશે. અરે, તેઓ તો માગીને કવચિત્ એટલું લેળું પણ કરે છે, કે વધારેનો ક્યવિક્ય કરી શકે છે. આવા પામરો માગવા આવે, ત્યારે અનુકંપા આણી ન આપવું એમ કહેવાનું નથી, પણ તેઓ શરીરે ધીંગાધડળા છે, તો કાંઈ કામ કરી શકશે, એમ ધારી તેઓને તેવા કામે વળગાડી દેવા જોઈએ છે, અને એ કામ કરી પોતાની આજીવિકા પેદા કરે એમ થવું જોઈએ છે. જો કે પ્રથમ તો એ બિચારાને વસમું લાગશે, કડવું લાગશે, અને કદાચ આમ કામે લગાડનારને ગાળ પણ દેશે, વગોવશે; પણ વિવેકપૂર્વક દાન દેનારે તે નહિં ગણુકારતાં અનુભવે દયાનો લાલ લેવો ઘટે છે. એ-નો-એ લિશ્તુક ઠરી ઠેકાણે આવી એ-ના-એ દાતારનો ઉપકાર માનશે. એવા શરીરે સખજાને દાન આપવાથી બિચારા ખરેખરા અશક્ત, અપંગ તેઓના સહાયમાં અંતરાય આવે છે. વળી તીર્થસ્થાને જોઈશું તો દાનનો ગાડરીયો પ્રવાહ વહેતો દેખાશે. તીર્થસ્થાનના દ્વાર આગળ ઘરડાં, અપંગ, અશક્ત, ભુખ્યા આદિ અનેક રંક ભીખારીઓની લાઈન બેસી ગઈ દેખાશે. ભાવિક યાત્રાળુઓ તીર્થસ્થાન ગણી દાન કરવા સહેજે આતુર હોય છે, અને એ આતુરતા બહુ કલ્યાણુકારી પણ છે; પણ એ દાન કેવું કેમ આપવું એ વિચારવા માટે મગજને તસ્દી કોઈક જ આપતું હશે. ધાણી-દાળીઆનો પ્રવાહ ચાલ્યો તો બધા ધાણી-દાળીઆ જ આપશે; કેળાંનો પ્રવાહ ચાલ્યો, તો બધાં કેળાં આપશે. પણ એમાં ટાઇ સશક્ત હોય, કોઈ અશક્ત

હોય, કોઈને બિચારાને માંદગી અંગે કે શરીરકૃશતાને અંગે કપડાંની જરૂર હોય, અને કોઈને કાંઈ સારો ખાવા લાયક ખોરાક જરૂરનો હોય,—આમ જેને જેની જરૂર હોય, તે તેને ન મળે તો દાનનો હેતુ કેવા પ્રકારે જળવાય? જીવને દાનનું ફળ પણ પોતે એમાં વિચાર કરવા તસ્દી ન લે તો કેમ મળે? દાન અફળ તો નજ જાય, પણ જે ફળ મળવું જોઈએ તેને ઘણું અલ્પ અંશે મળે એ નજ મળ્યા જેવું ગણાય.

“ Virtue violated is a vice ” સહુજીવનો અત્યાચાર થાય તો તે દુર્ગુણજ છે. જૈનો સખાવતમાં શૂરા છે; છતાં તેઓની સખાવતી યથેચ્છ ફળ નથી સખાવતોમાં આપતી અથવા બંધ થઈ જાય છે, તેમાં યોજનાની જરૂર કેવળ વિવેકની ખામી છે; વિચાર કરવાની તસ્દી ન લેવી એજ છે. દાખલા તરીકે—કોઈએ ઉદાર દીલથી પચીશ ત્રીશ હજાર રૂપિયા ખર્ચી એક વિદ્યાલય કાઢ્યું. આ દાન ખરેખર સ્તુત્ય છે. પણ એ દાન આપતી વખતે જ એણે વિચાર્યું જોઈએ, કે જે ખાતું એ કાઢવા માગે છે, એનો શું હેતુ છે? એ હેતુ એટલી રકમથી ખર આવશે? એ હેતુ કેવા પ્રકારે જળવાશે? એ વગેરે યોજના કર્યા પછી એ દાન આપે તો બહુ લાભકારી થાય. એ ખાતું સ્થપાઈ, સારી રીતે ચાલી વૃદ્ધિ પામી, તેના ઉત્તમ હેતુ ખર આવે, અને દાન દાતારને અનંત પુણ્યનો લાભ મળે. પણ પહેલેથી મગજને તસ્દી આપ્યા વિના, વિવેક વિના, યોજના વિના એવું એક ખાતું કાઢે, ભલે

પછી તે ખાતાંને ઉદ્દેશ સારો હોય, પણ પ્રથમ પાયે જે યોજના (Plan) જોઈએ તેના અભાવે તે ખાતું નભે નહિ, પૈસા ગરબાદ જાય; એટલે દાન દેનાર અકળાય, કે આ તો કાંઈ નહિં, ખાતું ગરાગરા ચાલતું નથી, પૈસા પાણીમાં ગયા, અને ફરી લલે એ ખાતું સારું હોય, કલ્યાણકારી હોય, પણ તેમાં પૈસા આપતાં અચકાય. જો કે એ ખાતું ન ચાલ્યું, અથવા પડી લાંગે, એમાં કેવળ પોતાની જ વિચારણાની કચાશ હતી. પાયા વિનાનું ચણતર લાંબું ટકે નહિં, તેમ સખાવતનાં કામમાં, તેના હેતુ ગર આણવામાં, વિવેકપૂર્વક તેની પ્રથમથી જ સંકલનાની જરૂર છે; નહિં તો એ ન ટકે. સખાવત કરવાની તો ઇચ્છા હોય, એટલે એકમાં ફોતેહ ન પામે અથવા નાશીપાસ થાય, એટલે ફરી તેવા ખાતામાં મદદ ન આપતાં, વળી બીજા ખાતામાં આપે; પણ ત્યાંએ અગાઉ માફક પ્રથમથીજ વિચારની ખામી હોય, એટલે એમાં પણ નાશીપાસ થવાનું થાય. આમાં સારાં ઉદ્દેશનાં કાર્યો છતાં પ્રથમનીજ યોજનાની કચાશને લઈ પડી લાંગે, તેમાં પોતાની વિચાર-ખામી ધ્યાનમાં ન આણતાં તે ખાતાંને પોષવાનું બંધ કરે. માટે વિવેકની પ્રથમ જરૂર છે. યોજના માટે પોતાની મતિ ન પહોંચતી હોય, તો તેવા લાયક નરની મદદ લઈ, કામ કરવું; પણ જો દાનનું ક્ષણ લેવું હોય, તો પ્રથમથી ચોમેરનો વિચાર તો કરવો જ ઘટે.

મી. જમશેદજી નસરવાનજી તાતા નામના પારસીએ શોધખોળ માટેનું એક ઉદ્યોગવર્ધક ખાતું કાઢવા માટે

રૂ. ૩૦૧ ત્રીસ લાખ આપેલ છે. આ એક વ્યાવહારિક સખાવત છે. તે ખાતું કેવા પાયા પર ચોજવું, ક્યાં ચોજવું, એ વગેરે માટે એણે જે મહેનત લીધી છે, તે માટે યોગ્ય માણસો રોકી ચોજનાઓ ઘડાવી છે, તેનું અનુકરણ જૈન દાનવીરોએ કરવું ઘટે છે.

દાનનું ફળ યોગ્ય-અયોગ્યના વિચારથી મળે છે.

વળી આ તો આપણા કુળધર્મના ગુરુ છે; એને તો આપણે આપવું જ જોઈએ; લલે પછી તે કુળધર્મના ગુરુ સાવ કુપાત્ર હોય; અને આ તો અન્ય યોગ્યયોગ્ય વિચાર ધર્મના છે, અથવા અન્ય ગરહના છે; એને આપ્યે શું લાભ થશે? અથવા આપો એને થોડુંક અને કાઠી મૂકો. લલે પછી તે સુપાત્ર જીવ હોય. પણ આમ કરવાથી દાન નથી થતું; તે ફળીભૂત થતું નથી. જીવ સ્થિર થઈ જરા વિચારે તો તેને તરત આ સમજાય એમ છે.

દાનવૃત્તિ ઓછી થાય છે, એનું કારણ યોગ્યયોગ્યના વિચારની ખામી જ છે. કેમકે પ્રથમથીજ પાત્ર ન તપાસે, અથવા કાંઈ સખાવતનાં કામ કરવામાં અગાઉથી દીર્ઘબુદ્ધિથી ચોજના આદિ વિચાર ન કરે, અને પછી તે સખાવતનું કામ પાર ન પડે, દાન ફળિત ન થાય, પોતે નાશીપાસ થાય, દાનનો દાન લેનાર અનર્થ કરે. એથી દાન દેવાની વૃત્તિ જ અટકે. પુણ્યનાં કામમાં અંતરાય આવે. માટે વિવેકની પ્રથમ જરૂર છે.

આમ વિચારી દાન આપવામાં વિવેક આણવો ઘટે છે. આ તો બધાં દાનની અપેક્ષાએ સામાન્યપણે કહ્યું.

પણ સુપાત્રદાન વિષે વિશેષપણે સમજવું જરૂરનું છે, કે સુપાત્રપણું આપણા કુળધર્મના ગુરુમાં જ હોય અથવા આપણને જેના પ્રતિ દૃષ્ટિરાગ હોય, સુપાત્રપણું ગુણને તેમાં જ હોય એમ નથી સુપાત્રપણું તો લઈને ગુણને લઈ છે; નથી વેષને લઈને, નથી વયને લઈને, નથી મત કે ગચ્છભેદને લઈને, પણ કેવળ ગુણને લઈને છે. આવી ગુણદૃષ્ટિને લઈ હાલ દાન અપાતું નથી. હાલ તો આપણે એમ જ માની બેઠા છીએ, કે આપણા કુળધર્મના આ ગુરુ છે, આ આપણા ગચ્છના છે; તેને જ બહોરાવવું, તેની જ ભક્તિ કરવી એ સુપાત્રદાન. બીજા બધા કુપાત્ર. આ પરંપરાએ, આ વિવેકહીનતાએ દાનધર્મને બહુ બહુ દૂષિત કર્યો છે. ખરા આત્માર્થી સુપાત્રો રહી જાય છે. જોકે એઓ લોકના આદર સત્કારની, કે માનાપમાનની, લેશ માત્ર અપેક્ષા સ્વપ્ને રાખતા નથી, તેઓ તો કેવળ સમભાવી છે, અને જીવેતું કદયાણ કેમ થાય એવી જ અહોનિશ ચિંતવના કરતા રહ્યા છે. તેઓને જીવેને વિવેકવિકળ દેખી ઉલટી દયા આવે છે. વિશેષમાં આ કાળ તો એવો કનિષ્ઠ વર્તે છે, કે આવા સુપાત્રોનાં દર્શન તો દુર્લભ છે, પણ જે સદાચરણથી ચાલતા હોય, અને જેને પોતાના દોષનું ભાન જ હોય, એ દોષ કદાચ ટાળી ન શકતા હોય, પણ દોષનું ભાન હોઈ તેથી ખિન્ન થતા હોય, તેવાઓની પણ બલિહારી

છે. આવા નિર્દોષી જીવોની પણ આ દેશકાળે ખોટ પડી છે. યોગ્યાયોગ્યના વિચાર વિના જીવો ધર્મના પ્હાને દંભીથી છેતરાય છે. માટે, ખરા દાનની ઇચ્છાવાળાએ પાત્ર વિવેક અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

વળી “કાગનું બેસવું અને તાડનું પડવું,”—તેમ કહાય કોઈ માયાવીની જાળમાં ફસાઈ, કોઈને ધનપ્રાપ્તિ કે પુત્રપ્રાપ્તિ, કે રોગહાનિ પ્રમુખ ઇચ્છિત માયાવી સુપાત્ર મળે છે,—તો પછી તે માયાવી સુપાત્ર નથી ગણાય છે. તેને તન—મન—ધન અર્પણ થાય છે. પણ તે સુપાત્રદાન દેનાર વિચારે કે ધનાદિ પ્રાપ્તિ તો કેવળ પોતાના કર્મે કરી મળી છે. બાકી ખરા સુપાત્ર આત્માર્થીઓ, એક ઉદરનિર્વાહ અર્થે, પોતાના આત્માને છેતરી ચમત્કાર આદિ વડે જીવને મોહ પમાડી ધર્મથી પાડે નહિ; પુદ્ગલના લાલચુ નજ કરે. માટે આવા માયાવી તે કાંઈ સુપાત્ર નજ કહેવાય. આમ વિવેક કરવાની બહુ જરૂર છે. વીતરાગ લગવાન તો એમ આહાર વહોરાવનાર ગૃહસ્થીને મહાદોષની ઉપપત્તિ કહે છે.

જ્ઞાનીઓએ અતિથિસંવિભાગ નામનું ગૃહસ્થીઓને યોગ્ય ખાર વ્રતમાંનું એક વ્રત ઉપદેશ્યું છે. સુપાત્રદાન કહો કે અતિથિસંવિભાગ કહો તે અતિથિસંવિભાગ એકનું એક જ છે. અતિથિ એટલે જેને તિથિ ન હોય તે, અર્થાત્ જેને ધર્મ સાધનના બધા દિવસ એક સરખા તિથિરૂપ હોય, તે ‘અતિથિ’ કહેવાય. અતિથિસંવિભાગને ખાર વ્રતમાં દાખલ

કચું, એટલે એમ ન સમજવું કે જે વ્રતધારી ગૃહસ્થ હોય તેણે જ સુપાત્રદાન કરવું; બીજાએ ન કરવું; આમ કાંઈ અર્થ લેવાનો નથી. સમજવાનું તો એમ છે, કે એ સુપાત્રદાન એટલું બધું કલ્યાણકારી અને માહાત્મ્યવાળું છે, કે જ્ઞાનીઓએ એને વ્રતમાં ગણી ગૃહસ્થીઓને યોગ્ય એક ઉત્તમ આચાર કહ્યો. એટલે જે એ સુપાત્ર દાનનો લાભ લે, એની બલિહારી. અતિથિસંવિભાગ વ્રત એ ચાર

શિક્ષાવ્રતમાંનું એક વ્રત છે; એને શિક્ષાવ્રત ગણવાનું કારણ કે એથી અભ્યાસ પડી જીવ વ્રતમાં સ્થિર થાય છે. પવિત્ર સાધુઓ

કાચું જળ વાપરતા નથી; ઉકાળીને- અગ્નિત કરેલું જળ, તેઓના ઉપયોગમાં આવી શકે છે. તેઓ જાતે તો સર્વ પ્રકારના આરંભપરિગ્રહથી રહિત હોવાથી પાણી લાવી ઉકાળી શકતા નથી. ઉષ્ણ જળ માટે તેઓને ગૃહસ્થને ઘેર જવું પડે છે. ગૃહસ્થીઓ જો ઉકાળેલ જળ વાપરતા ન હોય તો સાધુઓને શુદ્ધ જળનો અંતરાય આવે છે. તેમ ગૃહસ્થીઓ ચાહીને સાધુના નિમિત્તે જળ ઉકાળે, તો તે જળ સાધુઓને કદપે નહિ; અને એથી ગૃહસ્થીઓને પણ દોષ લાગે. પણ ગૃહસ્થીઓજ પડે પોતે ઉષ્ણ જળ વાપરવાના હોય, તો તે પોતાના માટે હંમેશ તૈયાર કરવું પડે છે. આમાંથી વખત પરત્વે સુપાત્ર સાધુઓને કામ આવી શકે છે. સુપાત્રદાનની ઈચ્છાવાળા ગૃહસ્થીઓ, પોતે સુપાત્રોને આહાર-પાનથી પ્રતિલાભી શકે, એવી સફલાવનાને લઈ પ્રાયઃ સાધુ સુપાત્રને ખપમાં આવે એવાંજ આહાર-પાન ઉપલોગમાં લે છે. આમાં કાંઈ સાધુને કે પોતાને દોષ લાગતો નથી.

ઉલટું પોતાને વૃત્તિસંક્ષેપ, સાધુચર્યા આદિના અભ્યાસ પડે છે, જે પરિણામે પરમ કલ્યાણકારી છે. આથી પોતે કાંઈ સાધુ અર્થે તો તૈયાર કરાવતા નથી; પોતાના જ ખાન-પાન યોગ્ય સામગ્રી તૈયાર કરાવે છે; અને તે સામગ્રી, અન્નજળાદિ, સાધુને ખપમાં આવે એવાં હોવાથી, સુપાત્રદાનનો લાભ મળી શકે છે.

ગૃહસ્થ સુપાત્રને આહારાદિથી પ્રતિલાભ્યા પછી, જે વસ્તુઓ એ સુપાત્રે ગ્રહણ કરી હોય, તે જ વસ્તુઓ પોતાના ઉપભોગમાં લેવી, એવું શાસ્ત્રો કહે છે. તેમાં એક ઊંડો હેતુ એ રહ્યો છે, કે સાધુ-મુનિને ખપમાં આવે એવી જ ખાન-પાન યોગ્ય વસ્તુઓનો વપરાશ ગૃહસ્થીએ રાખવો. સાધુધર્મને આથી બહુ પુષ્ટિ મળે છે.

થોડાં દૃષ્ટાંત લઈએ:—

૧. સાધુઓ અનંતકાય, કંદમૂળ આદિના ત્યાગી હોય છે. ગૃહસ્થીઓને પણ એ ત્યાગ્ય છે. છતાં ગૃહસ્થીને ઘેર કોઈ સંત મુનિ આહાર-પાનાર્થે પધારે, અને તેઓને શાકનો ખપ હોય તો તે વડે પ્રતિલાભવાનો લાભ ન મળે. સાધુ અર્થે કરીને તો કાંઈ થઈ શકે નહિ.

૨. સાધુઓ ઉષ્ણોદક વાપરે; તે માટે ગૃહસ્થીને ઘેર પધારે, પણ ગૃહસ્થીને ત્યાં ઉષ્ણોદકનો વપરાશ ન હોય, તો સાધુને મુશ્કેલી આવે. અશુદ્ધ જળ તો પોતે વાપરે જ નહિ; અને જળ વિના ચાલે પણ નહિ. એટલે કાં તો તેઓને બહુ બહુ મુશ્કેલી, યાવત્ મરણાંત કષ્ટ વેઠવું

પડે; અને કાં તો વૃત્તિ શિથિલ કરી અશુદ્ધ જળનો ઉપયોગ કરવો પડે.

હાલ સાધુધર્મમાં શિથિલતા આવી ગઈ એનું કારણ ગૃહસ્થીઓના વિવેકની ખામી એ છે. ઉપર આપેલા દૃષ્ટાંત ઉપરાંત સુપાત્રદાન સંબંધમાં કેવા કેવા અતિચાર હાગે છે, એ વગેરે બાર વ્રતના અધિકારમાં સુપાત્રદાન સંબંધમાં અન્ય સ્થળે કહેલ છે.

આમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે, કે સુપાત્રદાનનો લાભ લેવો હોય, તો ગૃહસ્થીએ વિવેકી થવું ઘટે છે; યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર કરવો ઘટે છે; સુપાત્રને ઓળખવા ઘટે છે; કુપાત્રને ઓળખવા ઘટે છે.

આ તો પરમાર્થ સુપાત્રની વાત થઈ. આ પરમાર્થ સુપાત્ર સાધુઓ એકાંત સ્વઆત્મા પરાત્માના હિતના કાંક્ષી છે; એ અર્થેજ એઓનાં પ્રવર્તન પરમાર્થ સુપાત્ર છે; આરંભોપાધિથી સર્વથા રહિત છે;

સાધુઓ પરમ ક્ષમાવાન, સરળ, નિર્દોશી, નિર્માની છે. બનતાં લગણુ તપશ્ચર્યા કરી, ઉત્તમ શીલ વડે દેહને દમે છે, કર્મને બાળે છે; અને ન ચાલતાં ઉદરપોષણુ યોગ્ય શુદ્ધ આહાર-પાન-ઔષધ-વસ્ત્રાદિ ગૃહસ્થીઓ પાસેથી યાચના કરી લે છે. અને અહોનિશ તત્ત્વગ્મનના વિચાર-પ્રકાશનમાં વીતરાગ શાસનના આરાધનમાં ગાળે છે. આવા પરમ સુપાત્ર આત્માઓને ગૃહસ્થીઓ ઉપયોગમાં ન આવે, તો પછી બીજું કોણ આવે? અને ગૃહસ્થીઓ ઉપયોગમાં ન આવે, તો પછી એઓનો

ધર્મ કેમ ટકી શકે? ગૃહસ્થીઓને સુખનો, પુણ્યનો, નિર્જરાનો, ધર્મનો રસ્તો બતાવનાર જ એઓ છે; શુદ્ધ વ્યવહારનો, ગૃહસ્થધર્મનો યોગ-ઉપદેશ કરનાર પણ એઓ જ છે; તો એવા સુપાત્ર મહાત્માઓનો જો વિરોધ થાય, તો ગૃહસ્થધર્મનો, શુદ્ધ વ્યવહારનો, સુખ-પુણ્ય-નિર્જરાના યોગના માર્ગનો પણ લોપ સમજવો. જે ગૃહસ્થીઓને જ નુકશાનકારી છે; આમ સમજી ગૃહસ્થીઓએ સુપાત્રદાનની અભિલાષા કરવી ઘટે છે; સુપાત્રની ભાવના ભાવવી ઘટે છે; અને એ દાન વિષે વિવેક રાખવો ઘટે છે. આ તો પરમાર્થદૃષ્ટિએ વાત થઈ. વ્યવહાર દૃષ્ટિએ પણ વિચારીએ તો પાત્રાપાત્રનું ભાન ઓછું થઈ ગયું છે.

વ્યવહાર એ પરમાર્થનું પરમ કારણ છે;
 શુદ્ધ વિવેકી પણ તે વ્યવહાર શુદ્ધ હોય તો જ.
 વ્યવહાર અને વિવેક ન હોય તો વ્યવહાર શુદ્ધ
 થઈ શકતો નથી. કોઈ સફળગૃહસ્થ પોતાની

જ્ઞાતિના બાળકોના અર્થે બોડીંગ તથા સ્કૉલરશીપો કાઢે છે; એ જ્ઞાતિના બાળકો પ્રાયઃ સારી સ્થિતિવાળા છે; અને એ સ્કૉલરશીપ કે બોડીંગનો લાભ લીધા વિના ભણી શકે એમ છે; છતાં એ ગૃહસ્થ, ખીજી ગમે તે જ્ઞાતિના બાળકોને એવાં સાધનોની જરૂર છતાં, અને એ સાધનો એઓને આપવાથી લાભનું કારણ છતાં, એ લાભને જતો કરી, ભરતામાં ભરવાડપે, પોતાની જ જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને આ લાભ આપે છે. આ દાનમાં વિવેકની ખામી છે. જેને ખપ હોય તેવાઓને પોતાની શક્તિનો લાભ આપવાનો આ પ્રકાર નથી; આ તો ફક્ત એક પોતાની જ્ઞાતિનું અભિમાન થયું.

ભરતામાં ભરવાથી કાંઈ દાનનો હેતુ જળવાતો નથી. શરૂઆતમાં જ કહેલું છે, કે પોતાને પ્રાપ્ત થએલી, તનની, મનની, ધનની, વચનની શક્તિઓનો, ગંધીનો, એકનો કે વધારે ઓછીનો, જેને ખપ હોય, જરૂર હોય, એવા યોગ્ય જીવને, લાલ આપવો એનું નામ દાન. તો દાન કરતી વખતે વિચારવું જોઈએ છે, કે હું આપું છું, તે વસ્તુનો આને ખપ છે, કે કંઈ બીજી વસ્તુનો? અથવા એ વસ્તુનો એને ખપ છે? એને ખપ નથી, છતાં એને આપી, જેને ખરેખર ખપ છે, એવાઓને અંતરાય તો નથી આણતો? ઇત્યાદિ વિચારવું ઘટે છે.

આમ જે વિચારમાં આવે તો બીજું કારણ જે વિવેકની ખામીનું લાગ્યું છે, તે સહેજે દૂર થાય.

(૩) દાન કદાચ આપવામાં આવે છે, તો તે વાસી દાન હોય છે, અથવા તો ભક્તિની ખામી હોય છે. એટલે

કે કદાચ કોઈ સુપાત્રનો યોગ થયો,
વાસી દાન તો તેને હર્ષથી શુદ્ધ આહાર-પાન
 આપે છે, પણ તે સાથે એમ મનમાં
 આશીર્વાદ, વાસના, રાગે છે, કે એ સંત છે, મહાત્મા છે,
 એને બહોરાવ્યાથી એ મારા પર પ્રસન્ન થશે; મારે આ
 ધનની સાંકડનું દુઃખ છે, તે ટાળશે; અથવા મને, પુત્ર સુખ
 નથી તે મળશે, અથવા આ મારો રોગ ટળશે. આવી
 આશાથી આપેલું દાન વાસી જ છે. દાન આપી તેના ગદ્ગદાની
 આશા રાખવી, એ વાસી દાન જ છે. દાતાએ તો! વિચારવું
 જોઈએ, કે અહો! આ તો પરમ નિરુપદ્રી નિરાગી સત્પુરુષ

છે. જીવ માત્ર સુખ પામે એવી વૃત્તિવાળા છે. પુણ્યલભમાં સુખ છે, એવી જામણાથી તો જીવો દુઃખી થયા છે, એવું એમને જ્ઞાન થયું છે; તો તે પુણ્યલભની આશા મને કેમ આપે? ન જ આપે. સત્સુખ ધન, પુત્ર પરિવાર કે દેહના આરોગ્ય—અનારોગ્યમાં નથી; તો તેમને દાન આપી મારે એવી પરિણામે વિનાશરૂપ, સુખજન્યરૂપ, ધનાદિની આશા રાખવી યોગ્ય નથી. દાનનું ફળ દાન છે. Virtue is its own reward. મારા દાન આપવાથી એ સુપાત્ર મહાત્માને દેહનિર્વાહ યોગ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ એ જ ફળ છે; મારી શક્તિ મને એવા સુપાત્રના ઉપયોગમાં આવતાં લેખે લાગી એ જ ફળ છે; એ સુપાત્ર હવે બહુ અનુકૂળતાપૂર્વક નિર્વિઘ્નપણે સત્પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તશે. અને ઘણા જીવોને અભયદાન આપશે, એ જ ફળ છે. મારે મારે બીજી ફળની વાંછા કરી દાન વાસી કર્તવ્ય નથી. આમ વિચારવું ઘટે છે. એ વિચારણાથી દાન બહુ શુદ્ધ થાય છે.

આમ ત્રણે દોષ વિચારે અને તે વિચારને અમલમાં આણે તો જીવ ટાળી શકે છે.

સુપાત્રદાનના અંગે આ વાત થઈ. પહેલું અભયદાન કહ્યું, બીજું આ સુપાત્રદાન કહ્યું, હવે ત્રીજું અનુકંપાદાન કહીએ છીએ.

૩. અનુકંપાદાન

અનુકંપાદાન—આગલાં બે પ્રકારનાં દાનમાં કવચિત્ આનો લાસ થયો છે, પણ આ તો દાન હેતુએ ખાસ અલગ વિચારનો પ્રકાર છે.

(૧) અભયદાનમાં તો એમ કહેવાયું કે (અ) જીવને આપણી શક્તિ વડે મરણાંત લયમાંથી અભયદાન છોડાવી અભય આપવું. અને (બ) જીવને લવબ્રમણનાં દુઃખમાંથી છુટવારૂપ માર્ગ શાંત-પવિત્ર ઉપદેશ વડે પમાડી સાદિ અનંત અભય આપવું. અભયદાનના આ બે મુખ્ય હેતુ છે; પહેલો હેતુ વ્યવહાર-સત્ય છે; બીજો પરમાર્થસત્ય છે. પહેલો દ્રવ્ય અભય છે, બીજો લાવ અભય છે; પહેલું અભય પદ સાદિ સાંત છે; બીજું અભય સાદિ અનંત છે.

જ્ઞાનીઓએ દાનમાં અભયદાનને પ્રથમ પદ આપ્યું છે; અને એનું કૃણ મોક્ષ જ છે. અભયદાન જાતિ, યોનિ, ક્ષેત્ર, કાળ, કીર્તિ, માન, કરી અપેક્ષા રાખતું નથી. અભય અર્થે પ્રાણીમાત્ર સરખા છે. જ્ઞાનીઓ પ્રાણીમાત્રને અભય ધમ્મિ છે.

(૨) સુપાત્રદાનમાં એમ કહેવાયું કે:—અપાત્ર, કુપાત્રને
છોડી દઇ, વિવેક અને બહુમાનપૂર્વક સુપાત્ર
સુપાત્રદાન સાધુ, મુનિ, આત્માર્થી નિર્ઞય, સત્પુરુષને
આહારપાનાદિ આપી કૃતાર્થ થવું.
યોગ્યઅયોગ્યનો વિચાર કરવો. શુદ્ધ ન્યાયથી ઉપાર્જીત
દ્રવ્યરૂપ અક્ષત બીજ, દાનરૂપ કર્ષણે કરી, સુપાત્રરૂપ સુક્ષેત્રમાં
વાવવું એ બીજું સુપાત્રદાન.

સંત પુરુષોના માર્ગને પોષવા, સાધુધર્મને ટેકાવવારૂપ
આ દાનનું ફળ થયું, જે મોક્ષનું જ કારણિક છે.

જ્ઞાનીઓ આ દાનને પણ બહુ જ બહુ પ્રશંસે છે;
અને દાનમાત્રમાં એને બીજું પદ આપે છે.

અભયદાન અને સુપાત્રદાનનાં ફળ કેવળ મોક્ષ છે.

પરમ પવિત્રાત્મા, પુણ્યાત્મા, પુણ્યાનુબંધી પુણ્યવાન
જીવો એ પવિત્ર દાનનો લાભ લઇ શકે છે.

પ્રસંગપ્રાપ્ત આ ત્રીજું અનુકંપાદાન છે. દુઃખીને
દેખી ચિત્તમાં કંપારી છૂટવી એનું નામ અનુકંપા.

પ્રથમ જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં દાનનો
અનુકંપાદાન: લાભ આ વર્ત્તમાન દેશ-કાળે બહુ બહુ

વ્યાખ્યા કર્ઠિન દુર્લભપ્રાય થઈ પડ્યો હોય, છતાં
જીવ આ અનુકંપા દાનનો તો લાભ લઈ

શકે જ. ગમે તે યોનિ, ગમે તે જાતિ, ગમે તે ગોત્ર, ગમે
તે જ્ઞાતિ, ગમે તે ધર્મ-પંથનો જીવ હોય, પણ
તેના ઉપર તેનાં દુઃખ, રોગ આદિ કષ્ટ દેખી

અનુકંપા આણવી ઘટે. અને તેની આંતરડી ઠરે, તેનાં દુઃખ દૂર થઈ શકે એ હોય તો તે આંતરડી ઠારવી ઘટે; દુઃખ દૂર કરવાં ઘટે. દુઃખીનું દુઃખ ટાળવું, રોગીનો રોગ ટાળવો, ભુખ્યાને ખાવાનું આપવું, તસ્કર્યાને પાણી આપવું, ટાઢે-તાપે થીજતાને વસ્ત્ર આપવાં, એ આદિ અનુકંપાદાનના પ્રકાર છે. આ યતિ છે, કે અયતિ છે, આ મારા ધર્મનો છે, કે પરધર્મનો છે, એ આદિ વિકલ્પ અનુકંપાદાનમાં કર્ત્તવ્ય નથી. આ તો અયતિ છે, આ તો મારા ધર્મનો નથી, લલે ભુખે મરે, લલે દુઃખે રીખાય, એવો વિચાર સમજી જીવ કદી કરે નહિં. છતાં દુઃખીને દેખી, તે ઉપર અનુકંપા નહિં આણવી, અને પોતાની છતી શક્તિનો એને દુઃખમાંથી છોડાવવા લાલ ન આપવો, એ મહા નિષ્કુર વૃત્તિ, કઠોર મન, નિઃશંક પરિણામનાં કારણ છે, અને જીવ પોતે પોતાના ઉપર આવરણ આણી અંતરાય બાંધે છે.

પુણ્ય બાંધવાના અનેક પ્રકાર છે; તેમાં દુઃખિતાનુકંપા એ એક મુખ્ય પ્રકાર છે. જીવ દુઃખીને દેખી તેના પર, ગમે તે કારણે, અનુકંપા ન આણે એ પુણ્યબંધના કારણ પોતાના પુણ્યમાં રોધ કરે છે; પુણ્યને આવવાનો રસ્તો બંધ કરે છે; રોકી મૂકે છે.

ખાવાનું, પીવાનું, પહેરવા ઓઢવાનું, ઔષધ, રહેવાનું આપવું એ, આ બધા પુણ્યબંધનાં કારણ છે. ગુરુપૂજા, દેવપૂજા આદિ બીજાં પણ કારણો છે. પણ દાન યોગ્ય હેય વસ્તુના સંબંધમાં ઉપદાં કારણો છે. મુખ્ય

વૃત્તિએ તો એ વસ્તુઓ સુપાત્રોને જ આપવી હાલે છે; છતાં અનુકંપા યોગ્ય એવા પામર અયોગ્ય જીવો પણ એ એ વસ્તુ વિના ટળવળતા હોય, અને એના વિના દુઃખી થઈ આર્તિ ધરતા હોય, તો તેઓ પર દયા આણી સમજી જીવે એ દાનયોગ્ય વસ્તુઓ આપવી ઘટે છે; જરૂરની છે; એમાં અનુકંપાદાન એ જ પરિણામ છે. વિશેષ વિકલ્પ કર્તાવ્ય નથી.

એટલે એમ કે આ દુઃખી તો છે, પણ દુષ્ટ જીવ છે; આ વખત તો એને ખાવાનું આપી દુઃખમાંથી છોડાવું; પણ પાછો ટટાર થતાં એ દુષ્ટતા આદરશે દુષ્ટ પ્રત્યે પણ દયા અને એનો કારણિક હું થઈશ; માટે એના પર દયા કરવાથી શું લાભ? એ છો મરે. આવો વિકલ્પ દાતા પુરુષે જરાયે કર્તાવ્ય નથી. એ વિકલ્પથી એને અનુકંપાનો, દાનનો અવસર જ આવતો નથી; એનાં મનઃપરિણામ માઠાં, કઠોર થઈ જાય છે; દાન દેવાની ભુદ્ધિ મંદ થઈ જાય છે. કાં એવું ન બને કે એ જ દુઃખી જીવને દુઃખના યોગે પોતાની દુષ્ટતાનું ભાન આંચું હોય, અને ફરી એ દુઃખથી છૂટી છોડાવનારનો ઉપકાર માની, તેનો આશિર્વાદ થઈ, ભવિષ્યમાં દુષ્ટતા ન આદરે; ઉલટો સુધરી જઈ બીજા દુઃખીને અનુકંપાનું કારણ થાય છે, દયા દયાને વધારે છે, અનુકંપા અનુકંપાને વધારે છે. ભલે કોઈ જીવ દુષ્ટ હોય; પણ હાલ દુઃખી હોય, તેવા દુઃખી જીવ ઉપર કરુણા આણી, અનુકંપા આણી, તેનાં દુઃખ આપણી શક્તિ મુજબ દૂર કર્યાં હોય તો તે કરુણા

શું એ શીખે છે; પરોપકાર શીખે છે અને પાછો સુખી થઈ કરુણા-પરોપકાર આચરે છે. જ્યારે જો એને દુષ્ટ જાણી અનાદર-અભાવ-તિરસ્કારપૂર્વક જાણી જોઈ, છતી શક્તિએ દુઃખમાં રીઝાવા દઈએ, તો તેની દુષ્ટતા વધે છે; હયાનો કે પરોપકારનો બોધ એને મળતો નથી; આર્ત-રોદ્ધ્યાનમાં જ મસ્ત થઈ, જગતનું માહુંજ ચિંતવી, દુષ્ટ મનોયોગથી અનેક માઠાં નિકાચિત કર્મ બાંધે છે; દુઃખ ભોગવતાં અકામ નિર્જરા કરે છે; તે સાથે જગતને માહું કરવારૂપ તેનો દુષ્ટ મનોયોગ મજબુત થાય છે; જે પણ એક પ્રકારનું નિયાણું જ છે; અને અસહ્ય દુઃખરૂપે કાળધર્મ પામી અન્ય દેહે જગતને ત્રાસનું કારણ થાય છે; વ્યંતર યોનિ પામી, જેણે અંતરાય આપ્યો હોય તેના પર જ વેર વાળે છે; એ ન મળે તો બીજાને ત્રાસ આપે છે. એ કરતાં એને જો હયા આણી દુઃખથી છોડાવ્યો હોય તો તેનામાં પ્રાયઃ હયા આવે છે; અને કદાચ હયા ન આવે, તો પણ તે આર્ત-રોદ્ધ્યાનથી છૂટે છે, એજ મોટો લાભ. મારે ગમે તેવા દુઃખીને દેખી, તેની દુષ્ટતાનો વિકલ્પ કરી, તેના પર અનુકંપા ન કરવી, એમ તો કોઈ સમજી શકે કદી ન કરવું. સમજી શકે દુઃખીને પોતાની શક્તિ મુજબ દુઃખમાંથી છોડાવવો, અનુકંપા તેના પર આણવી, તેના દુઃખથી દાઝવું, તેને બીજા મારફત છોડાવવો, અથવા બીજાને એમ અનુકંપા વડે દુઃખીને સહાય થતા દેખી અનુમોદના કરવી; પણ અનુકંપા તો આણવી જ. ક્યાનું ક્ષણ હયા છે; અને તેનું ક્ષણ તાત્કાલિક બેવડાય છે;

તે દેનારને અને લેનારને બંનેને લાભ આપે છે. માટે દયા એ મુખ્ય પરમ ધર્મ છે.

વિવેકહીન જીવ પણ દયાનો બદલો ભૂલતો નથી. ગુલામ અને સિંહની વાત પ્રસિદ્ધ છે. ગુલામે સિંહનો કાંટો કાઢી એને ચેન આપ્યું, તો સિંહના મનમાં ઉપકાર વસ્ત્યો; અને એ જ સિંહે ગુલામના પ્રાણ બચાવ્યા.

દયા આગળ વેર-ઝેર-કલહ-દુષ્ટતા નાશ પામે છે. માટે દુઃખી ઉપર દયા અનુકંપા અવશ્ય કર્તવ્ય છે; અને યથાશક્તિ તેનાં દુઃખ ટાળવાં ઘટે છે. અનુકંપામાં પાત્રા- તે વેળે પાત્ર અપાત્ર વિચારવું ઘટતું પાત્ર વિચાર નથી નથી. દયા દેખાડ્યાથી કુપાત્ર પણ સુપાત્ર થાય છે.

અહો! આ તો સર્પ છે; અરે! એને બચાવશું તો એ આપણને જ કરડશે, માટે છો આ ધૂણીમાં બળી મરે, એમ કેાઈ સર્પને અબાણતાં તાપમાં પડી જઈ અર્ધો બળી ગયેલો અને આકુળ વ્યાકુળ થતો દેખી કેાઈ કહે, તો તે કહેવું કેવળ દયાહીનતા છે. એ દુઃખે દાઝતો જીવ બીજાને શું દુઃખ દેશે? એને તો યથાશક્તિ દુઃખમાંથી બચાવવો જ ભેઈએ.

દયાથી દુષ્ટ જીવોની દુષ્ટતા પણ નાશ પામે છે. કમઠ અને મેઘમાળી જેવા મહા દુષ્ટ જીવો શ્રી પાર્શ્વપ્રભુ જેવા પરમાત્માની અનુકંપાથી, દયાથી પાર્શ્વપ્રભુ દુષ્ટતા છાંડી કદ્યાણુ પામી ગયા; માટે દુઃખી ઉપર દયા કરતાં આ દુષ્ટ છે કે

અન્ય છે, એ સુઝા જીવે વિકલ્પ પણ કરવો ઘટે નહિં. આ સંયતિ છે, કે આ અસંયતિ છે, આ મુગ્ધમાન છે, કે આ હિંદુ છે, આ અનાય છે, આ આર્ય છે, આ જૈન છે, આ ખીજો છે, એવો વિકલ્પ કરવો ઘટે નહિં. કેવળ એમ જ થવું જોઈએ કે આ જીવ છે, બિચારો દુઃખી છે, તેને દુખમાંથી મારી શક્તિ પ્રમાણે મારે છોડાવવો એ મારો ધર્મ છે.

દયા એ જીવનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. એવી વિચારણાથી એની પુણ્યરાશિ વધે છે. ખીજા વિકલ્પથી પરિણામ મેળા પડે છે, કઠણ થાય છે, મન કઠોર થાય દુઃખી પ્રત્યે દયા છે, પુણ્યરાશિ ઘટે છે. માટે દુઃખી ઉપર અવશ્ય કરુણા કરવી.

બજારમાં કોઈ ખાટકી બોકડાં લઈ ઉભો છે. તે બિચારાં ત્રાસ પામી આપણા પ્રતિ દયા માટે ટગર ટગર જીએ છે. આપણે એને કળે, બળે, ધનથી પણ એને યથાશક્તિ છોડાવવાં ઘટે. ધનથી છુટવાનો રસ્તો હોય તો ધન વડે પણ છોડાવવાં. અહીં એમ વિકલ્પ ન કરવો કે હું આ આને ધન દઈ છોડાવું છું; તો વળી એ ધન વડે ખાટકી ખીજાં સસ્તે લાવી મારશે; તો હું તે કેટલાકને છોડાવીશ? અને આ તો ખાટકીને ઉત્તેજન છે. આવો વિકલ્પ કરી વૃત્તિ મેળી પાડવી ન ઘટે. આપણે તો દયાનું જ નામ લઈ તેને છોડાવવા ઘટે. એ દયાના ચરિણામે વિશેષ પુણ્યરાશિ વધશે, તે વડે વળી ખીજાં છોડાવી શકાશે; એ ખાટકી થાકશે. પણ પુણ્યરાશિ નહિં થાકે. પણ આવી પુણ્યરાશિ વિકલ્પ કર્યા વિના એ ત્રાસ પામતાં બોકડાંને તરત બચાવીને અભય આપીએ તો

હોય. જો કે આ અભયદાનનો પ્રકાર છે, પણ અનુકંપા કે દયા આણુતાં દયા શિવાય બીજો કંઈ જ્યાલ, ખાલી વિચાર, વિકલ્પ ન કરવો એ બતાવવા આ દાખલો આપ્યો. રસ્તામાં હિંસક જનાવરને પણ કોઈ મારતું હોય, તો તે મારનારને યથાશક્તિ વારવો, અથવા બીજું ન થઈ શકે એમ હોય તો મૌન રહેવું, પણ ભલે એ હિંસક પ્રાણી તો એ જ લાગનો છે; એને મારી નાંખો; ભલે એ મરી જાય એમ ચિંતવી કષાયયુક્ત કર્મ, આકરાં કર્મ, ન બાંધવાં; દયાની વૃત્તિ મોળી થવા ન દેવી; કેમકે એવી માઠી ચિંતવનાથી દયાની ભાવના મંદ થઈ નાશ પામે છે. તેમજ કોઈ દુષ્ટને દુઃખી જોઈ, ભલે એ પાપી દુઃખ ભોગવે એ તો એ જ લાગનો, એને તો એવુંજ દુઃખ ઘટે, એમ ધારી એના પર દયા રહિત થવું ના ઘટે. એથી આપણને કર્મબંધ થાય, દયાનો લોપ થાય, અંતરાય આવે.

આમ આ બધી રીતે વિચારી આપણે દુઃખીની અનુકંપા કર્તવ્ય છે; દુઃખીનાં દુઃખ યથાશક્તિ ટાળવાં જોઈએ છે; એ દુષ્ટ હોય, અયોગ્ય હોય, એ વિકલ્પ કર્તવ્ય નથી; એ જીવ છે, દુઃખી છે,—એટલું જ આપણી દયા ઉશ્કેરાવવા, કરાવવા બસ છે.

“સર્વ જીવનું ઈચ્છો સુખ, મહાવીરની છિક્ષા મુખ્ય.”
 “સત્ય શીળ ને સઘળાં દાન, દયા હોઈને રહ્યાં પ્રમાણ,
 “દયા નહિં તો એ નહિં એક, વિના સૂર્ય કિરણ નહિં દેખ.
 “અભયદાન સાથે સંતોષ, ઘો પ્રાણીને ફળવા દોષ;
 “પુષ્પપાંખડી જ્યાં ફુલાય, જિનવરની ત્યાં નહિં આજ્ઞાય.”

આ અનુકંપા દાનથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પુણ્યની રાશિ વધે છે.

અભયદાન અને સુપાત્ર દાનની ઉત્કૃષ્ટતા છતાં આ વર્તમાન દેશકાળમાં એની દુર્લભતા જોઈ, પણ અનુકંપા પણ ઓછી થતી જાય છે એ કાંઈ હીન-હીન દેશકાળ પુણ્યતાના પ્રકાર લાગે છે. સાધુધર્મ તો ગ્લાનિ પામતો ચાલ્યો છે, અને ચિત્તમાંથી અનુકંપા પણ દૂર થતી ચાલી છે; એ કાંઈ આ વિકાળ કાળની ખૂબી છે. દુઃખિતાનુકંપા ગમે તે જીવ હોય તે પર જોઈએ, પણ કોણ જાણે કોઈ કોઈ જીવોને એવો મોહ ઉપજ્યો છે, કે દુષ્ટ ભલે દુઃખી હો, પણ તેના પર દયા ન કરવી. આ વિચાર કેવળ મોહજનિત છે; સાંકડા મનનો છે; નિર્ધ્વંસ પરિણામનો કર્તા છે. અહિંથી માંડી યાવત્ દુઃખીને જોઈ જીવ ત્રાસ પામતો નથી, આંખ મીંચામણા કરી ચાલ્યો જાય છે. આ કેવો હીનત્વભર્યો દેશ-કાળ કહેવાય ? અથવા પરમ પુરુષો આ કાળનું એવું જ સ્વરૂપ પ્રકાશી ગયા છે, એ યથાર્થ છે. દયા-દાનના લોપથી જીવો દુઃખી થતા ચાલ્યા છે; અને હજી વિશેષ દુઃખી થશે, એ તેઓનું પ્રવચન યથાતથ્ય છે. ગૃહસ્થો પોતાનો ધર્મ ચૂકવાથી સાધુધર્મ કષ્ટપ્રાય થઈ પડ્યો છે. એ વગેરે બાબત આગળ કહેતાં, ગૃહસ્થો હજી સમજે તો ભાવિ શ્રેયનું કારણ છે, એમ કહેવાયું છે. પણ પરમ પુરુષોનાં આગામી કાળનાં પ્રવચનો સત્ય કરવા કારણે કોઈ એ ભાવિ શ્રેયનું કારણ ન સમજે તો તેમ બનવા યોગ્ય છે. છતાં “જે કરશે, તેવું

પામશે,” “વાવશે તેવું લણશે,” “દાનનું ફળ દાન છે,” “દયાથી દયા વધે છે,” આદિ લક્ષમાં રાખી દયા આચરશે, તેનું કલ્યાણ સર્વ દેશ, સર્વ કાળે છે. ફક્ત જીવે સમજવું જોઈએ; સમજી આચરવું જોઈએ. અભયદાન, સુપાત્રદાનની પ્રાયઃ દુર્લભતા કહી તેમ આ અનુકંપાદાન પણ જો વર્તમાન સ્થિતિ ચાલુ રહી તો દુર્લભ થતું જશે. માટે હજી, જીવો ચેતી દયાના ઘરમાં આવે, તો અનુકંપા વધશે; એ વધતાં અભયદાન તથા સુપાત્રદાન પણ સુલભ થશે. સમજવાની જ જરૂર છે. તત્ત્વદષ્ટિની જરૂર છે, પવિત્ર જેન બંધુઓ ચેતશે અને મહાવીરના સર્વમાન્ય દયાના સિદ્ધાંતનો જયઘોષ કરાવશે. આમ આ ત્રીજું અનુકંપાદાન કહેવાયું.

૪. ઉચિતદાન

ચાતુર્થ ઉચિતદાન છે.—દયાના આ પ્રકારમાં વ્યવહાર મુખ્ય છે. કોઈ વધામણી આપવા આવે, તેને યોગ્ય દાન આપવું તે ઉચિતદાન છે.

વ્યાખ્યા લગ્ન આદિ પ્રસંગે દેશ-કાળાનુસાર વ્યવહારોચિત પ્રાક્ષણ, લિક્ષુક આદિને દક્ષિણા

આપવી એ ઉચિતદાન છે. દીવાળી આદિ વ્યવહારમાં માંગલિક મનાયલા પ્રસંગોએ વહીપૂજન વગેરેમાં યથાશક્તિ માગણ, પ્રાક્ષણને આપવું એ ઉચિતદાન છે. પોતાને

ઘેર આવેલા પરોણા આદિના બાળબચ્ચાંને કાંઈ યથાશક્તિ આપવું એ ઉચિતદાન છે. મિત્રોએ, ઓળખીતા-પાળખીતા-ઓએ પ્રસંગવશાત્ અન્યોન્ય ભેટ-સોગાત કરવી, લેવી, દેવી એ ઉચિત દાનના પ્રકાર છે. લભાદિ પ્રસંગે ચાંદ્રો આદિ આપવો એ ઉચિતદાનના પ્રકાર છે. વ્યવહારવિચક્ષણ ગૃહસ્થે આવો ઉચિત વ્યવહાર અવશ્ય સાચવવો ઘટે છે.

જે જે કાળે જે જે વ્યવહારમાં ઉચિત વિવેકની જરૂર ગણાતું હોય, તે તે ગૃહસ્થીઓએ અવશ્ય આચરવું યોગ્ય છે; પણ તેમાંયે વિવેકની તો ખાસ જરૂર છે. પોતાની શક્તિ ન હોય છતાં ખેંચાઈ કરજ કરી, એક પોતાનું નાક રાખવા, માન રાખવા, એ ઉચિત દાન કરવું પડતું હોય તો બહુ વિચારવાનું છે. એ કરજથી પરિણામે આખરૂ જળવાવાના બદલે તેની હાનિનો પ્રસંગ આવતો હોય અથવા કરજ ફેડવામાં ખોટી દાનત થવાનો સંભવ હોય, તો બહેતર છે, કે પ્રથમથી જ શક્તિ વિચારી ઉચિત દાન કરવું; કુલણુ ન

યથાશક્તિ થવું. આમ વિચારી વિવેકપૂર્વક યથા-શક્તિ વ્યવહારીઆ ગૃહસ્થીએ ઉચિત દાન કર્ત્તવ્ય છે. એથી વ્યવહાર ઉજળો રહે છે; દીપે છે. છતાં આ ઉચિતદાન આ ભવહેતુક જ છે. એથી કાંઈ પરલવનો લાભ નથી થતો. માટે જ્ઞાનીઓ એને બહુ વખાણતા નથી. વ્યવહારમાં ઉજ્જવળતા અને સરળતાનું કારણ હોવાથી આડ-કતરી રીતે પરમાર્થને લાભ લણી થાય, એ અપેક્ષાએ એને દાનમાં ગણેલ છે; અને એથી એ કદાચ પરિણામે શુભ

ગતિનું કારણ થાય. માટે દાનધર્મમાં એને ગણેલ છે. બાકી જેમ બીજા દાનમાં તેમ આમાં પણ મનપરિણામ ઉપર વિશેષ આધાર છે. આ ઉચિત દાનના પણ ચઢતા ઉતરતા પ્રકાર પાડી શકાય. શ્રી જિતેશ્વર ભગવાન સમવસરતા હોય અથવા કોઈ મહાત્મા સંતપુરુષ પધારતા હોય તેની કોઈ વધામણી આપે, તો તેથી સાનંદ ભક્તિપૂર્વક હર્ષાયમાન થઈ તે વધામણી આપનારને અદ્ય પણ યથાશક્તિ દાન આપવું, એ જો કે ઉચિતદાન છે, પણ તેમાં રહેલો ભાવ જોતાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું છે, અને પરમ પુણ્યદાયી છે. તેવી રીતે બીજા પ્રકાર સમજાશે. આમ ઉચિતદાન પણ આવશ્યક છે.

આપણે ઉચિત દાન આચરીએ છીએ, પણ તેમાંયે વિવેક અને મનની મોટાઈની જરૂર છે. દાન મનની મોટાઈ વિના થતું નથી, અને મનના સંકોચ પ્રસન્નચિત્તે દાન વડે થએલું દાન યથાયોગ્ય પરિણામ આપતું નથી. જેમ મનની મીઠાશ વિના, પ્રસન્નતા વિના અન્ન કે ઔષધ જરૂર નથી, તેમ જ દાનનું સમજવાનું છે. માટે ગમે તે પ્રકારનું દાન ભલે કરીએ, પણ તે મનના સંકોચ વિના થવું ઘટે છે; પ્રકૃષ્ટિતાપૂર્વક થવું ઘટે છે; ભલે શક્તિ ઓછી હોય તો ઓછું અપાય, પણ તે અપાયલું પ્રસન્ન ચિત્ત વડે અપાયલું હોવું જોઈએ. ભાવ એ ધર્મનો ચોથો પ્રકાર કહેવાશે ત્યાં આ બાબત વિશેષ સમજાશે, પણ એ તો અવશ્ય ધ્યાનમાં આણવા જેવું છે, કે ભાવ વિના, પ્રકૃષ્ટિતા વિના, મનની

પ્રસન્નતા વિના થયેલું કાર્ય દીપતું નથી, જરતું નથી,
પરિણામ આપતું નથી, તેમજ દાનનું સમજવાનું છે.

અરે! આ ઉચિત દાન તો રહ્યું, પણ કોઈ કોઈ જીવો
તો જે કામ બીજા પાસે કરાવેલ હોય તે બદલ તેને

યથાયોગ્ય બદલો, પગાર આપતાં પણ

ખોદી દાનત સંકોચ પામે છે; અથવા દાનત ખોટી

કરે છે. જોકે એ બદલો તો આપવો જ

પડે છે, પણ વિના કારણ સંકોચ પામી અંતરાય બાંધે

છે, અને ભાવ-દેણીયાત થાય છે. આવા જીવોને દાનવૃત્તિ

સૂજે ક્યાંથી? અને સૂજે તો કેવી સૂજે? અને તેને દાનનું

કળ મળે કે નહિ એ વિચારવાનું છે. આમ ઉચિત દાન

પણ સમજીને શક્તિ અનુસાર દેશકાળ અનુસાર ગૃહસ્થીએ

કરવા યોગ્ય છે.

૫. કીર્તિદાન

પાંચમું કીર્તિદાન—ભાટ, બંદી જનોને દાન આપવું,
કે જેઓ ચોમેર કીર્તિ ગાઈ નામના અપાવે. અથવા

પોતાનું નામ રાખવા, કીર્તિ પામવા,

વ્યાખ્યા માન-પ્રતિષ્ઠા મેળવવા કોઈ કોઈ સખાવતનાં

કામો કરી તે સાથે પોતાનું નામ

જોડવું, અથવા કીર્તિ લોભની ખાતર દાન કરવું,—એ વગેરે

કીર્તિદાનના લેહ છે. જોકે આ દાનનો એક પ્રકાર છે, અને એ દાન પણ ધણાઓને લાભનું કારણ હોવાથી જ્ઞાનીઓ એનો નિષેધ કરતા નથી, છતાં એ દાન કેવળ કનિષ્ઠ પ્રકારનું છે. આ કાળે દાન અદ્ય પણ રહ્યું હોય તો આ કનિષ્ઠ પ્રકારમાં આવી શમાયું છે.

અદ્ય ફળ ખાતર મહાન ફળ હારી જવા જેવું છે. જે દાન વડે જીવ અનંતી નિર્જરા કરી શકે કનિષ્ઠ પ્રકારનું દાન અથવા પુણ્યરાશિ વધારી શકે, તેવા મહાન દાનમાંથી ફક્ત ચાર દહાડાની નામના જેવું અદ્ય ફળ પામી દાતાર સંતોષ પામે છે, એ એના સંતોષની બલિહારી છે ! દાતારે સમજવું જોઈએ છે, કે જાર વાવતાં સાંઠા તો ઉગશે. સાંઠા ખાતર ઉગતી જારને હણી ન નાંખવી જોઈએ. તેમ સખાવતનાં કામ કરતાં અનંત પુણ્યરાશિરૂપ જાર મળશે, તેમાં ભેગાં કીર્તિરૂપ સાંઠા પણ આવશે; પણ એકલા નામનારૂપ સાંઠા ખાતર અનંત પુણ્યરાશિરૂપ જારને હણી નાંખવી ના ઘટે. કીર્તિની ખાતર કરેલું દાન કીર્તિ જેટલું જ ફળ આપે છે; વધારે આપતું નથી. માટે જ્ઞાનીઓ એ દાનને કનિષ્ઠ પ્રકારનું કહે છે. જોકે એ દાનનો લાભ લેનારને તો ફાયદો છે; અને એથી દાન હોવાથી એ પ્રશંસવા, અનુમોદવા, મહદ આપવા યોગ્ય જ છે. જ્ઞાનીઓ એને દાનનો લેહ પણ અટલા માટે ગણે છે. પણ દાનનો કરનારો તો કીર્તિ ખાતર જ દાન કરતો હોવાથી એ કીર્તિ પામી બીજું ફળ પામી શકતો નથી. ભાવના પ્રમાણે સિદ્ધિ મળે છે. કીર્તિની અપેક્ષાએ

દાન કરનારને કીર્તિ મળે છે; નિર્જરા ખાતર કરનારને નિર્જરા થાય છે; પુણ્ય ખાતર કરનારને પુણ્ય મળે છે. ભાવ તેવું કૃણ છે. પરિણામ પ્રમાણે અંધ છે. માટે સારા સારા સંભાવતનાં કામ કરનારા દાનેશ્વરીઓએ કેવળ કીર્તિ ખાતર સંભાવત કર્તવ્ય નથી. સંભાવત ન કરતા હોય, તે કરતાં આ કરનારાઓની બલિહારી છે. આ કાળે કીર્તિ

ખાતર પણ દાન કરી લોભ કષાય મંદ
પરમાર્થ દાન પાડે એવા એછા જણુશે. પણ આપણે
કર્તવ્ય ઇચ્છશું કે નામના કરતાં પોતાના અને
બીજાનાં કલ્યાણ ખાતર એઓ દાન કરે

તો બહુ કલ્યાણકારી છે. કલ્યાણ ખાતર એ દાન થતું હશે, તો હિત અહિતનો વિવેક રહેશે; અને એ દાન નભશે; અને કીર્તિ ખાતર થતું હશે, તો હિત અહિતનો જોઈતો વિવેક નહિ રહે, ગમે તે દ્વારે, સારે કે માઠે, કીર્તિ મળે. એ લાલસા હશે, એથી એ દાન ફષિત થશે, અને કીર્તિ મળ્યા પછી એ આંખું થઈ લાંબો વખત નહિ ટકે. પરમાર્થના કામ અને કીર્તિને પ્રાયઃ આડવેર હોય છે. નામનાની ખાતર થતી સંભાવતમાં બહુધા પરમાર્થ જળવાતો નથી; જળવાય તો તે ઘણું જ અલ્પ; અને તેને ટેકવનાર કીર્તિની આશા હોય ત્યાં સુધી એ ટકે; એ આશા ફર થયે, એ ટેકો ફર થયે, એ પરમાર્થ પણ પડી લાંબો.

માટે દાનવીરોએ કીર્તિ ખાતર દાન કરવાનો એછો લક્ષ રાખી પરમાર્થ ખાતર દાન કર્તવ્ય છે.

બંદિજનો આદિ પાસે કીર્તિ ગવડાવી દાન આપવાથી

અથવા બીજા પ્રકારે દાન કરી કીર્તિ-પ્રતિષ્ઠા પામવાથી એક લાભ સંભવે છે, તે એ કે કીર્તિનો એક લાભ લોપ ન થાય, મળેલી પ્રતિષ્ઠામાં હાનિ ન પહોંચે, એ કાયમ રહે, એ લય અને ચીવટથી દાતાર હમેશ દાન તરફ લક્ષ રાખે છે. આમ દાન કરવાથી પણ લાભ છે. એથી પણ થોડા થોડા મોડા મોડા પણ અંતરાય તૂટી જીવને સદ્વિચાર આવશે. અને એ જ દાતાર પરમાર્થ ખાતર પણ દાન કરતાં શીખશે; માટે છતી શક્તિએ લોભવૃત્તિ સેવી દાન નહિ કરનાર કરતાં આવો કીર્તિની ખાતર દાન કરનાર ઘણું દરજ્જે સારો છે. આથી પણ પુણ્ય પામી તે શુભ ગતિ પામે છે; એવો દાનનો મહિમા છે.

ઉપસંહાર

આમ પાંચ પ્રકારનાં દાન કહેવાયાં. એ બધાં ધર્મના પ્રકાર છે. તેમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ, ત્રણ પ્રકાર કનિષ્ઠ પ્રકાર છે.

૧. ઉત્તમ—(૧) અલયદાન. (૨) સુપાત્રદાન.

૨. મધ્યમ—(૧) અનુકંપાદાન.

૩. કનિષ્ઠ—(૧) ઉચિતદાન. (૨) કીર્તિદાન.

આવો એનો ભેદ છે. બધાંથી પુણ્ય થાય છે.

બધાથી શુભ ગતિ પમાય છે. પ્રથમ
 ક્ષણભેદ એથી પરમ નિર્જરા થાય છે. મોક્ષની
 નિકટના આણુનાર એ દાન છે. મધ્યમથી

કનિષ્ઠ કરતાં ઘણી ઘણી વધારે પુણ્યરાશિ પમાય છે, અને
 નિર્જરા પણ થાય છે. પણ કનિષ્ઠથી નિર્જરાનો સંભવ
 નથી. પુણ્ય પમાય છે. પણ માન આદિ સેવવાનાં કારણથી
 એ પુણ્ય પણ જો કે વૈભવવાળી ગતિ આપે છે, છતાં જીવ
 ધર્મ હારી જઈ પરિણામે કદાચ સંસારમાં રૂઝો પણ છે.
 માટે જ્ઞાનીઓ ઉત્તમ, મધ્યમ પ્રકારનાં દાન ઉપર ભાર
 મૂકે છે. અને કનિષ્ઠ પ્રકારની એના જેવી લલામણુ નથી
 કરતા. જો કે એ કનિષ્ઠ પ્રકારના દાનનો નિષેધ તો નથી જ
 કરતા.

આમ વિચારી જીવે દાન લણી વળવું ઘટે છે. દાન
 એ ધર્મનો એક પ્રકાર છે. જીવને દુર્ગતિ-
 દાન-ધર્મનો માંથી પડતો બચાવે તે વ્યવહાર
 પ્રકાર ધર્મનો અર્થ થાય છે. દાન પણ જીવને
 દુર્ગતિમાંથી પડતો બચાવી શુભ ગતિ
 પમાડે છે. માટે એને ધર્મ કહ્યો છે.

ત્યારે દાનનો સમુચ્ચયાર્થ શું થયો ? આપણે એ
 ફરીથી નોંધ લઈએ.

આપણને પ્રાપ્ત થએલ શક્તિ કે શક્તિઓનો, મન,
 તન, ધન, વચન એ વગેરેનો, યાદીનો કે એક કે વધારે
 આછીનો, યથાશક્તિ લાલ, કાંઈ પણ

દાનનો સમુચ્ચ- આશા-ઇચ્છા-સ્પૃહા વિના, કેવળ દાન
યાર્થ ખાતર, પરમાર્થ ખાતર, આપણા આત્મા
તથા પરાત્માના હિત ખાતર, જેને એ
શક્તિના લાભનો ખપ હોય, જરૂર હોય તેવા યોગ્ય જીવને,
વિવેકપૂર્વક લાભ આપવો એનું નામ દાન.

દાનનું આનું સ્વરૂપ વિચારી તે પ્રમાણે દાન કર-
વાથી તે બહુ બહુ વિશુદ્ધ થાય છે. આપણે વિશુદ્ધ દાનનો
અવશ્ય ઉપયોગ રાખવો યોગ્ય છે. આપણે દાનનું જે
સ્વરૂપ વિવરીને વિચાર્યું તેનાં કેટલાંક જાણુવા જેવાં ભૂષણ-
દૂષણ વિચારી, હવે આપણે એ દાનના વિષયને બાંધ કરી,
ધર્મના બીજા લેદ શીલ* ઉપર આવીએ.

દાનનાં ભૂષણ—(૧) ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્ય વડે કરેલું
દાન ફળદાયી છે. નરસી ચીજનું પરિણામ નરસું હોય;
તેમ અન્યાય વિત્તથી દાનનું શાસ્ત્રોક્ત
દાનનાં ભૂષણ ફળ ન મળે. લીંબોળી વાળ્યે આંબો
ન થાય.

(૨) ન્યાયપૂર્વક પોતાની શક્તિ વડે, પોતાના બળ
વડે, પોતાના પુણ્ય વડે ઉપાર્જિતી ઋદ્ધિ વડે કરેલું દાન
ફળદાયી છે.

(૩) વિવેક વડે દાન શોભે છે. પાત્રાપાત્ર, યોગ્યા-
યોગ્ય, હિતાહિતનો વિચાર દાતાએ કર્તવ્ય છે.

* આ શીલધર્મનો લેખ અપૂર્ણ—પ્રારંભમાત્ર લખાયેલો
ઉપલબ્ધ હોઈ, પાછળ પરિશિષ્ટમાં મુક્યો છે.

—ભગવાનદાસ.

(૪) ચિત્તની પ્રસન્નતાપૂર્વક આપેલું દાન શેલે છે; પરિણમે છે. સંકોચવાળા મનથી કરેલું દાન સંકોચાયલાં ફળને આપે છે.

(૫) દાન ગુપ્ત કર્ત્તવ્ય છે. જમણા હાથે કરેલું દાન ડાબા હાથ ન જાણે એમ કર્ત્તવ્ય છે. ગુપ્ત દાનનો અફલુત ચમત્કાર છે.

(૬) દાન ખાતર દાન કર્ત્તવ્ય છે. આશા-સ્પૃહા-ધ્વિષ્ટા-વાસના ખાતર દાન કરવા યોગ્ય નથી. નિષ્કામ વૃત્તિએ કરેલું દાન બહુ ફાલી ફુલી નીકળે છે.

દાનનાં આ બધાં ભૂષણો દાનેશ્વરીએ કંઠમાં ધરી દાન અવશ્ય કર્ત્તવ્ય છે.

દાનનાં દૂષણો—(૧) અન્યાય વડે ધન ઉપાર્જી દાન કર્ત્તવ્ય નથી; અર્થાત્ જીવે એમ ન વિચારવું કે ગમે તેમ કરી પૈસા તો ભેગા કરીએ; પછી દાન દાનનાં દૂષણ કરશું. આમ કરવું એ વાધરી ખાતર લેંસ મારવા જેવું છે. માટે એવી ભ્રમણાએ નહિ રહેવું.

(૨) દાન કરીને તે ગાર્હ બતાવવું નહિ.

(૩) જેને દાન આપ્યું હોય તેને ઓશિયાળો ન રાખવો.

(૪) દાન કરનારા કરતાં કહેનારા ઘણા છે. આ એક મહોદ્દું દૂષણ છે. દાન કરી બતાવવું જોઈએ, અને પછી એની વાતો કરવી જોઈએ. ખોટી કલ્પના ફળ નથી આપતી.

(૫) અપ્રસન્ન ચિત્તે દાન કર્તવ્ય નથી. પ્રકુલિત પ્રમોહભાવ આણવો યોગ્ય છે.

(૬) વાસના રાખી દાન કર્તવ્ય નથી.

(૭) આમળો રાખી દાન કર્તવ્ય નથી. જો હું કેવું દાન કરું છું ? તે શું કર્યું ? આમ કરવાથી દાનનું ફળ હારી જવાય છે.

(૮) અહંકાર-મદ આણવો ઉચિત નથી.

(૯) ઇર્ષ્યા કરવી ઉચિત નથી. કોઈ દાન કરે તે દેખી બળી જવું એ મહા પાપ છે. તેની દેખાદેખીથી ઇર્ષ્યામાં આવી દાન કર્તવ્ય નથી. એથી દાનનું ફળ હારી જવાય છે. એ કષાય સેવવારૂપ છે. દાનના પરિણામ નથી. દાનના પરિણામથી આપેલું દાન પરિણામ આપે છે.

આ વગેરે દાન કરવામાં, તેના ફળમાં અંતરાયરૂપ દૂષણો છે, તે આપણે વિવેક વિચારે અવશ્ય ટાળવા યોગ્ય છે; ટાળવા આવશ્યક છે. દાન કરવું, કરાવવું, કરતાને દેખી અનુમોદન કરવું એ દાનનું પરમ સાર્થક છે. આવા દુર્ગતિથી બચાવનાર પરમ સાધનરૂપ દાનનો આપણને બધાને આશ્રય હો ! ॐ શાંતિ:

પંચાચાર

૧. જ્ઞાનાચાર

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવે કેમ વર્તવું એ સંબંધી
કેટલીક ઉપયોગી શિક્ષાઓ અર્હત
ઉદ્દેશ લગવાન આપણા હિત માટે
પ્રકાશી ગયા છે. એ શિક્ષા આચરતાં
આપણને જ્ઞાન શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

૧. જ્ઞાન વાંચવા, વિચારવાનો, અન્ય પાસેથી ગ્રહણ
કરવાનો કાળ નક્કી કરી રાખવો જોઈએ, અને પછી
નિયમપૂર્વક તે જ કાળે વાંચવા, વિચારવા
કાળ આદિનું રાખવું. જ્ઞાનગ્રહણમાં ખલેલ
પહોંચાડે, અથવા એ કાળે બીજી
ઉપાધિ આવી પડે એવો એ વખત ન રાખવો. સવારનો,
બપોરનો કે રાત્રીનો સંધ્યાકાળ વર્જવો. પ્રાતઃકાળનું પ્રાણ
મુહૂર્ત બહુ સારું છે. યથાયોગ્ય ઠેરવેલે કાળે નિયમપૂર્વક
જ્ઞાન લેવાથી તે શીઘ્ર અને શુદ્ધ મળે છે. આ પ્રથમ
કાલાચાર.

૨. વિનયાચાર—જેની પાસેથી જ્ઞાન લેવું હોય, તેની
સેવા કરવી; તેના શુભના રાગી થવું; તેની સમીપે સુવિનીત

નમ્ર થઈ બેસવું. આથી આપણામાં
 વિનય એ જ્ઞાન ગુણ આવે, આમ જ્ઞાનીનો
 વિનય કરવો એ બીજો વિનયાચાર.

૩. બહુમાનાચાર—જેની પાસેથી અથવા જેમાંથી
 જ્ઞાન મેળવવું હોય તે જ્ઞાની, જ્ઞાનની ભક્તિ કરવી, તેના
 પ્રતિ ઉદ્ધાસ આણવો, તેનું બહુમાન
 બહુમાન કરવું, તેના ગુણ ગાવા, એ વગેરેથી
 આપણો જ્ઞાન ગુણ ઉગ્ગ્રવળ થાય છે.
 આમ જ્ઞાનોપકરણ, તથા જ્ઞાનીનું બહુમાન કરવું એ ત્રીજો
 બહુમાનાચાર.

૪. ઉપધાનાચાર—જ્ઞાન પ્રાપ્તિ માટે યોગ, ઉપધાન
 આચરવાં, એટલે કે સફ્તુરુ સમીપે, ઇન્દ્રિયોને તથા મનને
 કાબુમાં રાખી કર્મભજનાશક વિધવિધ
 ઉપધાન તપશ્ચર્યા કરવી. જ્ઞાન પ્રાપ્તિના નિમિત્તે
 વિષયવિમુખ થઈ તપશ્ચર્યા કરવાથી
 જ્ઞાન શીઘ્ર સાંપડે છે, એ ચોથો ઉપધાનાચાર.

૫. અનિન્હવાચાર—જેની પાસેથી આપણને ગુણ કે
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાં હોય, તેનો ગુણ કે ઉપકાર ઓળવવો
 નહિ; ઢાંકવો નહિ; તે તે ગુણ માટે
 અનિન્હવ તે તે પુરુષનો ઉપકાર માનવો, ગુણ
 જાણવો. પણ કોઈ પણ કારણે એ ગુણ
 છુપાવવો નહિ એ અનિન્હવાચાર. આપણને જેનાથી ગુણ
 થાય, તેનો ગુણ ઓળવવાથી ગુરુદ્રોહ થાય છે, જે મહા
 આવરણ અને અજ્ઞાનતાનું કારણ છે.

૬. વ્યંજનાચાર—જે શબ્દ જેમ હોય તેમ તે પ્રકારે હળવો, ભારે, ઘ્રસ્વ, દીર્ઘ, આદિ લક્ષ રાખી ઉચ્ચારવો, જાણવો, કેમકે તેમ નહિ કરવાથી વ્યંજન અર્થનો અનર્થ થાય છે. જે પણ આવરણનું કારણ છે. જેમકે શ નો સ ઉચ્ચારવાથી અર્થાંતર થઈ જાય છે. e. g. સકૃત = એકવાર, શકૃત = લીંડું, ઇત્યાદિ. માટે ઉપયોગ રાખી શબ્દનો ખરાબર ઉચ્ચાર કરવો એ વ્યંજનાચાર.

૭. અર્થાચાર—જે વખતે શબ્દ ઉચ્ચારતા હોઈએ, તે વખતે તેનો અર્થ પણ ધ્યાનમાં રાખવો. આથી જ્ઞાન શુદ્ધ થાય છે. જેમ શબ્દ શુદ્ધ ઉચ્ચારવો અર્થ તેમ અર્થ પણ ખરાબર ધારવો. આ અર્થાચાર.

૮. તદુલયાચાર—એટલે વ્યંજન અને અર્થ બંનેના આચાર. એટલે જે સમયે જે પ્રસંગે જે વાક્ય કે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હોય, તે જ સમય પ્રસંગને વ્યંજનાર્થ અનુસરી અર્થ ગ્રહણ કરવા. અથવા જે અર્થ કહેવા ધારતા હોઈએ, તેને જ લગતા શબ્દો તે જ લાવમાં તેવી જ ઢબમાં ઉચ્ચારવા. આ વ્યંજનાર્થાચાર. જેમકે નવ કંબલ લાવ. આમાં બે અર્થ રહેલા છે. માટે મર્મમાં વાત ન રાખતાં તે સ્ફુટ રાખવી. નવ એટલે નવ, અને નવ એટલે નવી. વિશુદ્ધપણે આ આચારે વર્તતાં જ્ઞાનગુણ દીપી નીકળે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, વિકાસ પામે છે, શીઘ્ર મળે છે.

જ્ઞાનીઓ એ આચાર આચરી કદી નાશ ન પામે એવું જ્ઞાન પામે છે. આપણે પણ એમ વર્તીએ તો અવશ્ય જ્ઞાન પામીએ.

૨. દર્શનાચાર

અગાઉ જ્ઞાનાચારના સંબંધમાં કહ્યું કે આવી આવી રીતે વર્તવાથી જ્ઞાન સુલભ થાય છે, તેમ જ દર્શન શીઘ્ર પ્રાપ્ત થાય, તે વિકાસ પામે અને નિર્મળ ઉદ્દેશ થાય, એવા પ્રકારનાં કેટલાંક ઉત્તમ આચરણનો શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને બોધ કર્યો છે. તે બોધ અવશ્ય આપણે ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. તે પ્રમાણે વર્તતાં પરમ હિત થાય છે.

૧. નિઃશંકતાચાર—શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન વસ્તુના, જીવાજીવના, લોકાલોકના જે જે ભાવો પ્રકાશી ગયા છે, તે બધા યથાતથ્ય તેમ જ છે, એવા પ્રકારની નિઃશંકતા ચિત્તમાં દૃઢતા રાખવી એને નિઃશંકતા આચાર કહે છે. આપણને આપણા કર્માવરણ યોગે એ વાતો અનુભવગોચર ન થાય, પણ તેઓએ તો પોતાના જ્ઞાન તથા અનુભવબળે જે જે ભાવ જેવા બ્રહ્મા, જ્યોત્ષ્ણ, અનુભવ્યા, તે તે બધા તે પ્રકારે પ્રકાશ્યા છે. તેમાં કિંચિત્ ભિન્નભાવ કે વિરોધ નથી. નિરાગી હોવાથી મૃષા બોલે નહિ; અને સર્વજ્ઞ હોવાથી અજ્ઞાણતાં

પણ તેઓથી મૃષા બોલાઈ જવાય નહિ. આમ એઓનાં વચનો મૃષા હોવાનું લેશમાત્ર પ્રયોજન નથી. એઓએ પ્રકાશ્યું છે, કે આત્મા છે, તે નિત્ય છે, તે કર્મનો કર્તા છે, તે કર્મનો લોકતા છે, તેનો મોક્ષ છે, અને જ્ઞાન-દર્શન-આચાર રૂપ એ મોક્ષનાં સાધન પણ છે. વળી પ્રત્યેક આત્મા ભૂદા છે, તે બધા દેહથી ન્યારા છે; દેહ એ પુદ્ગલ છે, દેહનો વધવા, ગળવાનો, નાશ પામવાનો સ્વભાવ છે, દેહ વિનાશી છે, દેહ રૂપી છે, આત્મા અખંડ અવિનાશી, અરૂપી જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણવાળો છે. આમ જે જે ભાવ પરમાત્મા પોતાની જ્ઞાનદષ્ટિએ દર્શાવી ગયા છે, તે બધા તેમ જ છે. તેમાં મારે શંકા કરવાનું કંઈ કારણ નથી; કદાચ મારા અજ્ઞાને કરીને મને એ ભાવો યથાર્થ ન સમજાય, તેથી તે ભાવો ખોટા છે, એમ તો નથી જ. આ પ્રકારે વિચારી જિનવચન પ્રતિ દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી તે પ્રથમ નિઃશંકતા આચાર. આવા પ્રકારનાં વર્તનથી જીવનો સમ્યક્ત્વ ગુણ ઉદય પામે છે, નિર્મળ થાય છે, વિકાસ પામે છે. માટે શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માનાં વચનો પર અડગ આસ્થા રાખવી.

૨. નિઃકાંક્ષાચાર—જીવ કર્મ ક્ષય કરી વધી વધીને વધે, તો શ્રી અરિહંત પરમાત્મા જેવો થાય; સર્વજ્ઞ વીતરાગ થાય, એથી તો વધે નહિ જ.

નિઃકાંક્ષા આમ સદ્દેવમાં ટોચરૂપ શ્રી અરિહંતદેવ છે. તેને મૂકી કોઈ સરાગી દેવાદિના ચમત્કાર, વિદ્યાસિદ્ધિ આદિ દેખી તે પ્રતિ વ્યામોહ પામવો એ સમ્યક્ત્વને મલિન કરવાવાળું છે. એ પ્રકારે દર્શનને

હુષિત ન થવા દેવું, પણ જીવે વિચારવું, કે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને તો આત્માની અનંત શક્તિ કહી છે; તેઓ પોતે અનંત વ્યક્ત શક્તિના ધણી છે; આપણે પણ એ આપણી શક્તિ પ્રગટ કરી શકીએ; એ શક્તિનો પ્રભાવ તો એટલો છે, કે લોકનો અલોક કે અલોકનો લોક પણ કરી શકે. એથી મોટો કયો અમત્કાર કહેવાય? પણ મુક્ત જીવનો વાસ્તવિક રીતે એવા પ્રકારનો સક્રિય સ્વભાવ નથી. નિસંગીને એવા અમત્કારો કરી બતાવવાનું કશું પ્રયોજન નથી. સરાગી દેવતાદિક એવા અમત્કાર બતાવે તો તેથી આપણે મોહ પામવાનું કશું કારણ નથી. એ પૌદ્ગલિક તમાસા છે. આત્મહિતૈષી જીવે એમાં રાચવું ઘટે નહિં. વળી કોઈ વિદ્યાસિદ્ધિવાળો મંત્ર, તંત્ર, ઔષધાદિ વડે આપણને રોગાદિ મટાડવામાં, અથવા ધન, પુત્રાદિ પ્રાપ્તિમાં નિમિત્તરૂપ થાય, તો તેથી તે ઉપર મોહ પામી, દષ્ટિરાગી થઈ, સર્વજ્ઞ વીતરાગ અરિહંત દેવ ભણીથી પતિત થવું ન ઘટે. જીવે ત્યાં વિચારવું ઘટે કે રોગ મટવો, કે ધન પ્રાપ્તિ થવી, કે પુત્રાદિ સંતતિ પામવાં એ પૂર્વ કર્મને આધીન છે. પ્રારબ્ધમાં ન હોય તો એ સરાગી દેવતાદિની વિદ્યા, તંત્ર, મંત્ર, પ્રસન્નતા કોઈ કામ ન કરી શકે. વિદ્યા, મંત્ર, તંત્રાદિના અમત્કારથી તો જીવને પડવાનું કારણ થાય છે, એ સરાગી દેવતાદિના ખ્યાલમાં નથી હોતું. વીતરાગ અરિહંતની એથી અનંતગણી શક્તિ છે, પણ તેનો તેઓ જીવને પડવાનાં કારણ થાય એવારૂપે કદી ઉપયોગ કરતા નથી. ઘણા લખિય-સિદ્ધિના ધરવાવાળા આત્માથી નિર્ઞથો

છે, તેઓ કહી એવા પ્રકારે શક્તિનો ઉપયોગ કરે નહિ. તેઓ તો જીવે જ પ્રકારે ચડે, માર્ગ પામે, કર્મથી છૂટે, દુઃખથી છૂટે, ભ્રમણથી વિરમે, એવા જ પ્રકારે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. ધન-પુત્ર આદિ પ્રાપ્તિ, રોગ મટવો-એ વગેરે કેવળ પુણ્યલ સંબંધી છે; આત્મા સંબંધી એમાં કશું નથી. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન તો સર્વથા આત્મા સંબંધી બોધ કરી ગયા છે. આ સરાગીના ચમત્કાર તો પુણ્યલભણ વધારી, ઉલટા ભવભ્રમણમાં નાંખનાર છે, માટે તેમાં મારે વ્યામોહ પામી, શ્રી ચરમ વીતરાગના પરમ હિતરૂપ માર્ગથી ઓસરવું, ડગવું, પડવું, ન ઘટે, આવા પ્રકારે વિચારી વર્તવું તેનું નામ નિઃકાંક્ષા આચાર. આત્માથીએ કેવળ નિઃકાંક્ષા આદરવી યોગ્ય છે. આથી દર્શન બહુ શુદ્ધ થાય છે.

૩. નિર્વિતિગિમ્હાચાર—જીવે ધર્મના ફળમાં લેશ માત્ર સંદેહ કરવો યોગ્ય નથી. ધર્મથી જીવે દુર્ગતિમાં પડતા ચોક્કસ બચે છે. ધર્મ કેવળ નિર્વિતિગિમ્હા સુખનું સાધન છે. ધર્મનો આવો પ્રભાવ જીવુપેસા છતાં કવચિત્ આપણે તપશ્ચર્યા, દાન, બ્રહ્મચર્ય આદિ આચરતા હોઈએ, અને છતાં દુઃખી, ફરિદ્રી, રોગી હોઈએ, અને બીજા કેઈ જીવો વિષય-કષાય આસક્ત હોય, વ્યભિચારાદિ દુર્વ્યસનવાળા છતાં સુખી, પૈસાવાળા, નિરોગી દેખાતા હોય, તો તેથી ધર્મનું ફળ નથી એમ વિચારવું ન ઘટે. અથવા ધર્મનું ફળ હશે કે નહિ, હું ધર્મ કરું છું છતાં દુઃખી છું, આ

અધર્મ સેવે છે છતાં સુખી છે,—તો ધર્મનું ફળ હશે કે નહિ, એવા પ્રકારની જરાયે શંકા કરવી ઘટે નહિ. જીવે તે વેળે પોતાનાં પૂર્વ પ્રારબ્ધ વિચારવાં ઘટે; પોતે હુઃખી, દરિદ્રી, રોગી છે, તે કેવળ પૂર્વનાં કર્મનાં ફળ છે; તે કર્મ લોગવાઈ ગયે તે તે હુઃખ, રોગ, દારિદ્ર્ય આદિ સ્વયમેવ હ્રર થશે. બીજા અધર્મ આચરતાં છતાં સુખી દેખાય છે, તે પણ પોતાનાં પૂર્વિત કર્મનાં ફળ લોગવે છે; એ કર્મ લોગવાઈ ગયે તેના દેખાતાં સુખ હ્રર થશે, અને અધર્મના માઠા વિપાક તેને લોગવવાં પડશે. તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર જેવા પરમ ધર્માત્માને અસહ્ય હુઃખ પડ્યાં, તે કેવળ પૂર્વનાં કર્મ. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન જેવા ત્રિલોકના નાથને વરસ દિવસ સુધી આહાર વસ્તુ ન મળી, એ પૂર્વનાં કર્મ. તો પછી મને પણ મારા પૂર્વ કર્મ કેમ છોડે? ધર્મ તો પરમ હિતરૂપ, તારનાર, દુર્ગતિથી બચાવનાર છે. આ પ્રકારે ધર્મમાં દૃઢ આસ્થા રાખવી તેનું નામ નિર્વિતિગિચ્છા આચાર.

અથવા—નિર્વિતિગિચ્છા એટલે દુઃખગ્નિ ન આણવી, સૂગ ન આણવી તે. સાધુ, ગાંત, સાધવી, મહાત્મા આદિનાં મલિન વસ્ત્ર, વેષ, શરીરાદિ જોઈ ચિત્તમાં સૂગ આણવી, ગદાનિ પામવી એ દુઃખગ્નિ. જીવે શૌચાશૌચનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચારવું ઘટે. જેથી સૂગ ન ઉપજે, એવો ખરો પવિત્ર, શુચિ પદાર્થ તો આત્મા છે. આ મારો જ દેહ પરમ અશુચિનું સ્થાન છે, ખંડાર ત્વચાથી ઢંકાયેલ છે. બાકી અંદર જોઈએ, અથવા ત્વચા ઉતારી જોઈએ તો

ખખર પડે, કે કેવી સૂગ ઉપજાવે, ચિતરી ચડાવે, એવા લોહી, હાડ, આમ, માંસ, પર, વીર્ય, મળ, મૂત્ર આદિ અશુચિનું એ ભાજન છે. આ મારો દેહ જ આવી અપવિત્રતાનું ભાજન છે, તો આ પવિત્ર મહાત્માઓ જેઓ દેહ પરથી રાગ છોડી આત્માર્થ સાધવામાં ઉદ્યુક્ત છે, તેઓનાં મલમલિન ગાત્રથી હું સૂગ પામું છું, તે મને ધિક્કાર છે; એ મને ખીલકુલ છાજતું નથી. પવિત્ર તો એક આત્મા જ છે. બાકી આ દેહ, વસ્ત્રાદિ સહેજે મલિન થયાં કરે છે. આ મારો જ દેહ દુર્ગંધ, દોગંધિક પદાર્થનો ભરેલો છે, તો હું ખીજથી કેમ સૂગ પામું ? મારે એમ કરવું કેમ ઘટે ? પગ ખળતી નથી જોતો અને જગ ખળતી જોવા જઉં છું, એ તો કેવળ અન્યાય છે. આમ વિચારી જીવને દુર્ગંધામાંથી અટકાવવો એ નિર્વિતિગિચ્છા. અથવા કોઈ જીવની કાયા રોગાદિ યોગે દુર્ગંધીમય સૂગ ઉપજાવે એવી થઈ ગઈ હોય, અને આપણી કાયા દેખીને આંખ ઠરે એવી સુગંધમય હોય, તો પણ ત્યાં આપણી કાયાથી મોહ પામી ગર્વ આણી, પેલી કાયાથી સૂગાવું ન ઘટે. એ પણ કર્મના ચમત્કાર છે. પૂર્વ કર્મ યોગે આપણને સારી સુશોભિત સુગંધી કાયા મળી, ખીજને પૂર્વ કર્મ યોગે રોગી કાયા મળી. તે જ આ મારી કાયા, જેને મારે હું આટલું ગુમાન રાખું છું, તે સનતકુમાર ચક્રવર્તીની કાયા પેઠે, શુભ કર્મ ક્ષીણ થયે, કોને ખખર છે, રોગગ્રસ્ત થશે. આ મારી સુંદર કાયા અને આ ખીજની સૂગકારક કાયા બંને રોગ અને અશુચિનું ભાજન છે. મારી કાયામાં અશુચિ રોગ

આદિ સત્તારૂપે છે; આ બીજાની કાયામાં વ્યક્ત થએલ છે. આ બીજાની કાયા પણ કદાચ પૂર્વ કર્મ ક્ષીણ થયે, પાછી નિરોગી થઈ સુંદર થઈ જશે. આમ આ કર્મના ચમત્કાર છે,—એમ વિચારી મારે દુઃખા કરવી ન થટે. આ પ્રકારે વિચારી વર્તવું તેનું નામ નિર્વિતિગિચ્છા આચાર. આ આચારે વર્તવાથી દર્શન અતિ નિર્મળ થાય છે.

૪. અમૂઢદષ્ટિ આચાર—જીવે પોતાની દષ્ટિ બામોહ પામવા ન દેવી. જેમ જે સ્થળે જે સમયે યોગ્ય હોય, તેમ તે સમયે તે સ્થળે આચરવું. સમય, અમૂઢદષ્ટિ સ્થળ, દ્રવ્ય, દેશ, કાળ, ભાવ વિચારી વર્તન રાખવું, મૂઢ ન થવું, એનું નામ અમૂઢદષ્ટિ. સમયજ્ઞ—સમયના જાણુ પુરુષો પ્રકાશી ગયા છે, કે જીવે સામાચારી જેથી સામ્યભાવ પ્રગટે તે પ્રમાણે, અથવા સમાચારી, સમયાચારી પ્રમાણે વર્તવું; અર્થાત—
“જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, ત્યાં સમજવું તેહ;
ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે, આત્માધીનન એહ.”

આત્મસિદ્ધિ—શ્રીમદ્દરાજચંદ્ર.

સમયનું સિદ્ધાંતનું, આગમનું, સમયના જાણુ પુરુષોએ જોધેલું, સમાચારીનું, સમયાચારનું આ રહસ્ય છે, તત્ત્વ છે, તેમાં જીવે વિચક્ષણ થવું, મૂઢ ન થવું આ અમૂઢદષ્ટિ. અથવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને જે જે તત્ત્વાવજોધ કર્યો છે, તે તે ગ્રહણ કરવામાં જીવે મોહ—પ્રમાદ છાંડી દેવો, મૂઢતા ત્યાગવી, ચતુરાઈ, હોંશીયારી, સાવધાનતા, એકાગ્રતા, વિચક્ષણતા રાખવી એનું નામ અમૂઢદષ્ટિ. અથવા કાચ તે કાચ અને

હીરો તે હીરો, એ પ્રમાણે સારાં નરસાંની, સાચા ખોટાની ઉત્તમ-મધ્યમ-કનિષ્ઠની પરીક્ષામાં નિપુણ થવું, તે અમૂઢદષ્ટિ.

“ વેષ દેખી નહિ ભૂલવું, ઓળખવો આચાર,
બુઝ્યા તે નહિ તારશે, તારશે તારણહાર. ”

વેષથી કે પ્રપંચથી, કે છળથી, કે ચમત્કારથી વ્યામોહ ન પામવો, કળે કરી પરીક્ષા કરી લેવી. નિરાગી તે નિરાગી અને સરાગી તે સરાગી. નિરાગી તે અમૂઢ્ય હીરો, સરાગી તે કાચ. તો સરાગીના, કાચરૂપના, અદ્ય ક્ષમાદિક ગુણ દેખી, અથવા ચમત્કાર દેખી આપણી દષ્ટિને ત્યાં થંભાવી દેવી ન ઘટે, વ્યામોહ પમાડવી ન ઘટે, કૂપમંડૂકન્યાય આચરવો ન ઘટે. નિરાગીના, અમૂઢ્ય હીરારૂપના, ચમત્કાર કે અનુપમ ક્ષમાદિક ગુણ આગળ આ ચમત્કારો કે અદ્ય ક્ષમાદિક કંઈજ નથી. એ આદિ પ્રકારે વિચારવું તેનું નામ અમૂઢદષ્ટિ.

આમ વિચક્ષણ થવાથી, ઝવેરી થવાથી, જીવની દષ્ટિ મૂઢતા ત્યજે છે,—એથી દર્શન ગુણ બહુ ઉજ્જવલ થાય છે. આ અમૂઢદષ્ટિ આચારનું રહસ્ય સમજી એ પ્રમાણે વર્તતાં આપણને અનુપમ લાભ મળશે.

૫. ઉપશૃંહુક ગુણ આચાર, અથવા પરગુણ પ્રકાશાચાર—અગાઉ કહ્યું કે સરાગીના અદ્ય ક્ષમાદિક ગુણ દેખી વ્યામોહ ન પામવો, એ અમૂઢદષ્ટિ આચાર. ખરેખર, ઉપશૃંહુક એમ વ્યામોહ પામી દષ્ટિને થંભાવી ન દેવી. ક્ષમાદિ ગુણો તો જેટલા વિકસે તેટલા ઓછા છે, જ્ઞાન જેટલું મળે તેટલું ઓછું છે. જ્ઞાન તો

અનંત છે, એટલે અદ્વૈતાનુવાદીને કે ક્ષમાવાળાને દેખી જ્ઞાન આટલું જ હોય વા ક્ષમાદિ આટલાં જ હોય એવો નિર્ધાર કરી દૃષ્ટિ થંભાવવી ન ઘટે, મૂઠ થવું ન ઘટે; જેનો જેવો પુરુષાર્થ અને જેવી શક્તિ. પણ એથી એમ સમજવાનું નથી કે એ અદ્વૈતાનાદિક ગુણ કે ક્ષમાદિ જોઈ રાજી ન થવું, કે તેની અનુમોદના ન કરવી, કે તેને પ્રકાશવા નહિ. પારકો અદ્વૈત પણ ગુણ જોઈ ચિત્તને રાજી પમાડી તેનો પ્રકાશ કરવો, એ ગુણની અનુમોદના કરવી. પારકા ગુણના અનુમોદનથી, પરગુણ પ્રકાશથી આપણા ગુણ વધે છે.

“ પરગુણપરમાણૂન પર્વતીકૃત્ય નિત્યં ।

નિજહૃદિ વિકસંતઃ સંતિ સંતઃ કિંચિતઃ ॥ ”—મર્ત્યહરિ.

તેમજ જે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો હોય તે બધાંની અનુમોદના કરવી. તેઓના ગુણ ઢાંકવા નહિ, ઓળવવા નહિ, તેનો દ્રોહ ન કરવો. આ ઉપજંહકાચારથી સમ્યક્ત્વ અત્યંત ઉજ્જવળ, નિર્મળ થાય છે. આપણે એ આચરણથી પરમ લાભ પામશું.

૬. સ્થિરીકરણ આચાર—જીવ પોતે જો સન્માર્ગથી ડગી પતિત થવા ભણી હોય, તો તેને સદ્વિચારથી સત્પુરુષોનાં ચરિત્ર કથન—વાંચનથી, સ્થિરીકરણ સત્પુરુષોના ગુણઆમથી, ઉપદેશથી સ્થિર કરવો, પડતો અટકાવવો, પણ પડવા ન દેવો, તે સ્થિરીકરણ આચાર. અથવા બીજા જીવો સન્માર્ગથી પડતા હોય તો તેને સફળોધ અમૃત સિંચી

ટેકો આપવો; તેને પડી જવાનાં કારણો શોધી તે દૂર કરવાં. ક્ષયોપશમી ચેતનાવંત જીવ આવરણવશ છે. કોઈ વખત ઝાઝાં આવરણ આવે છે, કોઈ વખત ઓછાં હોય છે; કોઈ વખતે જીવ વિશેષ નિર્મળ હોય છે, કોઈ વખત ઓછો નિર્મળ હોય છે; કોઈ વખતે યથાર્થ વિચારી શકે છે, કોઈ વખતે એટલો વિચાર કરી શકતો નથી. આમ તેજી-મંદી થયાં કરે છે. વિશેષ મંદી થાય તો કદાચ અસ્થિર થઈ પડવા ભણી આવે છે. તો તેને દાખલા દલીલથી, ઉપદેશથી, સમજાવવો, સ્થિર કરવો; કાંઈ તેને દુઃખ, રોગ, કલેશ આવ્યાં હોય અને તેથી મતિ મુંઝાઈ જઈ માર્ગથી પડતો હોય, તો દુઃખાદિ ટળે એમ હોય તો ટાળવા સાથે,—તે દુઃખાદિ કર્મની વિચિત્રતા છે, કર્મ કોઈને છોડે એમ નથી, સુખી દેખાતા સદા સુખી રહેવાના નથી, દુઃખી દેખાતા સદા દુઃખી રહેવાના નથી, કાયા ઘડીકમાં રોગી અને ઘડીકમાં નિરોગી થાય છે, સુખ દુઃખ એ કેવળ મનની કલ્પના છે, આત્મા પોતે જ સુખ-દુઃખનો કર્તાહર્તા છે,—આ પ્રકારે સાત્ત્વિક ભાવદયામય ઉપદેશ વડે તેને નિઝામવો, તેને શાંત કરવો, તેને દીલાસો આપવો, તે ઉપરાંતો થયો હોય તેને ઠંડો કરવો, સ્થિર કરવો, અને માર્ગથી પડતો બચાવવો; અને એવા ઉપદેશથી પણ ન બચે, તો પ્રથમ તેના રોગાદિ દૂર થાય તેમ કરવું, શક્તિ હોય તો તેનું હારિદ્ર દૂર થઈ શકે તો ધન આપવું, અને પછી એ જરા શાંત થાય એટલે ઉપદેશ આપવો; આ વગેરે રીતે બીજાને માર્ગથી પડતો અટકાવી શ્રદ્ધામાં સ્થિર કરવો એનું નામ સ્થિરીકરણ આચાર. આ આચ-

રણુથી શ્રદ્ધા બહુ મજબુત પામે નાંખે છે. આત્મશુણ્ણ વિકાસ પામે છે.

૭. વાત્સલ્ય આચાર—જગત્ જીવ પ્રતિ વાત્સલ્ય-ભાવ રાખવો, જગત્નાં પ્રેમી થવું, જગત્જીવના મિત્ર થવું, કોઈના પ્રતિ વૈર કે દ્વેષ ભાવ ન વાત્સલ્યભાવ રાખવો; બધાંનું હિત ચિંતવવું, કોઈનું બૂઝું ન ચિંતવવું; બધાંનું હિત આચરવું, કોઈનું બૂઝું ન આચરવું; બધાંને હિત થાય એમ ઉચ્ચારવું, કોઈને અણુહિત ન થાય એમ ઉચ્ચારવું; જીવોનાં દુઃખ કેમ દૂર થાય, તે વિચારી તેની યોજના કરવી, જીવોને જ્ઞાન કેમ મળે તે વિચારી તેની યોજના કરવી; આ વગેરે વાત્સલ્યતા (વચ્છલતા) ના પ્રકાર છે. હિત તો જીવ માત્રનું ઇચ્છવું; પણ બધા જીવોના હિતમાં પ્રવર્તી ન શકાતું હોય, તો પોતાના સમસ્તભાવી, એક જ ધર્મવાળા, એક જ માર્ગના ઇચ્છક આરાધક, એવા મુમુક્ષુ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોનાં હિતમાં તો અવશ્ય પ્રવૃત્તિ કરવી, એઓને ધર્મ આરાધતાં વિધ્ને દૂર થાય, અશાતાનાં કારણો દૂર થાય, જ્ઞાનનાં સાધનો મળે, ખાનપાનની વિટંબના હોય તો તે દૂર થાય, એઓ આર્ત્તધ્યાન રહિત-પણે આપણા શુણ્ણની વૃદ્ધિ કરતા રહે, એ પ્રકારે આપણી શક્તિ પ્રમાણે સાહામિવચ્છલ થવું, વાત્સલ્યભાવ દાખવવો, તન, મન, ધનથી કરવો; શારીરિક શક્તિ તથાપ્રકારની ન હોય તો મન, ધનથી એ વાત્સલ્ય કરવું; ધનની પણ શક્તિ ન હોય તો કેવા પ્રકારે મારા ધર્મબંધુઓનું હિત

થાય એ વિચારવું, વિચારી યોગ્ય સ્થાનકે જાહેર કરવું, તે પ્રમાણે અમલ કરવા યોગ્ય સ્થાનકે કહેવું, અને જે તન-ધનથી કરી શકતા હોય તેની મનથી અનુમોદના કરવી. આ બધા સાધર્મિક* વાત્સલ્યના ઉત્તમ પ્રકાર છે. સ્વધર્મીને મદદ કરવાથી પોતાના ધર્મની (આત્મધર્મની) વૃદ્ધિ થાય છે. માટે સમસ્વભાવીઓનાં હિતમાં વીર્ય ફેરવવા રૂપ વાત્સલ્ય ભાવ આચરવો એ આ વાત્સલ્ય આચાર. આ વાત્સલ્યથી કરીને ધર્મનાં વિદ્યોટણી જઈ આપણી શ્રદ્ધા દૃઢ થાય છે. ઝાઝા એકધર્મીઓનો સમુદાય જામે છે. અને સમુદાયબળથી શ્રદ્ધા બહુ પુષ્ટ થાય છે. દર્શનાચારનો આ વાત્સલ્ય વિભાગ બહુ વિચારવા જેવો છે. સમજીને આચરતાં ઘણા લાભ થાય એમ છે. નોકારસ્તી જમાડવારૂપ (અને તે પણ વિવેક વિના) એક કનિષ્ઠ પ્રકારમાં જ હાલ એ વાત્સલ્યભાવ મર્યાદા પામ્યો છે, એ ખરેખર શોચનીય છે.

૮. પ્રભાવક આચાર—વીતરાગ માર્ગનું પ્રભુત્વ, તેનો મહિમા, તેનો પ્રભાવ દેખાડવો, કે જેથી ઘણા જીવે

* આ ‘સાધર્મિક વાત્સલ્ય’ વિષે આજ ગ્રંથકર્તાએ પોતાની લાક્ષણિક સચોટ શૈલીમાં ખાસ વિસ્તૃત તલસ્પર્શી નિબંધ લખ્યો છે. તે દાનધર્મના વિષય સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતો હોવાથી, તેમજ આ પંચાચાર અંતર્ગત દર્શનાચારનો વિશિષ્ટ અંગભૂત હોવાથી આ પંચાચારના વિષય પછી મૂકવામાં આવ્યો છે.

—ભગવાનદાસ.

એ માર્ગ લણી વળે. પોતે જ એવા પ્રભાવના પ્રકારે વર્તવું કે બીજાને એ માર્ગનો પ્રભાવ જણાય. જેમ કોઈ કુશળ વૈદ્ય હોકોને કહે કે અમુક ઔષધિના સેવનથી જર્જરિત દેહ નવયૌવન જેવો થઈ જાય છે; પણ ઘણાને તેના કહેવા માત્રથી એનો વિશ્વાસ ન આવે, પણ એ વૈદ્ય પોતે તે વનસ્પતિનો ઉપયોગ કરી દેખાડી તેનો પ્રભાવ જણાવે, તેથી ઘણા વિશ્વાસ પામે, તેમ પરમ પવિત્ર વીતરાગ માર્ગ પરમ મુખનો દાતાર છે, કર્મનો હણનાર છે, એમ કહેવા સાથે પોતે આચરી તેના પ્રભાવથી બીજાને જાણીતા કરી તે માર્ગ લણી આણે. “Example is better than precept”- “કહેવા કરતાં કરી બતાવવું વધારે સારું છે.” પૂર્વના મહાત્મા પુરુષો વીતરાગ માર્ગનો પ્રભાવ આ પ્રકારે બતાવી ગયા છે. ઉપરાંત પોતામાં કાંઈ કાવ્યશક્તિ હોય, વિદ્યાશક્તિ હોય, લબ્ધિ સિદ્ધિ હોય, તો તેનો ઉપયોગ કરી ભૂલા પડેલા જીવો માર્ગ પામે એમ કરવું યોગ્ય છે. મુગ્ધ જીવો પર કાવ્ય-વિદ્યાશક્તિનો પ્રભાવ બહુ થઈ શકે છે; એઓને ધર્મમાં જોડવાનાં એ નિમિત્ત થાય છે. બાહ્ય પ્રતાપરૂપ પ્રભાવથી ઘણા જીવો ઉપકાર પામી માર્ગ-સન્મુખ થાય છે. તો સમય વિચારી એવા પ્રભાવ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી, એ પ્રભાવાચાર. હાલ તો એ પ્રભાવાચાર ઉપાશ્રયના બારણે પતાસાં કે બદામની પ્રભાવનામાં જ (અને તે પણ વિવેક વિનાની) મર્યાદા પામ્યો છે. ક્યાં મહાપુરુષોનો પ્રભાવ, ક્યાં ઉપર જણાવેલું પ્રભાવનું સ્વરૂપ,

અને કયાં હીનકાળના યોગે પતાસાં આદિ લાણીની પ્રભાવનાનું કનિષ્ઠરૂપ પામેલો હાલનો પ્રભાવ ! ભલા, એ પણ ઠીક છે. એ બ્હાને પણ જીવો ઉપાશ્રયાદિ લાણી ખેંચાતા હોય તો લાલનું કારણ છે. પણ એ પ્રભાવનાયે માન-કીર્તિનાં કારણે અને દેખાદેખીથી વિવેક વિના બહુધા થાય છે, એ ખેદનીય છે. પ્રભાવનું સ્વરૂપ સમજી તે પ્રમાણે પ્રભાવના આચાર આચરવાથી દર્શન બહુ વિશુદ્ધ થશે.

દર્શનાચારના આ આઠ વિભાગ થયા. તે પ્રત્યેક આચાર યથાવિધ આચરતાં દર્શન શીઘ્ર ઉદય પામે છે, ઉપસંહાર નિર્મળ થાય છે, ઉજ્જવળ થાય છે, અને પરમ હિત થાય છે.

સર્વાંશે યથાવિધ અને શુદ્ધપણે તો પરમ જ્ઞાની ગુરુ, આચાર્યો એ આચરી શકે, છતાં માર્ગાભિમુખ થયેલા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને એ આચરણો પરમ કલ્યાણના હેતુરૂપ છે, માટે તેઓએ તે અવશ્ય આચરવાં ઘટે છે. આચરવાનો ખંતથી પ્રયાસ કરવો ઘટે છે; અભ્યાસે કરી વિશુદ્ધ આચરણ થશે. અહો ! કેવા અનુપમ આચાર !

૩. ચારિત્રાચાર

પૂર્વે જેમ જ્ઞાન અને દર્શનવિશુદ્ધિ અર્થે કેટલાક આચારો જણાવ્યા છે, તેમજ કેવાં વર્તનથી ચારિત્ર વિશુદ્ધ થાય, નિર્મળ થાય, વિકાસ પામે,—એને ઉદ્દેશ માટે પણ કેટલીક શિક્ષાઓ વીતરાગ પરમાત્મા પ્રકાશી ગયા છે, જે આત્મગુણ પ્રગટ કરવાની ઈચ્છાવાળાએ ધ્યાનમાં રાખી આદરવી ઘટે છે.

એ શિક્ષાઓ આઠ છે—પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ. સમિતિ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે, મર્યાદામાં રહીને, માપ રાખીને, ઉપયોગપૂર્વક, યતનાપૂર્વક, સમિતિ પોતાને અને પરને હુઃખ ન ઉપજે, એ વગેરે રીતે વર્તવું તે.

ગુપ્તિ એટલે ગોપન તે, રક્ષણ, વિના પ્રયોજને વૃથા વાપરી ન નાંખવું તે, અસારભૂત વિષયથી અલગ રાખવું તે, તેમાંથી જતું અટકાવવું તે, ધૂમાડાના બાચકા ન લરવા દેવા એ.

આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ અષ્ટ પ્રવચન માતાના નામે પણ ઓળખાય છે. એનો એક અર્થ તો એવો ભાય છે, કે જેમ માતા

પ્રવચન માતા બાળકને જન્મ આપે છે, તેમ આ સમિતિ-ગુપ્તિ માતા પ્રવચન, આગમ જ્ઞાનરૂપ બાળકને જન્મ આપે છે; એટલે કે એ સમિતિ-ગુપ્તિના સેવનથી જીવને આગમજ્ઞાન સુલભ થાય છે; તેના મહત્ત્વરૂપ જીવને અદ્ય વખતમાં પરિણમે છે, પૂર્વના ગણધર આચાર્યોને આ સમિતિ-ગુપ્તિના સેવનથી પ્રભુમુખે ત્રિપદી સાંભળતાં દ્વાદશાંગી જ્ઞાન થતું.

અષ્ટ પ્રવચનમાતાનો ખીજો અર્થ એ થાય છે, કે જેમ માતા બાળનું રક્ષણ કરી તેને પાળી પોષી મોટો કરે છે, તેમ આ સમિતિ-ગુપ્તિના સેવનથી પ્રવચન બાળ અર્થાત્ સિદ્ધાંત જ્ઞાન ઉછરી વૃદ્ધિ પામી પુષ્ટ થતું જાય છે.

એ સમિતિ અને ગુપ્તિનાં એ કૃણ હોવાથી એને અપાયલું ‘અષ્ટ પ્રવચન માતા’ નામ વાસ્તવિક છે.

આ સમિતિ-ગુપ્તિ મુખ્યવૃત્તિએ અને યથાવિધ તો પરમ અણુગાર સાધુ, મુનિવરો આચરી શકે છે. છતાં અન્ય સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવો પણ એ સમિતિ સમિતિ આદિના ગુપ્તિએ આચરવાનો લક્ષ, અભ્યાસ રાખે, અધિકારી તો પરમ હિતના કારણરૂપ છે. એ પાંચ સમિતિ આ પ્રમાણે:—

૧. ઈર્ષ્યા સમિતિ—જતાં આવતાં જોઈ જાળવીને, ઉપયોગ રાખીને, રૂઢી રીતે ચાલવું. નજર એવી રીતે રાખવી કે પગે ઠેસ ન લાગે, રસ્તાપર ચાલ્યા જતાં જતુઓને દબાવા પ્રમુખ બાધા ન ઉપજે. ઉતાવળી અને વેગલરી ચાલે નહિ, પણ ધીમેથી ગંભીરાશથી ચાલવું.

પગે ભેંધને હળવેથી માંડવો. આ ભેંધ જાળવીને ચાલવું એ વગેરે ધર્યાસમિતિના પ્રકાર છે. પ્રથમ તો જરા લક્ષ સખતાં મુશ્કેલી લાગે, પણ ખંતથી ટેવ પડી જતાં એ સહજ પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે. યદ્યપિ મુનિત્વધર્મે આ આચાર કહેલો છે, છતાં અન્ય જીવોને એ પ્રમાણે આચરવાથી લાભ જ છે. ધીમેથી અને યતનાથી ભેંધ જાળવીને ચાલવાથી કાંઈ નુકશાન નથી, ઉલટો લાભ છે. ઉતાવળી અને વેગ-ભરી ચાલથી રસ્તા પરના જીવોની સંભાળ નથી રખાતી, અને સાથે પોતે કાંઈ અગત્યનું કામ ઉતાવળમાં વિસરી જાય છે, અથવા પગે ઠેસ લાગે છે, એ આદિ પોતાનેજ નુકશાન છે. “ઉતાવળા સો બાઉરા, ધીરા સો ગંભીર”. આમ ભેંધ હાલવા ચાલવા આદિમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગ રાખવો એનું નામ ધર્યાસમિતિ. મુનિધર્મે એનો એક બીજો વિશેષ પરમાર્થ એ નીકળે છે, કે જતાં આવતાં પણ પોતાના ધર્મનો, આત્માનો લક્ષ ન ચૂકવો; આત્મ લક્ષમાં ઉપયુક્ત રહેવું, જાગ્રત રહેવું, એની સંભાળ રાખવી.

૨. ભાષાસમિતિ—વચન વિચારીને ઉચ્ચારવું; સત્ય બોલવું, પણ તે પણ એવી રીતે કે સામાને પ્રીતિ-કારી અને હિતકારી થાય. અહિતરૂપ ભાષા કે અપ્રીતિકર ન બોલવું; બીજાને નુક-શાન થાય કે બીજાની આંતરડી ફાટાય, બીજાના મર્મ છેદાય એવું વક્ર વચન ન કાઢવું. સ્વપર હિતનો ઉપયોગ રાખી વચન ઉચ્ચારવું; સાવધ ન બોલવું, મોન રહેવું; વિના પ્રયોજને ન બોલવું. હિત-મિત-પ્રીત

ખોલવું, આ વગેરે ભાષાસમિતિના પ્રકાર છે. મુનિત્વધર્મમાં ઉદ્ધમ કરનારા શિવાય બીજા જીવોને પણ આ વર્તન ઉપકારી છે. હિત-મિત-પ્રીત ઉચ્ચરનારાની જગતમાં સારી આંટ બંધાય છે, પ્રતિષ્ઠા થાય છે, છાપ પડે છે. તેનો આત્મા પ્રકુલ્લિત રહે છે, વગેરે અનેક લાભ થાય છે. એ પણ પ્રથમ મુશ્કેલ લાગે, પણ ગભ્યાસે સુલભ છે. સાચવી સંભાળીને ખોલવાનો આ પ્રકાર એકાંત સુખકર છે. મુનિ-વરો તો વચનયોગ કરતી વેળે પણ આત્મલક્ષ ન ચૂકે, ન વિસરે, તેની સંભાળ રાખે,—એ આ ભાષાસમિતિનો પરમાર્થ છે.

૩. એષણા સમિતિ—મુનિવરો ખાન-પાન-વસ્ત્ર-ઓષધાદિ ખપ યોગ્ય વસ્તુઓ ગ્રહણ કરે, ત્યારે જીએ, વિચારે કે ગ્રહણ યોગ્ય છે કે કેમ? એ એષણા વસ્તુ સૂજતી છે? પોતાની ખાતર, પોતાને જ ઉદ્દેશી થએલી તો નથી? અથવા જીવાકુળ તો નથી? આમ બારીકીથી શોધ કરી, જાણી, ગ્રહણ યોગ્ય હોય તો ગ્રહે, એ એષણા સમિતિ. આ એષણામાં પણ આત્મહિતને બાધા ન આવે એ હેતુરૂપ પરમાર્થ રહ્યો છે. મુનિ સિવાયના બીજા જીવો પણ એ સમિતિ વિચારી ચાલે તો તેઓને લાભનું કારણ છે. અમુક ખાન-પાનાદિની વસ્તુઓ, અથવા ઓષધો કે વસ્ત્રાદિ જ્ઞાનાં બનેલાં છે? તે લેવા યોગ્ય છે કે કેમ? તેમાં માંસ-મદિરાદિ અભક્ષ્ય અપેયનું તો મિશ્રણ નથી? એ અભક્ષ્ય અપેયથી બુદ્ધિ મલિન થવા સાથે મહા હિંસાનો

દોષ લાગે છે, એ દુર્ગતિનું કારણ છે, માટે મારે એ ગ્રહણ યોગ્ય નથી. આવી બધી બખર ને એ વસ્તુઓ લેતી-ગ્રહતી વખતે એપણા કરે, શોધ કરે, ઉપયોગ રાખે, સંભાળ રાખે તો પડે. માટે મુનિવરો ઉપરાંત બીજાઓ પણ એ સ્થૂલરૂપે એ સમિતિ આચરે તો ઉપકારક છે, એમાં પણ પ્રથમ તો મુશ્કેલી છે, પણ અભ્યાસે કરી એ સહજ થઈ શકે છે. પરમ કલ્યાણના નિમિત્તરૂપ આ સમિતિનું સેવન કેવળ આચરવા યોગ્ય છે.

૪. પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ—મુનિઓને વાસી આહાર-પાન રાખવું કહ્યે નહિ. વાસી આહાર-પાનમાં બહુ જીવોત્પત્તિનું કારણ છે, તેમ તે પારિષ્ઠાપન મૂર્છાનું કારણ છે. માટે પ્રથમ દૃષ્ટિએ તો મુનિઓ ખપ જોગુંજ આહાર-પાન

ગ્રહણ કરે; પણ કદાચ આહાર-પાન વધે તો તે વાસી રાખી નહિ મૂકતાં તેને યોગ્ય, જીવ વિનાની ભૂમિએ સાચવી, સંભાળી, જોઈને પરઠવે. એ પરઠવતી વેળાએ પણ પ્રશ્નાત્તાપપૂર્વક ચિંતવે કે અહો, જો મેં આ ખપથી વિશેષ આહાર ઠોર્યો, તો આમ કરવું પડે છે. ફરી એકાદ બે કવલ જેટલું ઓછું ઠોરીશ, એમ ચિંતવે, આત્મલક્ષ રાખે. આવો ઝીણો માર્ગ એ સમિતિનો છે. મુનિવરો ધન્ય છે!

મુનિવરો સિવાય અન્ય જીવો પણ સ્થૂલરૂપે આ સમિતિ પરથી બોધ લઈ શકે. કવચિત્ જોર પ્રમુખ, ખાંડનો મેલ, શુદ્ધાના ઠગિઆ આદિ વસ્તુઓ જે બહાર ફેંકી દેતાં બીજા જીવોને પ્રાણઘાત પ્રમુખ નુકશાનનું કારણ

થામ, તે ચીજોને યોગ્ય, જીવાકુળ નહિ એવી, સુકી ભોંયમાં સાચવી, સંભાળી, ઉપયોગ રાખી દારે, પરઠવે, તો લાલનું કારણ છે. આમ અનેક લાલ થાય, આ ચારિત્રવ્યાસારે થોથી પારિષ્કામનિકા સમિતિ થઈ.

૫. આદાનભંડનિક્ષેપ સમિતિ—પાત્રાદિ લેવા, મૂકવામાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગ રાખવો તે આ પાંચમી સમિતિ. લેવા-દેવા-મૂકવા આદિમાં પરને આદાન નિક્ષેપ કિલામણા ન ઉપજે, પોતાનો આત્મલક્ષ હરે ન થાય, આત્મહિતમાં ખાધા ન આવે એમ ઉપયોગપૂર્વક, સાચવી સંભાળી સમ્યક્ પ્રકારે ચાલવું, તે આ આદાન-ભંડ-નિક્ષેપ સમિતિ.

મુનિત્વધર્મે પ્રવર્તેલા શિવાય અન્ય જીવોને પણ સ્થૂલરૂપે આ સમિતિ ઉપકારી છે.

આમ આ પાંચ સમિતિ કહેવાઈ. જ્ઞાનિઓ મુનિત્વ ધર્મે એને સમિતિ કહે છે, ગૃહસ્થધર્મે સમિતિ એ ચતના કહે છે. મુનિઓ સૂક્ષ્મ ઉપયોગ ચતના રાખે છે, ગૃહસ્થો સ્થૂલ ઉપયોગ રાખી શકે છે.

મુનિમાર્ગે વિશે વસા દયા જળવાય છે.

ગૃહસ્થ ધર્મે કેવળ સવા વસા આચરી શકાય છે.

આમ મુનિ માર્ગે ખુબ વિકટ છે, તો ત્યાં ઘણો લાલ છે, અનંત અનંત નિર્જરા છે.

ગૃહસ્થધર્મ સરળ જણાય છે, તો ત્યાં એછો લાભ છે, મોટી ભેખમદારી છે.

સમિતિ અને જયણા મુનિઓ અને ગૃહસ્થીઓ બંનેએ પોતપોતાના ધર્મે રહી, આત્માને હિતરૂપ થાય, એમ આચરવી ઘટે છે.

આ સમિતિ-ગુપ્તિથી ચારિત્રની વિશુદ્ધિ થાય છે.

પાંચ સમિતિ કહેવાઈ. હવે ત્રણ ગુપ્તિ કહું છું.

૧. મનોગુપ્તિ—મનને ગોપવવું, નકામા માઠા વિચારમાં ન જવા દેવું. આર્ત-રોદ્ર ધ્યાનમાં જતાં અટકાવવું; શેખસદ્વીના વિચાર ન કરવા મનોગુપ્તિ દેવા; સંકલ્પ-વિકલ્પ-કૃતકમાં પડતું અટકાવવું, એમાંથી એની રક્ષા કરવી; એમાં જતું બચાવવું; ધર્મધ્યાનમાં ભેડવું, એ મનોગુપ્તિ.

૨. વચન ગુપ્તિ—વિના પ્રયોજને બોલવું નહિ; સાવધ બોલવું નહિ; મૌન આચરવું; બીજને કષાય ઉપજવાના નિમિત્ત થવાય એમ બોલવું નહિ; વચનગુપ્તિ બોલવું તો સત્ય બોલવું, અને તે પણ સામાને પ્રીતિકર અને હિતકર થાય એમ બોલવું. આમ વચનને ગોપવવું, તેને અનર્થ કરતાં અટકાવવું, આત્મ-ગુણને હાનિ ઉપજે એમ વર્તતાં બચાવવું, તેનું નામ બીજી વચનગુપ્તિ.

૩. કાયગુપ્તિ—કાયાને, દેહાદિની ક્રિયાને ગોપવવી અર્થાત્ ખીજને બાધા ઉપજે એવી ક્રિયા—ચેષ્ટામાં પ્રવર્તતાં તેને અટકાવવી. સુતાં, ઉઠતાં, બેસતાં, હરતાં, કાય ગુપ્તિ ફરતાં, ઉભતાં, જમતાં, લેતાં, મૂકતાં આદિ વ્યવહારમાં કાયાને એવી રીતે પ્રવર્તવવી, કે પોતાના ગુણનો લક્ષ રહે; પરને બાધા ન ઉપજે. સાવધ પાપકારી ક્રિયા કાયાવડે કરતાં વર્જવી. આ વગેરે કાય ગુપ્તિના પ્રકાર છે. આ મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિરૂપ માર્ગ મુનિધર્મે બહુ ઝીણો—સૂક્ષ્મ છે. પણ એ માર્ગ આરાધતાં અનંત કર્મની વિરાધના છે.

મુનિ શિવાય અન્ય જીવો પણ એ ગુપ્તિ આચરે તો કલ્યાણના કારણરૂપ છે. મનને માઠા વિકલ્પમાં, અથવા નિર્રર્થક વિચારમાં જતું અટકાવવાથી એ ધીરજવાળું, અને નિર્મળ થાય છે; જીવ વિચક્ષણ થાય છે; અને દિશામૂઢ થતો અટકી રસ્તો પામી શકે છે. વચન પણ ખરાબ કે નિર્રર્થક ન ઉચ્ચારવાથી ખીજ પર સારી છાપ પડે છે; વીર્ય—ઉત્સાહનો નકામો વ્યય થતો અટકે છે. કાયા સંબંધમાં પણ જે ક્રિયા નકામી હોય અથવા દુઃખરૂપ હોય તેમાંથી કાયાના પ્રવર્તનને વારવું,—એથી નુકશાની થતી અટકે છે, અને શરીરના વીર્ય—ઉત્સાહનો ગેરરસ્તો નકામો વ્યય થતો અટકે છે.

આ ત્રણ ગુપ્તિઓ કહેવાઈ.—પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ આ ચારિત્રાચાર સેવવાથી ચારિત્ર અત્યંત નિર્મળ થાય છે. આત્મહિતના ખપી જીવોએ એ ધ્યાનમાં રાખી આચરવા યોગ્ય છે.

૪. તપાચાર

જીવને કર્મથી મૂકાવા માટે તપ એ પરમ ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. તપ એ નિર્જરા છે. એથી અનંત ઉદ્દેશ કર્મવર્ગણા નિર્જરી જાય છે; દુષ્ટાઈ જઈ, હણાઈ જઈ, નાશ પામે છે. આવો તપનો મહિમા છે, માટીમાં મળેલ સુવર્ણ અથવા હલકી ધાતુના ભેળવાળું સુવર્ણ જેમ આકરા તાપમાં ફરી ફરી તાવતાં, શુદ્ધ થાય છે, કુંદન થાય છે, તેમ તપ વડે કરીને આત્મા કર્મમળ રહિત થઈ શુદ્ધ થાય છે; સ્વસ્વરૂપમાં બિરાજે છે.

આ તપના બાર પ્રકાર છે. એ બારે ભેદે અથવા એક કે વધારે ઓછા ભેદે સમજીને આચરણ કરવાથી તપનું ફળ મળે છે. એ બારે ભેદ રૂડી રીતે સમજી આચરવા યોગ્ય છે. એ બાર પ્રકારમાં છ બાહ્ય અને છ અભ્યંતર પ્રકાર છે.

પ્રથમ છ બાહ્ય ભેદ આ પ્રમાણે છે.

છ બાહ્ય તપ

૧. અનશન—અનશન એટલે ખાવાનું, ખાવાની વસ્તુઓ, ખાન, તે વર્જવું તેનું નામ અનશન. દેહનો નિર્વાહ ખોરાક વડે થાય છે; તે ખોરાક એકાદ ટંક, અનશન કે એકાદ કે વધારે દિવસ વર્જવો, એનું નામ અનશન. અન્ એટલે નહિ, અશન એટલે ખાવું તે, અનશન એટલે નહિ ખાવું તે.

એકાશન, આયંગિલ, ઉપવાસ, ચોથ લક્ષ્મી, આદિ અનશનના પ્રકાર છે. ચોથ લક્ષ્મી એટલે એક દિવસ સર્વથા આહાર વર્જવો, તેના આગલા દિવસે એકાશન કરવું, અને પારણાને દિવસે પણ એકાશન કરવું, આ ચોથ લક્ષ્મી કહેવાય છે. બે દિવસ લાગઠ ઉપવાસિત રહેવું અને આગલે દિવસે એકાશન કરવું, અને પારણાના દિવસે પણ એકાશન કરવું, એ છઠ લક્ષ્મી કહેવાય છે. ક્ષમણ એટલે ખમવું તે; દેહ કરી કષ્ટ ખમવું તે; નિરાહારપણે ક્ષુધા વેદવી તે ક્ષમણ, પક્ષ ક્ષમણ, માસ ક્ષમણ, એ આદિ આ ક્ષમણના પ્રકાર છે. એટલે પંદર દિવસ સુધી કે મહીના દિવસ સુધી નિરાહારપણે રહેવું તે પક્ષક્ષમણ કે માસક્ષમણ કહેવાય છે.

મનને મારવું, ઇચ્છાને રોધવી, ઇચ્છાને વશ કરવી, લોભુપી ન થવું,—એ આ અનશન તપમાં પરમાર્થ રહેલો છે.

સમજીને અનશન આદરવાથી બહુ લાલ થાય છે. સમજીને ઉપવાસાદિ કરવાથી ચળવિચળ પરિણામ નથી થતા; થતા અટકે છે. જાણુ પુરુષ સમીપે અનશનનો ભેદ સમજવા જેવો છે. આ બાહ્ય તપનો પ્રથમ ભેદ કહેવાયો.

૨. ઊણાદરી—દેહ આહાર વિના તો ન નભે; અને બધાની શક્તિ એક સરખી ન હોય; એટલે ઊણૌદર્ય કોઈ એક ટંક આહારથી નભાવી શકે, કોઈ એક ઉપવાસ કરી શકે, કોઈ બે કે વધારે આછા કરી શકે. આમ અનશન તો જૂઠા જૂઠા જીવો પોતાની શરીર શક્તિને લઈ કરી શકે કે કરી ન શકે; પણ તપનો

આ ઊણાદરી ભેદ તો એવો છે, કે ગમે તે જીવ તે આદરી શકે. ઊણાદરીનો એવો અર્થ થાય છે, કે પેટ ભરાય તે કરતાં એકાદ બે કોળીઆ ઊણું રહેવું, ઓછું જમવું. શક્તિના અભાવે બધા જીવો ઉપવાસ તો ન કરી શકે, પણ તેઓ ધારે તો એકાદ બે કોળીઆ ઓછા લે તો ચાલી શકે, અને વધારામાં તપનો, નિર્જરાનો લાભ પામે. જીવ વિચારે અને આચરે તો બાહ્ય તપનો આ પ્રકાર સૌથી સહેલો છે. પણ તે સહેલો કોને કે જે મન ભારી શકે તેને. અને મનને દાબવું એ તો તપનું રહસ્ય છે. જોઈએ તે કરતાં એકાદ બે કવલ ઓછો આહાર લેવાથી અપચો, અજીર્ણ, ચૂંક, પેટપીડ આદિનો ભય રહેતો નથી; પ્રમાદ આવતો નથી; શરીરમાં આળસ આવતી નથી; સ્ફૂર્તિ રહે છે, પેટ હલકું રહે છે; ખાવાનું પચે છે, ખરી ભૂખ લાગે છે; શરીર પ્રાચે નિરોગી રહે છે; શરીર નિરોગી હોતાં, એટલે અંશે મન નિશ્ચિત રહે છે. જે પરિણામે આત્માને જ હિતરૂપ છે. જ્ઞાનવાંચન, મનન, પઠન, એ આદિ પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિ અને કુટુંબ આદિ નિર્વાહ યોગ્ય ધન પ્રાપ્તિની પ્રવૃત્તિ યથેચ્છ થઈ શકે છે. આવો લાભ ઊણાદરીમાં રહેલો છે. ઉપવાસાદિ અનશનમાં પણ એ લાભ રહેલા છે. પણ ઉપવાસાદિ કરતાં જીવે પોતાની શક્તિ વિચારવી ઘટે છે. શક્તિની કસોટી તો કરવી જ. પ્રમાદી ન થવું. પણ તે સાથે એ લક્ષ પણ રાખવો કે કષાય તો નથી ઉપજતો? જ્ઞાન વાંચન, વિચારણાનો અવકાશ તો રહે છે? શરીરને એવી બાધા તો નથી ઉપજતી કે જે હેતુએ એ તપ આચરવામાં આવે છે, તે આત્મવિચારરૂપ લક્ષમાં હુનિ પહોંચે? આત્મ

વિચારણા ન થઈ શકે? ભૂખને લઈ માઠા સંકલ્પ-વિકલ્પ, કુતર્ક-વિતર્ક થાય તો બહેતર છે, કે શરીરને સીજતું ઓછું તપ કરવું. પણ તે ઓછું તપ એવું કરવું, કે જ્ઞાનવિચાર થઈ શકે, પ્રમાદ ન થાય, ઇચ્છારોધ કરવાનો અભ્યાસ પડે; થોડે થોડેથી ચડતા જવું, શક્તિ વિચારવી. આથી એમ ન સમજવું કે પોતાની છતી શક્તિએ અન-શનાદિ ન સેવવું. અનશનાદિમાં જેટલું જીવ કરે તેટલું ઓછું છે. પૂર્વના મહા તપસ્વીઓ તો માસ માસ, બેબે માસ, યાવત્ છ છ માસ પર્યંત અન્ન ગ્રહણ ન કરતા; શરીર શક્તિને કસતા; પણ તે સાથે તેઓ આત્મજન્યુતિ ન વિસરતા; તેઓનો આત્મઉપયોગ તો સદા જાગતો રહેતો. તપશ્ચર્યા કરતાં છતાં નિરાહારીપણે વિહરતાં છતાં, તેઓ આત્મ લક્ષ ન ભૂંડતા. પ્રમાદ ન આવે, નિદ્રા ન આવે, કર્મ નિર્જરે, અને આત્મઉજ્જવળતા થવા સાથે આત્મલક્ષ રહે એ જ એઓનો અનશનાદિમાં ગૂઢ હેતુ હતો. હાલ થતાં માસલક્ષમણાદિ આવા પ્રકારે, આવા હેતુએ થાય તો પરમ કલ્યાણકારી છે. અનશનાદિ કાયાને કષ્ટ આપવારૂપ તપનું ફળ નથી એમ તો નથી જ; પણ સમજીને તપ કરવાથી અપૂર્વ લાભ છે. આત્મજીણ પામવાનું, સર્વથા કર્મ નિર્જરવાનું ખરૂં સાધન તત્ત્વ સમજી તપ કરવું એ છે. અજ્ઞાન તપસ્યાથી દેવાદિક ગતિ મળે છે, મનુષ્યાદિ ગતિમાં ઉત્તમ ભોગ્ય સ્થાનો વૈભવાદિ મળે છે, એ ખરૂં, પણ એ વૈભવાદિ કદાચ ધર્મ હારી જવારૂપ, લવબ્રમણમાં પડવારૂપ કાર્યમાં પરિણામ પામે છે. અજ્ઞાની કોડો વરસ પર્યંત તપ તપે અને ફળ પામે, તે કરતાં અનંતગણું

ફળ જ્ઞાની એક ક્ષણમાં તપ કરે સતે. પામે છે. તાત્પર્ય કે સમજીને તપ કર્યાનું ફળ સકામ નિર્જરા છે; અણસમજની તપશ્ચર્યાનું ફળ અકામ નિર્જરા છે. માટે સમજીને તપશ્ચર્યા કરવાનો લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

એમ કહેવાયું છે, કે જીવ ધારે તો જિજ્ઞાસુરી તપ તો કરી શકે. પણ તેમાં પણ મન મારવું જોઈએ છે. સ્વાદિષ્ટ ભોજન પીરસાયાં હોય, ત્યારે જો જીભ સ્વાદની લોલુપી હોય, તો એને સહેજે હંમેશ કરતાં કાંઈ વધારે લેવાની ઇચ્છા રહે છે; અને પેટ ભરાતાં સુધી જીવ તૃપ્ત થતો નથી. પેટમાં પાણી માટે પણ માર્ગ ન રહે, એટલું સ્વાદવશ થઈ ગરબે છે. પણ એ સ્વાદ પ્રતિ ન આકર્ષાતાં જીવ પોતાને વશ કરે, મનને લગામમાં રાખે અને ગમે તેવો સ્વાદિષ્ટ, સ્નિગ્ધ આહાર હોવા છતાં, હંમેશ માફક લે, સહજ ઓછો લે, પણ વધારે ન લે, તો જિજ્ઞાસુરી તપનું ફળ મળે છે. મનને, ઇચ્છાને મારવાં, એ એમાં રહસ્ય રહેલું હોવાથી એ પણ અનશન જેટલું જ ફળદાયી છે. એથી પ્રમાદ-આગસ આવતાં નથી; જીવ અકળાતો નથી, પેટ આફરી જતું નથી; અપચાનો ભય રહેતો નથી; શરીર સુખાકારી રહે છે; પ્રમાદ આવતો નથી; સ્ફૂર્તિ રહે છે, અને આથી કરી શરીરને સત્પ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશ કરાવી શકાય છે; મન પ્રકુલ્લિત રહે છે; જે બધાં આત્માને અમોઘ હિતનાં કારણ છે.

જિજ્ઞાસુરી તપનું આલું માહાત્મ્ય જાણી તે સમજીને આચરનાર, તન, મન, ધનથી સુખી રહે છે; અને પ્રાંતે આત્મહિત પામે છે.

હાલ જીવો ઊણોદરીનું માહાત્મ્ય સમજતા દેખાતા નથી. જેઓ જાણે અજાણે એ પ્રમાણે વર્તે છે, તેઓ શરીરે ચોક્કસ તાંદુરસ્ત હોય છે. માટે તે તપ જાણી આત્મહિત હેતુએ કરવાથી લાભ છે. હાલ લૌકિક પ્રવાહ, એકાંત ઉપવાસ જાણી વળ્યો છે. તપના બીજા સ્વરૂપની લોકોને જરાયે ગમ હોય એમ લાગતું નથી. અને તે અનશનનો બહુ મોટો ભાગ અણસમજપૂર્વક થાય છે. કાલે ઉપવાસ કરવો છે, માટે આજે રાત્રે જરાબર ઠાંસી ઠાંસીને જમી લો,—આવી પ્રવૃત્તિ ઘણા બાળ જીવો આચરે છે. કાલે ઉપવાસ થાય ત્યારે તે વાત; પણ આજ તો રાત્રીભોજન થયું; જોઈએ તે કરતાં વિશેષ શરીરમાં ભાર ભર્યો; પ્રમાદ આદિનાં કારણો મેળવ્યા; આમ આજ તો દોષ મેળવી લીધા. વળી આજે ઉપવાસ છે; મનમાં ચિંતવે કે કઈ ઘડીએ સવાર પડે અને જમી લઉં; કાલે સવારે હું અમુક અમુક સારો પદાર્થ કરાવી જમીશ. જો કે જમવું તો હજી કાલે છે, છતાં આજે ઉપવાસને દિવસે જમવાની વાત ચિંતવી મોઢામાં પાણી લાવી મૂકે છે! ઉપવાસ આ વગેરેથી બહુ દૂષિત થાય છે. મુખ્ય વૃત્તિએ ઈચ્છારોધ રૂપ જે હેતુ, તે આમાં સચવાતો નથી. કેાઈ જીવ તો ખિચારા કેવળ પારણા આદિના જમણથી લલચાઈ તપ આચરે છે. આ બધાં એક દૃષ્ટિએ લાંઘણ કહેવા યોગ્ય છે, ખેદની વાત છે, કે જૈનોનો મોટો ભાગ હાલ તપને આવું હીનત્વભર્યું રૂપ આપી બેઠો છે, અને તેમાં જ તપ-શ્રીયાની કૃતકૃત્યતા માની બેઠો છે. તપશ્રીયાની બહુ જરૂર છે; અને એ કરે છે, તે પ્રકારે જ દેહને કષ્ટ આપી આહાર-પાનથી રહિત રાખવાનો અભ્યાસ પાડવો ઘટે છે; પણ દૃષ્ટિ

ફેરવવી ઘટે છે; જ્ઞાનપૂર્વક, સમજપૂર્વક, તત્ત્વપૂર્વક એ તપ થાય તો પરમ કલ્યાણકારી છે. અભ્યાસથી સૌ સિદ્ધિ થાય છે, એવા પ્રકારે તપ કરવાનો ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડે, અને ક્રમે ક્રમે ચડે, તો પડવાનું કારણ નથી રહેતું; જીવ ચડે છે, નિર્જરા કરે છે, અને પરિણામે મુક્ત થાય છે. અનશન—ઊણોદરી આદિ તપનો મહિમા બહુ મોટો છે.

૩. વૃત્તિસંક્ષેપ—બાહ્ય તપનો ત્રીજો પ્રકાર વૃત્તિસંક્ષેપ છે. થોડા વડે દેહનો નિલાવ થઈ શકે એમ વૃત્તિસંક્ષેપ હોય તો તે અર્થે ઝાઝી ઉપાધિ ન વેઠવી, ઝાઝી ઉપાધિ ન આદરવી, એ એનો અર્થ થાય છે. દિવસમાં બહુ તો બશેર આહાર શરીરના નિર્વાહ અર્થે જોઈએ; અને એ નિર્વાહ એક કે બે કે વધારે ઓછી વસ્તુઓ વડે થઈ શકે છે; છતાં જીવ અનેક પ્રકારના પદાર્થો, જોઈએ તે કરતાં વધારે, અને જે વિના નભી પણ શકતું હોય, એવા અનેક પ્રકારના પદાર્થો, આરંભ—સમારંભ કરી, કરી મૂકે છે, અથવા કરાવી મૂકે છે; આમાં થોડે પણ નભી શકે એવું હોય તો જીવે વૃત્તિ ધીમે ધીમે સંક્ષેપવી ઘટે,—આમ જે વૃત્તિ સંક્ષેપવી, તેનું નામ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ.

૪. રસત્યાગ—આ આહાર સરસ છે, આ નીરસ છે, એમ નહિ કરતાં જીવે દેહના નિર્વાહનો લક્ષ રાખવો. સુકું મળે, કે સ્નિગ્ધ મળે, આછું મળે કે પાતળું મળે, રસત્યાગ બાકું મળે કે ઝીણું મળે,—પણ રસ પ્રતિ, સ્વાદ પ્રતિ ધ્યાન નહિં આપતાં, તેથી જો નિર્વાહ થઈ શકે એમ હોય તો તે લઈ લેવો. સ્વાદિષ્ટ હોય

તો તે સ્વાદના લોહુપી થઈ તેમાં ન શું ચી જવું. ભાવાભાવ ન કરવા, એ રસત્યાગ નામા તપનો પ્રકાર છે. રસગારવમાં શું ચી ન જવું એ એનો અર્થ છે. આચંજિલ, આચંમ્લ તપ એ આનો પ્રકાર છે.

૫. કાયકલેશ — શરીરને કસવું, તેને કષ્ટ આપવું, તેનો કસ કાઢવો, હાથ-પગ ચાલતા હોય તો કાયકલેશ વાહનનો ઉપયોગ ન કરવો, તાપ-શીતમાં અણુવાણુ પગે ચાલવું, એનો અભ્યાસ પાડવો, આતાપના લેવી, એ આદિ કાયકલેશના પ્રકાર છે.

ભૂમિ ઉપર શયન કરવું, ટાઢ-તાપ પ્રમુખના પરીષદ વેઠવા, લોચ કરવો, આસન-જય કરવો, અર્થાત્ પદાસન વીરાસન, ઉત્કટ આસન, ગોદોહાસન આદિ આસનો સાધવા, એકાસન કરવું, અર્થાત્ લાંબા વખત સુધી એક આસન પર સ્થિર થવું. એ બધા કાયકલેશના પ્રકાર છે.

૬. સાંલિન્ય અથવા સંલીનતા એટલે જીવને વિષય કષાયથી વારવો, માઠાં ધ્યાનમાંથી, તર્કવિતર્ક-સંલીનતા માંથી વારવો, અને અંગોપાંગ સંવરીને, સંકોચીને બેસવું, સુવું એ વગેરે સંલીનતાના પ્રકાર છે.

આ છ બાદ્ય તપના લેહ કહેવાયા; તે દ્રવ્ય અને ભાવ બંને રીતે, વ્યવહાર અને પરમાર્થ બંને રીતે લાભકારી છે.

અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે, છતાં તે પુષ્ટ કરવા ફરીથી કહેવાનું કે:—

અનશનનો અભ્યાસ રાખ્યો હોય, તો કદાચ સ્થિતિ ફેર થયે, કેઈ વખતે જમવાનું મળ્યું ન મળ્યું, સમર્થન પણ જીવ સહન કરી શકે છે. જો કે આવા ક્ષુદ્ર હેતુએ તપ કર્ત્તવ્ય નથી. અને જીવે તો ઉત્તરોત્તર પોતાની સદ્ગતિ, સુખદ અવસ્થાજ ચિંતવવી ઘટે. He must have always a high ideal. તપ તો ભાવપૂર્વક કેવળ આત્મા ખાતર કર્ત્તવ્ય છે.

વળી ઊણાદરીથી પણ રોગાદિનો ભય નથી રહેતો એ વ્યવહારે લાભ છે.

વૃત્તિસંક્ષેપનો અભ્યાસ રાખ્યો હોય તો સારી સ્થિતિમાં તો ઘણા વાનાં મળી શકે, પણ માઠી સ્થિતિ આવ્યે રડવું પડતું નથી; એ વિના નલાવી શકાય છે.

રસગારવ ઓછો કરવામાં પણ એજ લાભ છે, ઉપરાંત રોગનો ઓછો ભય રહે છે.

કાયકલેશ અને સંતીનતામાં પણ એજ વ્યવહારિક લાભ રહેલા છે.

પરમાર્થે તો એથી ઘણા આરંભ દોષ, હિંસા દોષથી રક્ષણ થાય છે; આરંભાદિ દોષની ઉપપત્તિ થતી નથી. આમ આ તપના બાહ્ય ભેદો પરમ કલ્યાણકારી છે. સમજીને કરવાથી અનેકવિધ લાભ દે છે.

યદ્યપિ એ બધા ભેદો યથાવિધ સમ્યક્ પ્રકારે મુનિ-ધર્મસ્થિત પુરુષો આદરી શકે, છતાં ગૃહસ્થીઓ પણ ધારે

તો પરિચય અને અભ્યાસે કરી એ તપના પ્રકાર સુલભ કરી શકે, અનંત નિર્જરાનાં એ કારણ છે. આ છ બાહ્ય તપના ભેદ કહેવાયા—હવે છ આશ્ચર્યંતર કહીએ છિએ.

છ આશ્ચર્યંતર તપ

૧. પ્રાયશ્ચિત—પ્રાયશ્ચિત એ આ તપનો પ્રથમ ભેદ છે.

કોઈપણ પાપકારી કૃત્ય અથવા વર્તન માટે પ્રાયશ્ચિત ચિત્તમાં પસ્તાવો થવો, કંપારી છૂટવી, એ પાપ દોષ ફરી ન ઉદ્ભવે, એ પ્રકારની પ્રશ્ન-તાપની ગાંઠ, એંધાણી મનમાં પડવી,—એ પ્રાયશ્ચિત. પ્રાયશ્ચિતથી આગલા દોષ ઓછા થઈ જાય છે, અથવા ખરી જાય છે, નવા થવાનો સંભવ રહેતો નથી. કોઈ પાપકારી કૃત્ય માટે પસ્તાવો થતાં, ફરી તે પાપ થવાનો પ્રસંગ ન આવે, તે અર્થે આત્મ સાક્ષીએ, દેવ સાક્ષીએ અથવા સદ્ગુરુ સાક્ષીએ કાંઈ એવી શિક્ષા, એવો દંડ લેવો, કે યાદ રહેતાં ફરી પેલા દોષ ન થાય. દાખલા તરીકે કેઈ એવું માફું અપકૃત્ય થયું, કે જીવને એથી પસ્તાવો થયો,—તેથી તે સદ્ગુરુ પાસે યથાતથ્ય કપટ વિના પ્રકાશ્યું, સદ્ગુરુએ અમુક ઉપવાસાદિ કરવારૂપ દંડ કર્યો, ગુન્હાના પ્રમાણમાં દંડ કર્યો. ફરી એવો દોષ કરીશ તો આવો દંડ ભોગવવો પડશે, આ બ્હીકથી, એ લક્ષથી જીવ ફરી તે પાપ ન કરે, આવો પ્રાયશ્ચિતનો હેતુ છે. હાલ પ્રાયશ્ચિતનું સ્વરૂપ પણ સમજાયું નથી. જેમ કુશળ ન્યાયાધીશ ચોખાળુનો વિચાર કરી પાત્ર જોઈ, દોષ જોઈ દંડ કરે,—તેમ સદ્ગુરુએ પાત્ર જોઈ, ગુન્હો જોઈ, ચોખાળુ તપાસી દંડ આપવો જોઈએ. આમ જોતાં

પ્રાયશ્ચિતનો ખીજો અર્થ એવો નીકળશે કે એક પ્રકારનો જીવને દંડ કે જે દંડની દહેરાતથી જીવ ફરી પાપ કરતો અટકે. જીવે પોતાનો દોષ યથાતથ્ય સફ્ફગુરુ સમીપે કહેવો ધટે. સફ્ફગુરુએ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત આપવું ધટે. જીવે તે પ્રાયશ્ચિત અમલમાં આણવું ધટે. સફ્ફગુરુના અભાવે આત્મ સાક્ષીએ તે દોષનો પશ્ચાત્તાપ કરી તેની ક્ષમા આહી, ફરી તેવો દોષ ન થાય,—એવો આકરો દંડ પોતા પર મૂકવો ધટે. આવું જાડું રહસ્ય પ્રાયશ્ચિતમાં રહેલું છે. સમજીને કરતાં એ પરમ કલ્યાણકારી છે. ઘણા દોષો એથી ટળી જાય છે.

૨. અભ્યંતર તપનો ખીજો ભેદ વિનય છે.—ગુણીના ગુણના અનુરાગી થવું, જેના પાસેથી ગુણ વિનય ગ્રહણ કરવો હોય તેના અનુરાગી થવું, તેની સેવા કરવી, તેનાં ભક્તિ—બહુમાન કરવાં, નમ્ર થવું, પોતાના ભણપણાનું અભિમાન છાંડવું, એ વગેરે વિનયના પ્રકાર છે. આ તપથી જીવ પોતાના દોષ જોવા લાણી વળે છે; દોષ લાણી વળે છે, એટલે દોષ જાણે છે; દોષ જાણે છે, એટલે દોષ ટાળવા લાણી વળે છે, અને નવા દોષ કરતો નથી. આમ આ વિનયથી પરમ નિર્જરા થાય છે. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય આદિ મહા સત્પુરુષોનો, જ્ઞાનીઓનો, ગુણીનો વિનય બહુ કલ્યાણકારી છે; તેઓના ગુણના રાગી થવાથી આપણા ગુણ વિકાસ પામે છે. આવો અદ્ભુત વિનયનો પ્રભાવ છે.

૩. તપના અભ્યંતર ભેદ ત્રીજો પ્રકાર વૈયાવૃત્ત્ય છે. વૈયાવૃત્ત્ય એટલે દુઃખી, આર્ત, રોગી, બાળ,

વૈયાવૃત્ય (અબળા) સ્ત્રી, પશુ (અવાચક), ગ્લાન, તપસ્વી, સાધુ, સંત, આદિનાં રોગ, અસાતા પ્રમુખ દુઃખ કેમ ટળે, તે ચિંતવવું, તેઓને શાંતિના નિમિત્ત થવું, દીલાસો આપવો, તેઓની અંતરંગ ભાવપૂર્વક સેવા-ચાકરી કરવી, ઔષધાદિ વડે સંભાળ લેવી, પોતે કરવી, બીજા પાસે કરાવવી, બીજાને કરતાં દેખી રાજી થવું, આ વગેરે વૈયાવૃત્યના પ્રકાર છે. સ્ત્રી અબળા જાતિ છે; સાધુ સંત ઘરબાર રહિત છે, દેહની પણ અપેક્ષા રાખતા નથી; બાળકો વિકળ છે; ઢોરો અવાચક છે; તપસ્વી, રોગી, દુઃખી, આર્ત, અપંગ આદિ અશક્ત છે. આમ આ બધાં રોગ-શોક-દુઃખ આવ્યે નિરાધાર છે, લાચાર છે. કોઇમાં પોતાની જાતિને લઇ શક્તિ નથી, અથવા ઓછી છે; કોઇ પર સહાયની અપેક્ષા જ નથી રાખતા; કોઇ અવાચક હોવાથી પોતાનાં દુઃખ કહી શકતાં નથી; આમ આ બધાં વૈયાવૃત્યનાં પાત્ર છે. એઓનાં દુઃખ ટળે, તેઓને શાંતિ મળે, દીલાસો મળે, એઓની આંતરડી ઠરે,—આ બધાથી વૈયાવૃત્ય કરનારને અનંતું પુણ્ય અને અનંતી નિર્જરાનો લાભ છે. માટે આપણે તપના અભ્યંતર લેહનો આ વ્રીજો પ્રકાર વૈયાવૃત્ય અવશ્ય યથાશક્તિ આદરવો ઘટે છે.

૪. અભ્યંતર તપનો ચોથો લેહ ધ્યાન છે. ધ્યાન એટલે વસ્તુનું એકાગ્રપણે ચિંતવન, આ ધ્યાન ચિંતવન બે પ્રકારનું છે: (૧) શુભ, (૨) અશુભ. તે પ્રત્યેકના પાછા બે બે લેહ છે. અશુભ ધ્યાનના બે લેહ (૧) આર્ત અને (૨) રોદ્ધ ધ્યાન

છે. શુભના બે ભેદ (૧) ધર્મધ્યાન અને (૨) શુકલ ધ્યાન છે. પ્રથમ બે કેવળ છાંડવા યોગ્ય છે. પર વસ્તુની ઇચ્છામાં પ્રવૃત્તિ કરવી અથવા પર વસ્તુના વિયોગની ચિંતા કરવી, એને આર્તધ્યાન કહે છે. પર એટલે આત્માની નહિ તે, પુણ્યલની. હિંસાદિ કર્મનો ઉપદેશ આપવો, ચિંતવવો, એ આદિ રોદ્રધ્યાનના પ્રકાર છે. એ બંને ધ્યાનો આત્માને દુઃખ ઉપજાવનારા છે. એ કેવળ છાંડવા યોગ્ય છે. ઇષ્ટ વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગાદિ આર્તિરૂપ એના ઘણા ભેદ છે. સવિગત એનું વિવેચન સ્થાનાંતરે કર્યું છે. શુભ ધ્યાનના બે ભેદ (૧) ધર્મ અને (૨) શુકલ ધ્યાન એ બંને આદરવા યોગ્ય છે. શ્રી વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનાં વચનો પર શ્રદ્ધા આણી જીવને સ્થિર કરવાનો, સમ્યક્ત્વ દઢ કરવાનો, તથા વૈરાગ્ય પામવાનો, ધર્મધ્યાનમાં ઉત્તમ હેતુ રહેલો છે. એ ધર્મધ્યાનના પણ સોળ ભેદ છે. ધર્મધ્યાન વડે સમ્યક્ત્વમાં સ્થિર, દઢ થઈ, વૈરાગ્ય પામી, સ્વસ્વલાભમાં સ્થિત થાય, આત્મ ચારિત્રમાં લીન થાય, સમાધિ લાભમાં રમણ કરે, સ્વપરનો યથાતથ્ય વિવેક કરે, એ વગેરે શુકલ, - અખંડ, ઉબ્જવળ, ચંદ્ર જેવા નિર્મળ, - ધ્યાનના પ્રકાર છે. એના પણ ચાર ભેદ છે. એ બધા અન્ય સ્થળે કહેલા છે.

આમ જીવને માઠા ધ્યાનમાંથી વારી સારા ધ્યાનમાં ફેરવે એ ધ્યાન તપ કહેવાય છે, મનને ગમે ત્યાં ભમવા દીધાથી તે આહટફોહટ ચિંતવી, નકામા તર્ક - વિતર્ક - કુતર્ક કરી, સંકલ્પ - વિકલ્પથી અનેક માઠાં કર્મ બાંધે છે; તે મનને સ્થિર કરી સદ્વિચારમાં પ્રેરતાં અનેક કર્મની

નિર્જરાનું કારણ થાય છે. માટે સહવિચારરૂપી ધ્યાન એ અત્યંત નિર્જરાનું કારણ હોઈ અભ્યંતર તપનો એક લેહ ગણાયો છે, તે વાસ્તવિક છે. આપણે મનને સહવિચારમાં પ્રેરીએ તો ઘણી ઘણી નિર્જરાના ભાગી થશું.

૫. સ્વાધ્યાય અથવા સન્ન્યાસ—અભ્યંતર તપનો પાંચમો લેહ સન્ન્યાસ છે. સન્ન્યાસ એટલે સ્વાધ્યાય, પોતે પોતા

વિષે અધ્યયન, અભ્યાસ કરવો તે. હું કોણ છું?

સન્ન્યાસ કયાંથી થયો? મારું ખરું સ્વરૂપ શું છે?

મારે કોની સાથે વળગણા છે? મારે રાખવા જેવું શું છે? છાંડવા જેવું શું છે? મારું શું છે? પારકું શું છે?—એ વગેરે વિચાર કરવો, એ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવવું, એને સ્વાધ્યાય કહે છે. પૂર્વ મહાપુરુષોનાં ચરિત્રથી, દશા બોધથી, વૈરાગ્ય વાર્તાથી, કર્મના ચમત્કારનાં દ્રષ્ટાંતથી, ચેતનના ભાવના દ્રષ્ટાંતથી આ સ્વાધ્યાય થઈ શકે છે. સત્શાસ્ત્ર વાંચન, પઠન, મનનથી, તે સંબંધી યથાવિનય જાણકાર પાસેથી પૂછીને સમજવાથી, તેનું ફરી ફરી પુનરાવર્તન કરવાથી, તેનું અનુપ્રેક્ષણ કરવાથી, ધર્મકથા આદિથી આ સ્વાધ્યાય થઈ શકે છે. આ બધા પ્રકારથી જીવ કુણો થાય છે. કર્મના ચમત્કાર દેખી કંપે છે. તેથી મૂકાવા ઇચ્છે છે; ચેતનની શક્તિ જોઈ પોતે ખીલે છે, તે પ્રાપ્ત કરવા લાણી વીર્ય ઉઠાવે છે. જે બધાં નિર્જરાનાં કારણો છે. આમ સન્ન્યાસ નિર્જરાનાં કારણરૂપ હોવાથી તેને અભ્યંતર તપનો એક લેહ ગણ્યો છે. તે સન્ન્યાસનું સ્વરૂપ સમજી આપણે એ અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

૬. કાયોત્સર્ગ—અથવા કાઉસગ્ગ. તપના અભ્યંતર લેદમાં છટો લેદ કાઉસગ્ગ છે. દેહથી આત્મા જૂદા છે, એવી અનુભવરૂપ સ્થિતિનો અભ્યાસ પાડવો તેનું કાઉસગ્ગ નામ કાયોત્સર્ગ. એ અનુભવ એકદમ નથી થતો, પણ ક્રમે કરી અભ્યાસ વડે થાય છે. જીવને હું દેહથી ભિન્ન છું એવું લાન થતાં એનાં અનેક કર્મ નાશ પામે છે,—નવાં કર્મ નથી લાગતાં. એક વાર પોતાને અનુભવ થયો કે હું દેહથી ન્યારો છું,—પછી એ રસ એનામાંથી ખસતો નથી. અને એ અનુભવસુખના ભોગે બીજી કર્મ લાગે એવી પ્રવૃત્તિ આચરતો નથી. આવું રહસ્ય કાઉસગ્ગમાં રહેલું છે. જ્ઞાની કાઉસગ્ગને પરમોત્કૃષ્ટ અભ્યંતર તપનો લેદ ગણે છે, તે યથાર્થ છે. પૂર્વના જેટલા મહા સત્પુરુષો સિદ્ધ થયા તે બધા કાઉસગ્ગ ધ્યાને; તે બધા દેહ આત્મા ભિન્ન હોવાની અનુભવસ્થિતિ પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે. આલંબન વિના જીવ શુદ્ધ કાઉસગ્ગ ન કરી શકે, માટે જ્ઞાનીઓ બાહ્ય અને અભ્યંતર એવા બે આલંબન કાર્યોત્સર્ગ અર્થે પ્રકાશી ગયા છે.

(૧) બાહ્ય આલંબન—

૧. અવસ્થા શરીર—અવસ્થા દેશ-કાળ તથા સંઘયણાદિ હીનતાને લઈ ન રહી શકાય તો એક જ ચોલ-પટ્ટો, ઘોતીયું; તેટલાથી પણ શરીરને આર્તધ્યાન આપવા રૂપ બાધા ઉપજે એમ હોય તો ખપ જોગું જ વસ્ત્ર.

૨. આસન—પદ્માસન અથવા જિનમુદ્રા—ઉભા ઉભા સ્થિર ટટ્ટાર, બે પગની પાની જરા અંતર મૂકી લગો-લગ, પહોંચા જરા વધારે અંતર રાખીને ઉભવું.

૩. નાસાથ દષ્ટિ—અર્થાત્ આંખની નજર નાકની ઢાંડી ઉપર સ્થિર રાખવી. અથવા ચક્ષુ બંધ રાખવા.

૪. અથવા નિર્જીવ વસ્તુપર દષ્ટિ રાખવી—પણ તે સીધી.

આ વગેરે બાહ્ય આલંબનના પ્રકાર છે. અભ્યંતર આલંબનમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનું ચિંતન—સ્મરણ કરવું, તીર્થ-કરોનાં ચરિત્રો ગાવાં, સ્મરવા, ચિંતવવા, સત્પુરુષોના ગુણ-ગ્રામ કરવા, ચિંતવવા, શ્રવણ કરવા, સ્વદોષ જ્ઞેવા, આત્મ ઐશ્વર્ય ચિંતવવું, સ્વપર ભેદ કરવો, વિચારવો, એ વગેરે અભ્યંતર આલંબન છે. દેહ ઉપરનું મમત્વ ત્યજી દેવું અને ઉપર પ્રમાણે કરવું એ કાયોત્સર્ગ. એમ કરવાથી કાયોત્સર્ગ વિશુદ્ધ થાય છે. તીર્થંકરાદિ મહા સત્પુરુષો, ગુણી પુરુષોનાં ચરિત્ર સ્મરણથી, શ્રવણથી, તેઓ કેમ આત્માર્થ પામ્યા એ સમજાય છે; તેઓએ કેવા પ્રકારે દેહ અને આત્માની ભિન્નતા અનુભવી તેનું જ્ઞાન થાય છે,—જે જ્ઞાન પોતાને જ એવો અનુભવ થવામાં સહાયભૂત થાય છે. માટે એકાગ્રચિત્તે, કાઉસગ્ગમુદ્રામાં રહી, એ સત્પુરુષો આદિનું, પંચ પરમેષ્ઠિનું ચિંતન કરવું,—કે જેથી કાયોત્સર્ગ શુદ્ધ થાય. કાયોત્સર્ગનો આ અભ્યંતર તપનો છઠ્ઠો ભેદ કહેવાયો.

નિર્જરાનાં પરમ કારણ તપના આ બારે ભેદ કહેવાયા. એ બારે ભેદે અથવા ઓછા વધારે ભેદે તપ સમજીને કરવાથી ઘણાં ઘણાં કર્મ નિર્જરી જશે. જીવ ઉપસંહાર પરિણામે મોક્ષ પામશે. તપનો મહિમા પ્રબળ છે. આત્મમગ્ન હૃદય કરીને તેને શુદ્ધ કરવાને તપ ઉત્તમ ઉપાય છે. એનો આપણ સર્વને આશ્રય હો !

પ. વીર્યાચાર

અગાઉ જેમ જ્ઞાનાદિ ઉદય પામી નિર્મળ થવા માટે
આવશ્યક આચરણના શિક્ષાપાઠ કહ્યા છે,—
ઉદ્દેશ તેમ કેવા પ્રકારે વર્તવાથી વીર્ય ઉદ્ધાસ
પામી સાફ પરિણામ આપે છે,—તે પણ
જાણવું અવશ્યનું છે.

બળ આત્માનું—વીર્ય એટલે બળ, શક્તિ, ઉત્સાહ,
ઉમંગ પ્રમુખ એનો અર્થ થાય છે.

એ બળ તે આત્માનું. તે ત્રણ પ્રકારે ફેરવી શકાય
છે; શરીર વડે, મન વડે, અથવા વચન વડે.

આત્મા હોય તો જ એ ત્રણે, મન, વચન અને કાયા
કામ કરી શકે છે. અર્થાત્ શરીરયોગ, મનયોગ, અને વચન
યોગ જ્યાં લગણુ શરીરમાં ચેતન હોય ત્યાં
અનંતવીર્ય લગણુ જ પ્રવર્તી શકે છે. ચેતન રહિત થયે
આત્મા એ બધાં નાશ પામે છે. તાત્પર્ય કે વીર્ય તે
ચેતનનું જ છે; દેહ, કે મન, કે વચનનું નથી.

પણ દેહને વિષે રહેલો જીવ પોતાનું વીર્ય ત્રણ પ્રકારે
પ્રવર્તીવી શકે છે,—શરીર વડે, મન વડે, કે વચન વડે.
એ આત્માનું વીર્ય અનંત છે. તે જેમ જેમ વપરાય છે,
તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામે છે, અર્થાત્ નવું વિશેષ વિશેષ નીક-

જાતું આવે છે. જેમ જ્ઞાન દેવાથી, વાપર્યાથી વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ વીર્ય પણ વાપર્યાથી વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ હીરાને ઘસી, ઓપી, ફરી ફરી પહેલ પાડવાથી તે ચળકતો, તેજસ્વી, મૂલ્યવાન થાય છે, અથવા આરસને ઘસવાથી—ઓપવાથી તે આરીસા જેવો થઈ શકે છે, તેમ વીર્યને ઘસવાથી, વાપરવાથી તે વૃદ્ધિ પામે છે.

હવે જેમ હીરા કે આરસનો સારો માઠો ઉપયોગ થઈ શકે છે, જેમકે શ્રી જિનેશ્વરના આભૂષણ અથવા લવ્ય પ્રાસાદ

અર્થે વાપરવો, એ સારો ઉપયોગ,—અને સારો માઠો પોતાના કેવળ વિષયભોગની તૃપ્તિ અર્થે

ઉપયોગ વાપરવો એ માઠો ઉપયોગ,—તેમ વીર્યનો પણ સારો માઠો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

સારા ઉપયોગનું કૃણ—પરિણામ સારું છે; માઠા ઉપયોગનું કૃણ—પરિણામ માઠું છે. વીર્યને સારે રસ્તે પ્રવર્ત્તાવવાથી ઉત્તમ ગતિ, નિર્જરા, મોક્ષ પ્રમુખ પામવારૂપ કૃણ છે; ત્યારે માઠે રસ્તે પ્રવર્ત્તાવવાથી માઠી અધોગતિ, નરક પ્રમુખ દુઃખ પામવારૂપ માઠાં કૃણ છે. વળી વીર્યનો સદુપયોગ કરવાથી તે વૃદ્ધિ પામે છે, અને ઉત્તમ ગતિના કારણરૂપ થઈ તે તે ગતિવિશેષ વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે, ઉજ્જવળ થાય છે; ત્યારે તેનો માઠો ઉપયોગ કરવાથી જો કે તારકાલિક તો તે વૃદ્ધિ પામે છે, પણ પછી અધોગતિમાં જવારૂપ પરિણામને લઈને તે ગતિવિશેષ કાં તો દળાઈ જાય છે, અને કાં તો વિશેષ વિશેષ માઠાં પ્રવર્ત્તનમાં, અત્યંત દારુણ, પરિણામે દુઃખકારી પ્રવૃત્તિમાં, પ્રવર્તે છે. માટે વીર્યનો ઉદ્ધાસ

કરવા અર્થે, તેનો ક્ષયોપશમ વધારવા અર્થે જીવે એનો સારા સ્થાને, સારા ક્ષેત્રે, સત્કાર્યમાં ઉપયોગ કર્તવ્ય છે.

વીર્યને ઉદ્ધાસ પામવાનો એનો સફલ્ય કરવારૂપ એક પ્રકાર બતાવ્યો, તે મન, વચન, અને કાયા ત્રણે વડે સમજવાનો છે.

મનોબળને માઠા રસ્તે ન વાપરવું; અર્થાત્ જેથી કરીને પોતાને લવબ્રમણરૂપ હાનિ થાય, અસફળતિનું કારણ થાય, તેવા હેતુએ, પોતાની વિષયધૃષ્ટિ તૃપ્તિ અર્થે મનોબળ એનો ઉપયોગ ન કરવો. મેસ્મેરીઝમ (Mesmerism), હીપ્નોટીઝમ (Hypnotism)

પ્રાણવિનિમય, વશીકરણ, નજર બાંધવી, અવધાનશક્તિ બતાવવી, અધ્યાવધાન, શતાવધાન, સહસ્રાવધાનના પ્રયોગો—એ આદિ મનોબળનાં પ્રકાર છે. વિચારની એકાગ્રતાથી એ થઈ શકે. જ્ઞાનીઓનાં મનોબળ બહુ પ્રબળ હોય છે; પણ તેઓ એનો દુરુપયોગ ન કરે. તેઓ એ બળનો કેવળ આત્મ-વિચારણામાં, તત્ત્વપ્રકાશમાં, અને બીજાને તથા પોતાને હિત થાય એ અર્થેજ ઉપયોગ કરે. લોકોમાં મનાવા-પૂજવા, કે માન-પ્રતિષ્ઠા પામવા અર્થે, અથવા પોતાની કલ્પનારૂપ જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવા અર્થે, કે લોકોને ચમત્કાર દેખાડી, વ્યામોહ પમાડી પોતાના વશ કરી લઈ પોતે તેઓના દેવ, કે શુરુ, કે તારણહાર તરિકે પૂજવારૂપે ન વાપરે—પણ પોતે અને બીજા જીવો લવદુઃખમાંથી કેમ છૂટે, મ્હોટામાં મ્હોટાં એવાં જન્મ-મરણનાં દુઃખમાંથી કેમ છૂટે એજ ચિંતવનમાં, વિચારણામાં, શોધનમાં વાપરે; શાસ્ત્રાર્થ વિચા-

રવામાં વાપરે. પૂર્વના મહાપુરુષો અદ્ય સમયમાં ચૌદપૂર્વી જ્ઞાન પામી જતા, તે આવા મનોબળ વડે. તેમજ કોઈ કારણવિશેષે વીતરાગ માર્ગ ઉપર બહુ સંકટ આચું હોય, અથવા કોઈ પરમ વીતરાગ મુનિને સંકટ આચું હોય, અને મનોબળનાં ચમત્કારથી તે ટળે એમ હોય, અથવા કોઈ જીવો કેવળ એવા મનોબળના ચમત્કાર વડે વીતરાગ માર્ગ પામવારૂપ ફળ જણાતું હોય, તો તે જ હેતુએ મનોબળનો ચમત્કાર આદિ દેખાડવારૂપે ઉપયોગ થાય, તો તે તો નિર્જરાનાં કારણરૂપ છે.

મન એ જડ વસ્તુ છે. ચેતનની સ્ફૂર્તિ વડે તેનામાં એવું જોર આવે છે કે તે ચિંતવે તેમ બીજા પુદ્ગલો તેનાથી આકર્ષાય, વીખરે, મોટા થાય, નાના થાય, પાસે આવે, દૂર જાય, જેમ લોહચુંબક લોહને આકર્ષે તેમ મનોબળ બીજી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને આકર્ષે, - મનોબળ વડે આવા અનેક ચમત્કારો થઈ શકે છે. પણ આત્માથીઓ પોતાના મનોબળનો કોઈ પ્રકારે કદી પણ દુરુપયોગ કરે નહિ. હાલ કાળ જોતાં તો જો કે જીવોની મનશક્તિ કેવળ ક્ષીણ થઈ ગઈ છે, પણ નહિ તો મનોબળથી પોતાના રોગાદિ પણ જીવ દૂર કરી શકે. મન એ ખરેખરો આંતરૈંદ્ર છે. હાલની Homeopathy કે Alopathy એ વગેરે મનોબળના પર્યાયરૂપે જન્મ પામેલા વ્યાધિ ઉપશાંત કરવાના પ્રકાર છે; પણ તેનો સર્વથા જય નહિ થવાનું કારણ જીવોમાં જોઈતાં મનોબળની ખામી છે. અથવા એની અસર ન થવા દે એવું વિરુદ્ધ-ઉલટું મનોબળ હોય છે. એ ગમે તેમ હો, પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાના

મનોબળને વિકસાવી, તેનો આ પ્રકારે ઉપયોગ ન કરે; રોગાદિના પ્રતીકારરૂપે પણ તેનો તે ઉપયોગ ન કરે; કારણ કે એ નિર્જરામાં અંતરાયરૂપ છે. તે તો એનો કેવળ આત્મહિતાર્થે, પરાત્મહિતાર્થે ઉપયોગ કરે. આ મનોબળ જન્મથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને અભ્યાસે કરીને પણ ખીલે છે; અને ક્ષયોપશમરૂપ ચેતનાવીર્ય હોવાથી આ મનોબળ પ્રસંગ પામી હાનિ-વૃદ્ધિ પામ્યા જ કરે છે. મનોબળનો અસદુપયોગ કરનારા જીવો પરિણામે ભવાંતરે સંભૂર્તિમ અવસ્થા પામે છે, અસંજીવણે અવતરે છે. આત્માર્થી દુરુપયોગથી ત્રાસે.

વચનબળથી ઘણા જીવો બીજાને હસાવે છે, રમાડે છે, છેતરી લે છે, વશ કરે છે, અસર કરે છે, નચાવે છે. કોઈનામાં બહુ વાક્યાતુરી હોય છે; કોઈ બાહોશ વક્તા વચનબળ હોય છે; પ્રસંગને અનુસરતું બોલી શકે છે; અનેક પ્રકારના વાણીના વિનોદ ઉપજાવે છે; વિધવિધ ભાષાઓ, વિવિધ વચનો, પંખી-પશુના અવાજો, રાગોનું આબેહુણ અનુકરણ કરે છે, આ બધા વચનબળના વિદ્વાસ છે. એ વચનબળનો પણ સારો માઠો ઉપયોગ થઈ શકે છે. કોઈ પોતાની વક્ વાણી વડે નિર્દોષ જીવનાં મર્મ ભેદી કર્મ બાંધે છે. તો કોઈ પોતાની શાંત, મધુરી વાણી વડે ઉપદેશામૃત સિંચી, સંસારતાપથી તપેલા જીવોને ઠારી અનંતી નિર્જરા કરે છે. કોઈ એની એ જિહ્વાબળે શાંત, મધુરાં, મૃદુ, પ્રિય વચનો ઉચ્ચારી શત્રુને મિત્ર કરે છે; તો કોઈ એ જ જિહ્વાએ કઠોર, અપ્રિય, વક્ વચનો વહી મિત્રને શત્રુ કરે

છે. કોઈ વચનબળે કરી પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલા પરમ સત્પુરુષોના, ગુણી પુરુષોના ગુણ ગાઈ નિર્જરા કરે છે; ત્યારે કોઈ વચન બળે કરી અન્ય જીવોની નિંદા ગાઈ, સત્પુરુષોના અવર્ણવાદ બોલી અનંત સંસારમાં ફૂળે છે. કોઈ વક્તૃત્વ શક્તિ વડે મુગ્ધ જીવોને ઉશ્કેરી લડાવી મારે છે, અથવા રાજદ્રોહ, કે દેશદ્રોહ, કે આત્મદ્રોહ કરી મહાન બળેડો જગાવે છે, તો કોઈ એ જ વક્તૃત્વશક્તિ વડે ઉપરાંઠા થએલા, ઉશ્કેરાએલા જીવોને શાંત કરી, રાજમાં, દેશમાં, આત્મામાં શાંતિ ફેલાવે છે. આમ વચનબળ પણ અનેક પ્રકારનું છે. અને તેનો સારો નરસો ઉપયોગ થઈ શકે છે. સફળ્ય કરવાથી એનું નિર્જરારૂપ ફળ મળે છે; અસફળ્યથી કર્મબંધરૂપ ફળ મળે છે. એકથી સંસારની હાનિ છે; બીજીથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. ડાહ્યા પુરુષો વચનબળનો સત્ય, હિત, મિત, પથ્ય ઉચ્ચારવામાં ઉપયોગ કરે છે; સાવધ વચનથી વિરમે છે. તો તેઓના જિહ્વાએ સરસ્વતી વાસો કરે છે. પામર જીવો પોતાને મળેલ વાક્યશક્તિનો અસત્ય, અપ્રિય, સ્વપરને અહિતરૂપ વેણા કાઢવામાં ઉપયોગ કરી, પાપ બાંધે છે, અને પરિણામે તે જ ભવમાં, કે ભવાંતરે મુંગા, બહેરા, કે બોખડાપણું પામે છે. આમ વિચારી આત્મહિતૈષી જીવે પોતાને મળેલ વાણીપ્રસાદનો ઉપયોગ વીતરાગ વાણી પ્રકાશવામાં, સંસારદુઃખે દાઝતા જીવોને ઉપદેશામૃતથી શાંત કરવામાં, વીતરાગ શાસન વર્ધ્ધમાન પામે એવા પ્રકારે વાપરવામાં કરવો ઘટે છે. એથી અનંતી નિર્જરા છે. લોકોમાં માન-પ્રતિષ્ઠા પામવા માટે, કે મનાવા પૂજવા માટે, કે

લોકોમાં અગ્રેસર થવાના હેતુએ, ગાડરીઆ પ્રવાહને પોતા-
ભણ્ણી ખેંચવા અર્થે તમાસા કરી બળવવા આદિ પુષ્કય
હારી જઈ રાગવાના હેતુએ, વચન બળનો ઉપયોગ કરવો
ઘટે નહિ.

મનોબળ, વચનબળની જેમ વાત કહી, તેમ કેટલાક
જીવો પ્રચંડ ભુબળ ધરાવે છે; મજબુત સંઘયણ ધરાવે
છે; જળરો શારીરિક ખાંધો ધરાવે છે. ધારે

કાયબળ તો એક મુષ્ટિના પ્રહાર વડે બીજાના પ્રાણ
હરી લે, ચપટી વડે સોપારીનો ભુકો કરી
નાંખે; મૂઠી મારી નાળીયેર ફેાડી નાંખે; હાથના આંચકાવડે
લોઢાની સાંકળ તોડી નાંખે; પગની પાટુવડે જળરી મજબુત
ભીંત પાડી નાંખે; પોતે સુએ અને ઉપર પાંચ માણસ ગુંદે
તોપણ પોતાને કાંઈ જણાય નહિ; પોતે સુએ અને પાંચ
માણસ ઉપાડવા માંડે, તોપણ ખેંચાય નહિ; ખાંડી જેટલાં
ભારનાં લોઢાનાં બખ્તર શરીર પર ધારણ કરી શકે; તેટલા
ભાર સાથે દોડે; શરીરના અવયવોને ગમે તેમ વાળી શકે;
ઉંચી ભીંતો ઠેકી શકે; શરતની રમતોમાં એક અશ્વ પરથી
ફૂદી બીજા પૂર જોસમાં દોડતા અશ્વ પર સ્વાર થાય; નિરા-
ધારપણે દોરડા પર નાચે; અજાયબી ઉપજાવે એવી શારીરિક
કસરતના પ્રયોગો કરી બતાવે,—એ બધા શરીરબળના પ્રકાર
છે. કોઈનું શરીર ભલે પાતળું હોય, કે જાડું હોય, ઠીંગાણું
હોય કે મોઢું હોય,—પણ આવી શારીરિક શક્તિ ઘણાની
હોય છે. તે જન્મથી પણ હોઈ શકે છે, અને અભ્યાસે કરીને
આવે છે. આ શક્તિનો પણ જો પર જીવને પરિતાપ ઉપ-

જાવવા પ્રમુખ અસદુપયોગ થાય તો કર્મ બંધનરૂપ છે. તમાસા દેખાડી, જીવોને વ્યામોહ પમાડી, પેટ ભરવા નિમિત્તે એનો ઉપયોગ એ તો કેવળ ક્ષુદ્ર છે; નિર્જળ જીવોને બચાવવા, અબળાઓનું રક્ષણ કરવામાં, અન્યાયીને શાસન આપવામાં, ન્યાયીનું, આત્માર્થીઓનું, સંયતિઓનું રક્ષણ કરવામાં, વીતરાગ માર્ગના અંતરાય ટાળવામાં એનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો અનંત નિર્જરાનું કારણ છે. શરીરબળનો પણ જો બીજાને મારવામાં, દુઃખ ઉપજાવવામાં, ધમકી વડે ડરાવવામાં, પરિતાપ ઉપજાવવા આદિમાં, અથવા ખાતર પાડવામાં, વાટપાડુ થઈ વાટે જતા આદમીઓને હુંટવામાં, નિર્જળને બ્હીવડાવી તેના ધન-પ્રાણ હરવામાં, શસ્ત્રાસ્ર વડે બીજા જીવોના અવયવો છેદવામાં, આદિ અસદ્ ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો જીવ તે જ ભવે અથવા ભવાંતરે રોગી થાય, બળહીન થાય, હુલો થાય, પાંગળો થાય, પિંડરોગી થાય, આંધળો થાય, — પ્રમુખ અનેકવિધ દુઃખ પામે. આમ વિચારી સ્વહિતવાંછક જીવ પોતાને પ્રાપ્ત થએલા શારીરિક બળનો ઉપયોગ પોતાને અને પરને હિત થાય એમ કરે.

આ પ્રકારે આ ત્રણે મનોબળ, વચનબળ, અને કાય-બળ વિષે સંક્ષેપમાં કહેવાયું. ફરી કહેવાનું કે એ ત્રણે બળ આત્મવીર્યની સ્ફુરણાને લઈ પ્રવર્તે છે. પ્રેરકબળ ચેતનનું આત્માનો વીર્યોદ્ધાસ ન હોય તો એ ત્રણ-માંથી એકે કામ કરી ન શકે. એ ત્રણે જડ છે, તેને પ્રેરનાર બળ ચેતનનું છે. આ જ પ્રગટ બતાવે છે, કે શરીરમાં આત્મા જેવી સિદ્ધ વસ્તુ છે; જે જ્ઞાન-દર્શન-

ચારિત્ર-વીર્ય-ઉપયોગરૂપ ગુણવાળી છે; જે ગુણ લઈને જ દેહ અને તેમાં રહેલાં વચન-મન પ્રવર્તી શકે છે. એ ગુણો ન હોય અર્થાત્ ચેતન દેહમાં ન હોય, તો તે શરીર કે મન, કે વચન કશું કામ કરી શકતાં નથી. આ વાત આપણે ખસુસ યાદ રાખી ફરી ફરી વિચારી, નિર્ધારવા જેવી છે.

મનુષ્ય દેહમાં ચક્રવર્તીનાં મનોબળ, કાયબળ, અને વચનબળ સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે, એમ આપણને શાસ્ત્રોથી માલમ પડે છે. અને તે સર્વોત્કૃષ્ટ બળનો જો ચક્ર-

સદુપયોગ અને વર્તી સદુપયોગ કરે, તો તે મોક્ષ પામે છે.

દુરુપયોગ અને અસદ્ ઉપયોગ કરે તો સાતમી નરકે

જાય છે. તાત્પર્ય કે આત્મવીર્યની ગમે તેટલી

સ્કુરણ થઈ હોય, પણ જો તેનો વિભાવિક ઉપયોગ થાય તો માહી ગતિરૂપ ફળ મળે છે. અને સ્વસ્વભાવને અનુસરી સદુપયોગ થાય તો પંચમગતિરૂપ ફળ મળે છે; કેવળ દૃષ્ટિ ફેર જોઈએ છે. દૃઢપ્રહારી ઉચ્ચવીર્યવાળો, મનોબળવાળો, કાયબળવાળો, વચનબળવાળો હતો અને તેથી ઘણા જીવોને ત્રાસનો હેતુ હતો; તે જ રૂપે એણે પોતાને પ્રાપ્ત થએલાં વીર્યનો ઉપયોગ ચાલુ રાખ્યો હોત તો, અવશ્ય અધમ નરક ગતિ પામત; પણ દૃષ્ટિ ફરી ગઈ, સન્માર્ગ સ્ફુર્યો, અને તે જ વીર્યનો તેણે આત્મસ્વભાવ પ્રગટ કરવામાં, કર્મને હણી કાઢવામાં ઉપયોગ કર્યો; તો અદ્ય સમયમાં કર્મને હણી નાંખી કૈવલ્ય વર્યો. ભરત મહારાજને પોતાના વીર્ય-બળે કરી છ ખંડ પૃથ્વી સાધી; અને એ જ મનોબળ વડે આત્મવિચારમાં વળી અદ્ય સમયમાં કૈવલ્ય પ્રાપ્ત કર્યું;—

જ્યારે મુખ્ય ચક્રવર્તીને એ જ બળ, એ જ મનોબળ, પરિ-
ગ્રહ ચિંતવનામાં વપરાયાથી સાતમી નરક પામવાનાં કારણ-
રૂપ થયું. તાત્પર્ય કે આત્માના વીર્યનો પ્રબળ ક્ષયોપશમ
વર્ત્તેતો હોય તો તેના સારાં નરસાં ફળનો આધાર તે વીર્યના
સારા નરસા ઉપયોગ ઉપર છે; અને સારો નરસો ઉપયોગ
દૃષ્ટિ ઉપર રહેલો છે. હાલના જ ફોટોગ્રાફ આદિ શોધનારા
એડીસન જેવા શોધકોનું ભેજબળ, મનોબળ કેવાં મજબુત
હોવાં જોઈએ? સુવેગની કેનાલ ખોદનારનું ભેજું કેવું મજ-
બુત અને દૃઢવીર્યવાળું હોવું જોઈએ? મોટા જખરા પહાડો
કોરી અંદરથી રેલ્વે લાઇનો કાઢી જવા આવવાના રસ્તા
સરળ કરી આપવાની યોજનાને પહોંચવાવાળાનું મનોબળ
કેવું હોવું જોઈએ? બહુજ જખરું. એ મનોબળ કે ભેજ-
બળનો ઉપયોગ જો આત્માર્થ થાય તો પરમ કલ્યાણરૂપ છે.
આત્મવીર્યની સ્ફુરણાનું એ જ વાસ્તવિક ફળ છે. બાકી તો
જીવને સંમૂર્ચિતમ દશા પામવારૂપ ફળ છે. જ્ઞાનીઓની
દૃષ્ટિએ આમ લાગે છે.

આત્માનું વીર્ય જેમ સદુપયોગ વડે વિકાસ પામે છે,
નિર્મળ થાય છે, વિશુદ્ધ થાય છે, ક્ષયોપશમ વિશેષ પામે છે,
તેમજ તે વિકસાવવા આદિમાં નીચેની બાબત પણ ધ્યાનમાં
રાખવાની છે.

છતું મનોબળ હોય, છતું વચનબળ હોય, છતું કાય-
બળ હોય, છતાં પ્રમાદવશ થઈ તેનો સદુપયોગ કરવામાં ન
આવે, અથવા સદુપયોગમાં મોજાશ રાખ-

સદુપયોગથી વામાં આવે તો તે બળ કટાઈ જાય છે; તેના વિકાસ પર આવરણ અંતરાય કર્મ લાગે છે; જીવ પોતે પોતાને મળેલ ઋદ્ધિ જાણી જોઈને પ્રમાદે કરી ગુમાવી દે છે, અને ભાવી પશ્ચાત્તાપનાં કારણો બહોરે છે. માટે એક પણ પણ જીવે પ્રમાદ નહિ કરતાં પોતાની શક્તિનો પોતાના હિતમાં ઉપયોગ કરવો ઘટે છે. એ શક્તિ એ ઉપયોગથી વિકાસ પામે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, સત્તેજ પામે છે. જેમ હમેશાં વપરાતી કુંચી ચળકતી રૂપા જેવી લાગે છે, અને અણુવપરાતી કુંચી કાટ ખાઈ કાળી કીટોડા જેવી થઈ જાય છે, તેમજ આત્માના જ્ઞાન-દર્શન-વીર્ય ગુણનું સમજવાનું છે. જેમ જેમ એ જ્ઞાન-દર્શન-વીર્યનો ઉપયોગ થાય, તેમ તેમ એ ત્રણે સત્તેજ થાય છે, વૃદ્ધિ પામે છે, વિકાસ પામે છે, નિર્મળ થાય છે, અને જીવને પરમાણુંદના કારણ થાય છે. ફક્ત જીવે આગસ, પ્રમાદ છાંડી ઉદ્યમ-પુરુષાર્થ કરવો એ જ જરૂર છે.

મનુષ્ય દેહે આપણને વિચારશક્તિ મળી છે, મનો-બળ મળ્યું છે; છતાં આપણે એનો સાર-અસાર વિચારમાં, સત્શાસ્ત્ર ચિંતનમાં, સત્પુરુષોનાં ચરિત્રોના મનનમાં, આપણું અને બીજા જીવોનું કેમ કદ્યાણ થાય એ યોજનામાં, સુકૃત, પુણ્ય, અને ગુણના અનુમોદનમાં, એ આદિમાં ન પ્રેરીએ તો આપણા જેવા મૂર્ખ કોણ ?

“અવસર પામી આગસ કરશે,

તે મૂરખમાં પહેલોજ.”

શ્રી યશોવિજયજી

વિચાર કરીએ તો વિચાર વધે, વિશુદ્ધ થાય; પણ ન કરીએ તો દુઝાઈ જાય, એ શક્તિ મંદ પડી જાય. હાનિ કેને? આપણને જ. શાને લઈને? આપણા જ પ્રમાદને લઈને. માટે વીતરાગ પરમાત્મા આપણને મળેલ મનોબળનો, વિચાર શક્તિનો સદ્વિચારમાં પોતાનું કલ્યાણ થાય એવા વિચારમાં ઉપયોગ કરવા બોધ આપી ગયા છે. એ બોધ કેવળ હિત-દાયી છે. માટે પ્રમાદ છાંડી આપણે આપણને મળેલ વિચાર શક્તિનો—મનોબળનો સદ્ઉપયોગ કરવો કે જેથી અનંત નિર્જરા કરી પરમ શાશ્વત સુખ પામીએ.

તેવું જ વચનબળ અને શરીરબળના સંબંધમાં સમજવાનું છે. આપણને વચનબળ અને શરીરબળ પ્રાપ્ત થયાં હોય, અને તેથી આપણે આપણું તથા બીજાનું દુરુપયોગથી શ્રેય કરી શકીએ એમ હોઈએ, છતાં પ્રમાદ હાનિ વશ થઈ, કે આગસથી કે વિષયવિવશ થઈ એનો સદુપયોગ ન કરીએ, ગેરઉપયોગ કરીએ અથવા નકામાં કાઢી નાંખીએ તો આપણે જ આપણા બાણમાં પાણો નાખવા જેવો પ્રકાર આદરીએ છીએ, ગેરઉપયોગ કરવાથી માઠાં કર્મ બાંધી દુર્ગતિ બેઠારી લઈએ છીએ; પ્રમાદવશ થઈ નકામાં રાખવાથી એ બળ કટાઈ જાય છે. ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે શરીરનું વીર્ય—ધાત મનના વીર્યને બહુ ઉપકારી છે; વિષયાસક્તિમાં કે હઠબહાર એનો નાશ કરવાથી મોટે ભાગે રહેલો છે; રોગાદિ એને લઈને છે. માટે શરીરનું વીર્ય—ધાત બહુ જાળવવાં. શીલ—પ્રજ્ઞા-અર્થના વિષયમાં આ બાબતમાં વિશેષ કહેવું છે. જો કે વચન,

મન, અને કાયા નકમા તો કદી બેસતાં જ નથી. મન માંકડો તો એ વચન અને કાયાને ઈચ્છે તેમ નચાવ્યાજ કરે છે. મન માંકડો કદી સ્થિર થઈ બેસતો જ નથી. એટલે જો ઉપયોગ ન રાખીએ તો એ બધાં બળો વિપરીતરૂપે જ વપરાઈને અયોગતિનાં ફળ વાવે છે. પણ મન મર્કટને વશ રાખી એને સન્માર્ગે રોકવામાં આવે તો પછી એ બધાં બળો બહુ સારું કામ કરી નિર્જરાનાં ફળ આપે છે. માટે છતી શક્તિએ વીર્યને સ્વપર હિતમાં પ્રમાદનું પરિણામ ન યોજવું, એ પ્રાપ્ત કરેલ બળ હારી જઈ અંતરાય બહારી લેવા જેવું છે.

જેમ એક લૌકિક દૃષ્ટાંત લઈએ, કે રાજ સરકારે આપણી લાયકાત અને શક્તિ જોઈ આપણને એક ઉંચા માનભર્યો હોદ્દો આપ્યો. હવે એ હોદ્દા ઉપર ગયા પછી એ હોદ્દાને જેબ આપે એવી રીતે આપણી લાયકાત અને શક્તિનો આપણે ઉપયોગ પ્રમાદવશ થઈ ન કરીએ, તો શું પરિણામ આવે? સરકાર આપણને એ હોદ્દાથી ઉતારી પાડી આપણને નાલાયક ઠરાવી ફરી એવો હોદ્દો ન આપે એ. આમાં અંતરાય કોણે આણ્યો? આપણે પોતે જ પ્રમાદ કરીને. તેમજ એમ સમજો કે પૂર્વે સત્કર્મ કરી લાયક થઈ પાત્ર થઈ, આપણે આ મનુષ્ય દેહને પાત્ર થયા. તેમાં આપણને મન, વચન, કાય શક્તિના સદુપયોગ વડે આ મનુષ્યપણાને લાયક થયા. હવે આપણે આ મનુષ્યપણામાં આવી પ્રમાદવશે આપણને મળેલ શક્તિનો સદુપયોગ ન કરીએ તો શું પરિણામ આવે? એ જ કે આપણે મનુષ્યપણાથી ઉતરી પડી હલકી તિર્યચ નરકની પંક્તિમાં જવું પડે. આમાં અંતરાય

કરનાર કૌણ ?—આપણે પોતે જ પ્રમાદ વશે કરીને.

આ માટે પરમ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્મા આપણને
આ મનુષ્યદેહે પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિ-
આત્માર્થે સર્વ એના સદુપયોગ કરવાનું, સ્વપર
શક્તિનો ઉપયોગ હિતાર્થે ઉપયોગ કરવાનું, આત્મહિત
સાધવાનું, દુરુપયોગથી વિરમવાનું, તે
શક્તિને વાપરી સદા ઉજળી ચકચકિત રાખવાનું, તે શક્તિઓ
વડે ઉત્તરોત્તર સારી પદવી—ગતિ, પંચમ ગતિ પામવાનું,
ફરી ફરી કહી ગયા છે.

વીર્યાચારના આ પ્રકાર કહેવાયા. એ ફરી ફરી વિચારી
તે પ્રમાણે વર્તીતં પરમ કહ્યાણુ છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એ આત્માના
ગુણો, તે વિકસાવવા કેટલાંક શિક્ષારૂપ વર્ત્ત-
ઉપસંહાર નોનો અત્રે સંક્ષેપમાં બોધ થયો. પરમ સદ્ગુરુ
સમીપે અથવા શાસ્ત્ર દ્વારા એના વિગતે
સ્વરૂપ—લેહ વિચારી નિર્ધારવા યોગ્ય છે. નિર્ધારી તે પ્રમાણે
ચાલવા યોગ્ય છે.

આ પવિત્ર આચારોની આરાધનાથી અનંત કર્મોની
વિરાધના છે. ઓ શાંતિ:

स्वामिवात्सल्य

ॐ नमो तिष्ठस्व

સ્વામિવાત્સલ્ય

પૂર્વ ખંડ

“સ્વધર્મ યઃ પુણ્નાતિ નમસ્તસ્મૈ સર્વદા”

મ. કી. મહેતા.

સ્વામિવાત્સલ્યનો માત્ર સંઘ કે નોકારશી જમાડવારૂપ જે રૂઢ અને સાંકડો અર્થ થઈ ગયો છે, તેને દેશ-કાળ જોતાં ખરા સ્વરૂપમાં સમજાવવાની ગાહુ આવશ્યકતા છે; અને એ અંગે આ વિષયનો ઉપક્રમ થાય છે. આ તો પ્રસ્તાવના નિર્વિવાદ વાત છે, કે જૈન કોમ પૂર્વકાળના જૈનો કરતાં ઘણું દરજ્જે ગરીબ છે, અને ઉત્તરોત્તર ગરીબ થતી આવે છે; એટલું જ નહિ, બલકે વર્તમાન ખીજી ઘણીખરી કોમોની સરખામણીમાં પણ એ કોમ ગરીબ છે. કયાં કારણે એ ગરીબાઈ આવી છે, વધી છે, આવે છે, અને વધે છે, તેમ કયાં કારણેથી એ ગરીબાઈ ટળે, એ જણાવવાનો આ વિષય નથી. “એટલે જૈનોમાં ગરીબાઈનાં કારણા અને તે દાળવાનાં સાધનો,” એ વિષયને અલગ રાખી હાલ તો સાહામિવચ્છલ (નોકારશીનાં જમણું) ના ખૂંદાને જે લખલૂટ પૈસા ખર્ચાય છે, તે તેમ વિવેક વિના નહિ ખર્ચાતાં, ગરીબ જૈન ભાઈઓને યથાયોગ્ય આશ્રયરૂપે, સહાયરૂપે થાય, દેશ-કાળાનુસાર વપરાય, તો તે પણ “સાધર્મિક વાત્સલ્ય”નો એક અત્યુત્તમ પ્રકાર છે, એમ દેખાડવાનો આ વિષયનો હેતુ છે.

“સાહામિ” એટલે સાધર્મિક, એકજ ધર્મવાળા, ધર્મ-
ખંધુ, ધર્મભાઈ; અને “વચ્છળ” – એટલે તેના પ્રતિ વાત્સલ્ય
ભાવ, પ્રેમભાવ, મૈત્રીભાવ, તેનું કેમ શ્રેય
સાહામિવચ્છળ થાય એવી લાગણી, હિતબુદ્ધિ, આદરબુદ્ધિ
એટલે શું? ઇત્યાદિ. અર્થાત્ “સાહામિવચ્છળ” એમ
શબ્દાર્થ સૂચવે છે, કે એકજ ધર્મવાળા, ધર્મખંધુઓ
પ્રતિ પ્રેમભાવ, વાત્સલ્યભાવ, (ગાયનો જેમ
પોતાનાં વત્સ-વાછરડા પ્રતિ પ્રેમભાવ-વાત્સલ્ય ભાવ
હાય એવો ભાવ) હિતબુદ્ધિ દાખવવાં તે. પ્રશ્ન ઉઠશે, કે એ
“સાધર્મિક” કોને ગણવાં? વસ્તુના મૂળધર્મને અવલંબીને,
નિશ્ચય સ્વરૂપ લક્ષમાં રાખીને, મૂળ મુદ્દાને અનુસરિને જો
વાત કરીએ, તો તો જીવ માત્ર, દેવ-મનુષ્ય-તિર્યચ-નારકી,
કીડી-કુંજર, એ આદિ જીવમાત્ર, ભૂતમાત્ર, સત્ત્વમાત્ર
સાધર્મિક છે, એક જ ધર્મવાળાં છે. જીવત્વ જાતિએ કરીને,
ચેતના લક્ષણે કરીને, ઉપયોગ ધર્મને લઈને જીવમાત્ર
એક જ ધર્મવાળાં સાધર્મિક છે. એ જીવમાત્ર પ્રતિ, ભૂત
માત્ર પ્રતિ પ્રેમભાવ, વાત્સલ્ય ભાવ, મૈત્રી ભાવ-“મિત્તિ મે
સઘ્વ મૂપસુ,વેરં મજ્ઞં ન કેણ્ઠ”-શ્રેય બુદ્ધિ, ઇત્યાદિ “સાહા-
મિવચ્છળ” નો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાર છે; તીર્થંકરોપદિષ્ટ અપૂર્વ
લેહ છે. એ “સાધર્મિક વાત્સલ્ય” સમ્યગ્દર્શનનું એક
અપ્રતિમ અંગ છે; સમ્યક્ત્વને શોભા આપનારું “નિશંકા”
આદિ આઠ ભૂષણોમાંનું એક ભૂષણ છે; સમ્યક્ત્વનું એક
પોષક અંગ છે. એ અંગે ઉત્તરખંડમાં યથાવસર કાંઈ વિશેષ
વક્તવ્ય છે. ત્યારે સર્વ જીવ પ્રતિ પ્રેમભાવ એ “સાહામિ-

વચ્છળ” નો પરમાર્થ, નિશ્ચિતાર્થ, શબ્દાર્થ થયો. એ નિશ્ચયાર્થ સિદ્ધ થવા-કરવા, ભૂતમાત્ર પ્રતિ પ્રેમભાવ સ્કુરવા-સ્કુરાવવા, જે જીવો કે જીવોનો સમુદાય પ્રાણિમાત્ર પ્રતિ પ્રેમભાવનાએ વાસિત છે, પ્રાણિમાત્રનાં હુઃખે અનુકંપે છે, તેઓનાં હુઃખે હુઃખી થાય છે, સુખે સુખી રહે છે, એવી વાસના-ધૃતિ-આદર ધરાવે છે, તે જીવો કે તેઓના સમુદાય પ્રતિ પ્રેમભાવ દાખવવો, તેને યથાવસર યથોચિત સાહાય્ય આપવું, એ આદિ “સાધર્મિક વાત્સલ્ય” નો વર્ત્તમાનમાં વ્યવહારાતો ૩૯ અર્થ છે. એવો એક સમુદાય તે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાનનાં ઉપદેશ રહસ્યનું પાન કરનારો, તેની પવિત્ર આજ્ઞાને અવલંબનારો “જૈન” છે. જૈનો માત્ર સર્વ જીવ પ્રતિ પ્રેમભાવથી, દયાભાવથી જોનારા-વર્ત્તનારાં હોય. તેવા જૈનો પ્રતિ પ્રેમભાવ, આદરભાવ દાખવવો, તેનાં હુઃખમાં દીલાસારૂપ થવું, તેને સાંકડ વેળાએ યથાશક્તિ મદદગાર થવું, એ આદિ “વ્યવહારમુખ સાધર્મિકવાત્સલ્ય” અંગે અત્રે કાંઈ કહેવાનું છે. એ વ્યવહારાર્થને જ અનુસરવું પરિણામે હિતકારી છે. કેમકે Charity must begin at home. સખા-વતની શરૂઆત ગૃહના આંગણેથી થવી ઉચિત છે. “ગૃહનું આંગણ” એ જૈનસમુદાય છે; અર્થાત્ જૈનસમુદાય પોતે સુખી હશે, તો તે બીજાને સુખી થવા-કરવામાં સાહાય્ય-રૂપ થઈ શકશે. એ સમુદાય પોતે જ હુઃખી હશે, તો તે બીજાને ક્યાંથી સુખી કરી શકશે? અથવા બીજાને સુખી થવામાં ક્યાંથી આધારરૂપ થઈ શકશે? આ તો નિર્વિવાદ વાત છે, કે ખરા જૈનો ભૂતમાત્ર પ્રતિ પ્રેમ-દયા-આદરભાવથી જોનારા હોય છે; તો તે જૈનો પોતે જ સુખી હોય તો

ખીજને સુખરૂપ થવામાં પાછી પાની ન કરે. આથી એવા એક સમુદાયની સ્થિતિ સુધારવારૂપ, તેને ભીડના વખતે મદદગાર થવારૂપ “સાધર્મિક વાત્સલ્ય” સંબંધી કાંઈ વિશેષ-પણે અહીં કહેવાનું છે. જો કે “સાધર્મિક વાત્સલ્ય” નો વ્યવહારાર્થ પણ બહુ બહોળો છે, અને એ ઉપરથી સહજ જણાય એમ છે, છતાં વર્તમાનમાં એનો જે સાંકડો, એક-દેશીય અર્થ કરી નાંખવામાં આવ્યો છે, ગાડરીઆ પ્રવાહે થઈ ગયો છે, એ ખરેખર ખેદાસ્પદ છે, અજ્ઞાનમૂલક છે; પ્રિય જૈન બંધુઓએ હવે એ એકદેશીય અર્થથી વિરામ પામી, તેના સર્વદેશીય બહોળા અર્થને અવલંબવું સ્વ-પર બંનેને હિતરૂપ છે. આટલા ઉપોદ્ધાત પછી હવે એ વિષય અંગે અત્રે જે કહેવાનું છે, તે કહીએ.

શરૂઆતમાં જ જણાવ્યું છે, તેમ વર્તમાન જૈન કોમ ખીજ કોમોની સરખામણીમાં ગરીબ છે, છતાં શુભ કાર્યમાં દ્રવ્ય વ્યય કરવા સર્વેથી માતળર છે; જૈનોની સંખ્યાવતઃ અર્થાત્ જીવદયાનાં કામમાં, દેવપૂજા-વિવેકની ખામી લક્ષિતમાં, તીર્થયાત્રામાં, જિનાલયો બંધાવવામાં, પ્રતિષ્ઠા કરાવવામાં, શાસનપ્રલાવક વરઘોડા આદિ શુભ કાર્ય અંગે જૈનો તરફથી જેવો બહોળા હાથે દ્રવ્યવ્યય થાય છે, તેવો અન્ય કોમ તરફથી નથી થતો એ પ્રત્યક્ષ વાત છે; એટલે “શુભકાર્યમાં દ્રવ્યવ્યય કરવામાં માતળર” એવું રૂઝું ઉપનામ એ કોમને આપવું એ જરાપણ અતિશયોક્તિરૂપ નથી. એ અર્થે જૈન સમુદાયે પ્રશસ્ત ગૌરવ આણવું ઘટે છે. પણ ખેદ માત્ર એ

છે, કે તે તે શુભ કાર્યો અંગે થતા વ્યયમાં “વિવેક” ની બહુધા બહુ ખામી દેખાય છે. અને વિવેકની ખામી એ ધર્મની પણ ખામી છે, અર્થાત્ જોડલે અંશે વિવેકની ઓછાશ-ક્યાશ, તેટલે અંશે ધર્મ-પુણ્યપ્રાપ્તિમાં પણ ન્યૂનતા થાય એ સ્વાભાવિક છે. એ વિવેકની ખામીને લઈ, જૈનોની બહોળી સખાવત છતાં, ઘણા પૈસા ખર્ચાવા છતાં જૈન કોમની ધાર્મિક તેમજ સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો થઈ શક્યો નથી, અને થયો હોય તો તે બહુ ધ્યાન ખેંચનારો થયો નથી.

વિવેક એટલે સાર-અસારનો વિચાર, યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર, જરૂરી-ખીનજરૂરીનો વિચાર; આપણે હાલ પ્રસ્તુત વિષયને અંગે જ ઓલશું. આ સાર,

વિવેકની ખામી અસાર, યોગ્ય, અયોગ્ય આદિ વિવેકની
અને અર્થ કર્તવ્ય ખામી હાલ જ માડવામાં આવતી
 નોકારશીઓમાં તો પ્રગટ છે. નોકારશી

જમાડનાર ભાઈને અવશ્ય ધન્યવાદ ઘટે છે. પૂર્વેના પુણ્ય પ્રતાપે નોકારશી જમાડવા જેવી સ્થિતિ તે પામેલ છે; અને એમ પૌતાના સ્વધર્મ બંધુઓને એ જમાડે, પ્રીતિભોજન આપે, એમાં એ ખરેખર પુણ્યશાળી છે. પણ તેણે વિચારવું જોઈએ, કે હાલ દેશકાળ, ધર્મભાઈઓની સ્થિતિ આદિ જોતાં તેણે તે પૈસાનો કેવા પ્રકારે વ્યય કરવો યોગ્ય છે?—તે પૈસાનો કેવા પ્રકારે વ્યય કર્યો હોય, તો વર્તમાન દેશ-કાળ સુજળ સાધર્મિક વાત્સલ્યનો લાભ મળી શકે? આ એણે સંપૂર્ણ વિચારવું ઘટે છે. આ વિચારણાની ખામીને અમે વિવેકની ખામી કહીએ છીએ. એક મુંઝઈ કે પાલીતાણા

કે અમદાવાદ સ્થળે નોકારશીના જમણમાં ચાર - પાંચ હજાર રૂપીઆ ખર્ચાઈ જાય. હાલ જ્યારે જૈન કોમ ઉત્તરોત્તર ગરીબ થતી જાય છે, ત્યારે આટલો ખર્ચો ખર્ચ એક નોકારશીના જમણ પછવાડે કરવો યોગ્ય છે કે કેમ એ બહુ વિચારવાનું છે. જો જૈન કોમ બહુ સમૃદ્ધિવાળી હોય, અને ઉત્તરોત્તર વધતી જતી હોય, અથવા વધતી જતી ન હોય તો પડતી સ્થિતિમાં તો ન હોય, તે વખતે કદાચ શ્રીમંત ભાઈઓ આવા પ્રકારે મોટા ખર્ચ કરી નોકારશીઓ જમાડે તો તે વાસ્તવિક જ છે, અને એ પ્રમાણે સ્વધર્મખંધુઓને પ્રીતિભોજન આપી તે પાછળ જેટલો ખર્ચ થાય તેટલો કરવો યોગ્ય જ છે, પુણ્યહેતુક છે. પણ જ્યાં કેવળ વિપરીત સ્થિતિ વર્તે છે, ત્યાં તો એક જમણ પાછળ એમ હજારો રૂપીઆ નહિ ખર્ચી નાંખતાં પુણ્યશાળી શ્રીમંત જૈનોએ પોતાના સાંકડી સ્થિતિવાળા જૈનખંધુઓને ઉદ્યોગે લગાડવા, તેઓને સારી સ્થિતિમાં લાવવા, તેઓને જ્ઞાનદાન આપવા, જ્ઞાનદાનનાં સાધન આપવા, આ હરીફાઈના જમાનામાં અન્ય કોમના ભાઈઓની હરોળમાં તેઓને પગલર કરવા, એઓના તેજમાં એ દબાઈ ન જાય એ ધ્યાન રાખવા; મુંબઈ જેવી ગીચ વસ્તીવાળા શહેરમાં તન-મન-આત્માના ભોગે મલિન-ગંદી-કંગાળ સાંકડી જગ્યાઓમાં નહિ રહેવા દેતાં, તેઓના અર્થે સારાં, હવાઉજાસવાળાં, આરોગ્યનું રક્ષણ થાય એવાં મકાનો બાંધી તેમાં રહેવાની સગવડ કરી આપવા; પ્રાયઃ હવા-અજવાળાની ખામીને લઈ થતાં શારીરિક ક્ષીણતારૂપ આ જમાનામાં પોતાના ધર્મખંધુઓ અર્થે યોગ્ય આરોગ્ય ભવનો બાંધાવવા; પૂર્વકર્મને લઈ વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયેલી જૈન

વિધવાઓનો આ ભવ-પરભવ સુધરે, એવા પ્રકારે તેઓનાં અર્થે આશ્રયસ્થાનો સ્થાપી ત્યાં તેઓને સ્વપર ઉપકારક થાય એવું વ્યવહારિક-પારમાર્થિક શિક્ષણ આપવાની યોજના કરવા;—એ આદિ આ દેશકાળને ઉચિત ધણા વિશેષ વિશેષ ઉપયોગી અને ઉપકારક શુભ કાર્યોમાં પોતાની સુકમાઈ વાપરવી ઘટે છે.

આટલી તો નિર્વિવાદ વાત છે, કે પૂર્વકાળના ઇતિહાસમાં જૈનોએ એક અતિ અગત્યનો વ્યવહાર સુધારાની પાઠ ભજવ્યો છે. શ્રીમંતાઈમાં જૈનો જરૂર એકા હતા: તેના પૂરાવારૂપે હાલ દૃષ્ટિગોચર થતા શ્રી પાલીતાણુ, આણુ, ગિરનાર, તારંગાણુ, રાણુકપુર, નવાનગર, વઢવાણુ, ખંભાત આદિ ધણાં સ્થળોએ બંધાવેલાં ભવ્ય જિનમંદિરો છે.

વેપારમાં પણ તેઓ અતિ મશહૂર અને વ્યવહારની ટોચે પહોંચેલા હતા, તેના પૂરાવારૂપે એ ઉપર કહેલી તેઓની શ્રીમંતાઈ જ; કેમકે પુરુષાર્થ પૂર્વ જૈનોની વગર શ્રીમંતાઈ પ્રાપ્ત થતી નથી, અને સમૃદ્ધિ શ્રીમંતાઈ અંગેનો પુરુષાર્થ બે પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે: (૧) કાં તો વ્યાપાર, અને (૨) કાં તો રાજ કારભાર. “વ્યાપારે વર્ધ્ધતે લક્ષ્મી અથવા રાજદ્વારે”. જાવા, બર્મા (આફ્રીકા), અરબસ્તાન, આફ્રિકા, સિંહલદ્વીપ આદિ વ્યાપારાર્થે દ્વીપાંતર ગમન તેઓનું થોડા જ સૈકા પૂર્વે હતું. દંતકથાથી તેમજ જૈનોનાં રાસ આદિ કથાથી જે થોડે ઘણું દરજ્જે ઐતિહાસિક બાબતનું

દર્શન કરાવે છે તેથી, આ સહજ પ્રતીત થાય છે. તળ સ્વ-
 દેશમાં પણ તેઓનો વ્યાપાર ધીકતો હતો. શરાફ તરિકે
 તેઓ મશહુર હતા. રાજાઓને, બાદશાહોને, અને કંપની
 બહાદુરને પૈસા ધીરનારા, અડીકડીના વખતે-લીડના વખતે
 મદદ આપનારા જૈનો હતા. કલંકતાના સુપ્રસિદ્ધ જૈન ‘જગત
 શેઠ’ કંપની સરકારને અઢળક દોલતની સહાય આપ્યાની
 વાત તો તાજી જ ઐતિહાસિક છે. રાજકાર્યભારમાં પણ
 જૈનોએ અતિ આગેવાનીભર્યો ભાગ ભજવ્યો છે. વનરાજ,
 કુમારપાળ જેવા પરમ આર્હત ભક્ત જૈન રાજાઓ હતા.
 વસ્તુપાળ, તેજપાળ, વિમલશાહ, વાગ્લટ આદિ જેવા નામાં-
 કિત રાજ્યનીતિનિપુણ મંત્રીઓ હતા. આ તો એકદમ
 મશહુર થઈ ગયેલાનાં નામ છે. પણ એ શિવાય ઠેકાણે
 ઠેકાણે નાના મોટા શરાફો, વ્યાપારીઓ, મુત્સદ્દી કારભારી-
 રૂપે જૈનોએ જળારો ફાળો આપેલો છે; અને એમ પણ કહી
 શકાશે, કે જૈનો પ્રાયઃ “સેવાવૃત્તિ” ન કરતા, અથવા
 ઘણીજ ઓછી કરતા; અર્થાત્ તેઓ “નોકરી” “નો કરી”
 “ન કરી” ગણુતા, અને પ્રાયઃ મુખ્યવૃત્તિએ વ્યાપાર કે
 રાજ્યકારભાર સેવતા. પ્રાચીન ભવ્ય જિનમંદિરો ઉપરાંત
 ભવ્ય જ્ઞાનભંડારોથી પણ જૈનોની સમૃદ્ધિની પ્રતીતિ થાય છે.
 ખાટણ-જેસલમેર આદિ સ્થળોનાં પુસ્તકભંડારો જે મહાશયો
 જેવા ભાગ્યશાળી થયા છે, તેઓના મનમાં સાનંદઆશ્ચર્ય
 પ્રશ્ન સ્ફુર્યો હશે, કે કેાણે ક્યારે અને કેવા પ્રકારે આ
 ભંડારો કરાવ્યા હશે? આટલી બધી પ્રતો કેાણે લખી હશે?
 કેાણે લખાવી હશે? ક્યારે લખાવી હશે? કેટલું બધું દામ

ખર્ચાનું હશે ? છાપખાનાના આ જમાનામાં પણ જે કામ અતિ વિકટ છે, તે કામ પૂર્વના જૈનોએ કેવા પ્રકારે કરાવ્યું હશે ? તેનામાં આપણને પૂર્વના જૈનોની મહાન્ સમૃદ્ધિનું જ ભાન થશે. પૂર્વના જૈનો એટલા ળધા માતળર હતા, કે જૂદા જૂદા સ્થળે જૂદા જૂદા લહીઆઓ પગાર આપી રાખતા; અને તે દ્વારા આ કામ થયાં છે. પૂર્વના મહાન્ ગીતાર્થ આચાર્યો પવિત્ર પ્રકરણો રચતા, તેની જૂદી જૂદી નકલો આ લહીઆઓ પાસે શ્રીમંત જૈનો કરાવી ઠેકાણે ઠેકાણે તે પ્રતો મોકલાવતા. આ ળધું આપણને પૂર્વના જૈનોની સમૃદ્ધિનો ખસુસ પૂરાવો પૂરો પાડે છે.

એ શ્રીમંત જૈનો આટલેથી જ અટકતા એમ નહોતું. એ ઉપરાંત તેઓ યથાશક્તિ સાધર્મિકવાત્સલ્ય, તીર્થયાત્રા, પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ આદિ કરવા પણ ચૂકતા નહિ. તે વખતે હાલની પેઠે રેલ્વે આદિ સાધનો ન હતાં. તેથી લાંબી વાટેથી લાંબા વખત માટે મહોટો સંઘ સમુદાય શ્રી સિદ્ધક્ષેત્ર આદિ સ્થળે યાત્રાર્થે પ્રયાણ કરતો. જેમાં અઢળક દ્રવ્યનો વ્યય થતો. શિવાય શ્રીમંત લાઈઓ પોતાના ધર્મલાઈઓની યથા-યોગ્ય સારસંભાળ રાખતા. જેના દાખલા અમે આ વિષયમાં આગળ આપશું. વળી તેઓ આનંદ અને ઉદારતાથી અનેક નોકારશીઓ પણ જમાડતા, અને તેમાં હળરોનો જૈનસમુદાય લાગ લેતો. તે નોકારશીઓમાં એટલો ળધો સમુદાય જમતો, કે ખાદની સામગ્રીની ઘણી સોંઘાઈ છતાં, એક નોકારશી પાછળ ળહુ જળરો વ્યય થતો. આમ તે વખતે નોકારશીઓ જમતી, અને એના દાખલા અમે આગળ ટાંકીશું. પણ તેવા

પ્રકારે ખર્ચ કરવું તે વખતે છાજતું. હાલ દેશ-કાળ, જન-સ્થિતિ રૂપાંતર પામ્યાં છે, તે સાથે આ નોકારશીના જમણને પણ પર્યાયાંતર પમાડવું જરૂરનું છે.

સ્વધર્મી લાઇઓના સમુદાયને એક વખત પ્રીતિ વડે લોજન આપવું, એ મહાપુણ્યના ઉદ્દયે જ બને છે, અને એમ સપ્રેમ જમણ આપનારને ધન્યવાદ પુણ્યવંત ગૃહસ્થોની ઘટે છે. સહૃદય પુણ્યવંત જૈન ગૃહ-

સદ્ભાવના સ્થાએ તો સદા એવી જ ભાવના ભાવવી યોગ્ય છે, કે અહો! મને રાજેશ્વર

ભરત જેવો વખત પ્રાપ્ત થાઓ! અહો! સ્વધર્મ ખંધુઓ મારા ઘેર સદા જમી માઈ આંગણું પવિત્ર કરી મને કૃતાર્થ કરો! અહો! મારી સુકમાઈ એઓને પ્રીતિલોજન અર્થે વપરાઓ! આવી સદ્ભાવનાએ સદા વાસિત જ થવું યોગ્ય છે; પણ હાલ દેશ-કાળ જોઈ એ ભાવનાને અંતરૂમાં જ પુષ્ટ કરી, એ ભાવના ફળીભૂત થાય એવો અવસર આણુવા પ્રયાસ કરવો યોગ્ય છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ નીકળ્યું કે નોકારશીના જમણ-રૂપ સ્વામીવાસસ્ય કરવા યોગ્ય છે, પુણ્યહેતુ છે; પણ હાલ દેશ કાળ જોતાં તેનાપર ભાર નહિં મૂકતાં તેને રૂપાંતર કરવાની જરૂર છે. તે જ રૂપે કરી શકાય એવી ભાવના રાખી, તે સફળ થવારૂપ અવસરપ્રાપ્તિનો પ્રયાસ કર્તવ્ય છે.

હવે સવાલ એ થશે, કે એ ભાવના કેમ સફળ થાય? એ અવસર કેમ આવે? કેવા પ્રયાસે કરી એ અવસર આવે? અને એ અવસર આણુવા માટે શું ગુણની જરૂર છે?

આના જવાબમાં ત્રણ ગુણની પ્રથમ જરૂર છે: એક ધીરજ ઉદારવૃત્તિ ધીરજ અને ખીજું ઉદારવૃત્તિ અને ત્રીજું અને વિવેકની જરૂર વિવેક. આ ત્રણ ગુણની પરમ આવશ્યકતા છે.

૧. ધીરજથી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આંખા ઉતાવળે પાકતા નથી. દાનતું મહત્કૃણ ધીરજ વડે પાકે છે. યથાયોગ્ય વિચાર્યા વિના નોકારશી પાછળ ખર્ચી નાંખેલ પૈસા કરતાં, યોગ્ય વિચારી ધીરજપૂર્વક કરેલા વ્યયથી અનંતગણું ફળ મળે છે.

૨. વિવેક — યોગ્યાયોગ્ય વિચાર્યા વિના, ગાડરીઆ પ્રવાહમાં ખેંચાઈ, દેખાદેખીથી ચાલતાં લાલના બદલે હાનિ છે. પૂર્વ કાળમાં સમૃદ્ધિવાળા વખતમાં જમણુ પછવાડે જેટલું ખર્ચ થતું તેટલું વાજખી હતું, સમયોચિત હતું; હાલ તેવો વખત નથી, સાધર્મીઓની વિપરીત સ્થિતિ ઠેરઠેર દેખાય છે, તેવા વખતે લાંગી ગયેલો ચીલો ન મૂકવો, અને દાનના ગાડાંને ત્યાં ગળડાવી ફળ આપનારા ચક્રને બાધા પહોંચાડવી, એ તો કેવળ ભૂલ ભરેલું છે, અજ્ઞાનજનિત છે. સાધર્મિકોની સ્થિતિ સામાન્યપણે સારી હોય, તે વેળે પ્રીતિભોજનનું દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને રીતે અતિ આનંદદાયી ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩. ઉદાર વૃત્તિ—શ્રીમંત જૈનોએ ઉદાર વૃત્તિ રાખવી ઘટે છે, ઉચ્ચ આશય રાખવો ઘટે છે, ચડતા પરિણામ રાખવા ઘટે છે. મારા ધર્મજાંઘુઓ શ્રીમંત થાઓ, તેઓની સ્થિતિ સુધરો, તેઓ વ્યવહાર-પરમાર્થ કુશળ થાઓ, તેઓનાં

તન-મન નિરોગી-નિર્વિકારી થાઓ, તેઓનું આ ભવ-પર-ભવનું શ્રેય થાઓ, તેઓ પવિત્ર શાસનનો જ્યઘોષ વગડાવવા સમર્થ થાઓ, તેઓ નામાંકિત વ્યાપારીઓ તરીકે મશહૂર થાઓ, તેઓ રાજમાં મહાન્ અધિકાર પ્રાપ્ત કરો, તેઓ સેવાવૃત્તિથી પરાક્રમુખ થાઓ, અર્થાત્ તેઓ નોકરી ન કરો. — આ પ્રકારે ઉદાર વૃત્તિ આપણા શ્રીમંત ભાઈઓએ રાખવી યોગ્ય છે. અને એવી ઉદારવૃત્તિપૂર્વક પોતાને પ્રાપ્ત થએલાં તન-મન-ધનનાં સાધનો, વિશેષે કરી ધનનાં સાધનોનો લાભ પોતાના ધર્મખંધુઓને, તે ધર્મખંધુઓ ઉપરોક્ત લાયકી પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થાય, એ અર્થે આપવો ઘટે છે. શ્રીમંત જૈન ખંધુઓના ચડતા પરિણામથી, ઉદાર ભાવથી આખી કોમનો ઉદ્ધાર થાય એમ છે; આખી કોમના પરિણામ ચડતા થાય એમ છે. આ ત્રણ ગુણો ધીરજ, વિવેક અને ઉદારવૃત્તિનું અવલંબન લઈ શ્રીમંત જૈનોએ નોકારશી, વરઘોડા, નાતવરા આદિમાં ખર્ચાતા કે ખર્ચવાના પૈસાનો તે તે પ્રકારે વ્યય નહિં કરતાં હાલ થોડો વખત નીચે પ્રમાણે વ્યય કરવો ઘટે છે. એ પ્રમાણે વ્યય એ હાલ દેશ-કાળ, જન-સ્થિતિ જોતાં એક અતિ પુણ્યપ્રદ મહત્વનો સાધર્મિક વાત્સલ્યનો, અને પ્રભાવનાનો પ્રકાર છે. અરે! પરમ નિર્જરા-કારક છે. કેમકે સમય જોઈ કરેલ કાર્યનું ફળ પરમ કલ્યાણરૂપજ છે.

૧—જૈન ભાઈઓને ધાર્મિક કેળવણી સાથે વ્યવહારિક વર્તમાનમાં દ્રવ્ય વ્યય કેળવણી આપવી. તેનાં સાધનો તેઓને કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી આપવાં.

(અ) બધાં દર્શનો પ્રતિ મધ્યસ્થ ભાવ દાખવે, પરમ પવિત્ર વીતરાગ દર્શન પ્રતિ અનન્ય ભક્તિ ભાવે રહે, અને સર્વ જીવો પ્રતિ સમાન દૃષ્ટિ રાખે એવી ઉદાર ધાર્મિક કેળવણી આપવી.

(બ) આપારમાં, ઉદ્યોગમાં, રાજકીય બાબતમાં તેઓ કુશળ થાય, નામાંકિત વ્યવહારિયા થાય, બહોલ રાજ્યાધિકારી થઈ શકે, અથવા કુશળ હુન્નર કળાવાન થઈ શકે એવી ઉદાર કેળવણી આપવી. તેનાં સાધનો કરી આપવાં.

૨. યોગ્ય સ્થળોએ ઉપર જણાવેલ પ્રકારે કેળવણી આપવા અર્થે બોર્ડિંગ સ્કૂલો સ્થાપવી.

૩. બાઈઓને પણ યથાયોગ્ય વ્યવહારિક પારમાર્થિક જ્ઞાન આપવાની સગવડ કરી આપવી, કે જેથી તેઓ પોતાનાં બાળકોને યથાયોગ્ય નાનપણથી જ કેળવી સુસંસ્કારી કરે.

૪. જૈન વિધવાઓ અર્થે યોગ્ય સ્થળે આશ્રમ સ્થાપી Female Training College ની માફક ત્યાં તેમને ધર્મનું, વ્યવહારનાં શિક્ષણનું, Nurse તરિકેના કામનું એ આદિ સ્વપર હિતરૂપ ઉચ્ચ પ્રતિનું જ્ઞાન આપવું.

૫. ઉંચી કેળવણી લેતા જૈન સ્કૉલરોને ધાર્મિક અભ્યાસ ફરજિયાત કરવાની શરતે તે કેળવણી સંપાદન કરવામાં યથાયોગ્ય સહાયતા આપવી. આ હરિક્ષાઈના જમાનામાં તેઓ આગળ આવી આગેવાન થઈ શકે એવો રસ્તો કરી આપવો.

(અ) ધાર્મિક અભ્યાસ અર્થે યોગ્ય પુસ્તકો નક્કી કરી આપવાં.

(ખ) તે અધ્યાસની પરીક્ષા યથાભોગ્ય ઠેરવેલ વખતે લેવી.

(ક) મદદ ચાહુ રાખવી કે વધારવી, કે બંધ કરવી, કે આપેલ લઈ લેવી, એ વગેરે ઠેરવેલ પરિણામ ઉપર રાખવું,

૬. શ્રીમંત જૈન વેપારીઓ, ઉદ્યોગ ધંધાવાળા, મીલ માલિકો, વગેરેએ પોતાની દુકાન, પેઢી, મીલ, આદિ ધંધામાં પોતાના ધર્મબંધુને ખાસ રાખવો; તેમાં કામ શીખવવું; તે વ્યાપાર આદિ દ્વારા તે શ્રીમંત થાય તો સાફ, તે શ્રીમંત થશે, તો ખીજને કરશે, એવી ભાવના, એવી ઉદારવૃત્તિ રાખી તેને ત્યાં કામ શીખવવું; તેની કુદરતને ખીલાવવી. પોતાનો ધર્મબંધુ એ પોતાનો ભાઈ જ કે પુત્ર છે, એમ ગણી પોતાના ધંધામાં જોડવો. આ સ્વામીવાત્સલ્યનો એક અનન્ય પ્રકાર છે. મારો ધર્મબંધુ નોકરી ન જ કરે એવી ભાવના શ્રીમંત ઉદાર જૈનની હોવી જોઈએ. ંહોરા ભાઈઓનું એણે અનુકરણ કરવું ઘટે છે. જુઓ, કોઈ ંહોરો તમે નોકરી કરતો જોશો ? બધા દુકાનદાર છે; અને કોઈ ંહોરો નોકર હશે, તો તે પોતાની કોમવાળાની દુકાને, શ્રીમંત જૈનોએ પોતાના ધર્મબંધુઓ પ્રતિ ઉદારવૃત્તિ દાખવવી જરૂરની છે. શ્રીમાન્ કુમારપાળ તથા હેમચંદ્રાચાર્યને યાદ કરી (એની વાત આગળ આપી છે) પોતાના ધર્મબંધુઓને સારી સ્થિતિમાં આણવા ઘટે છે. પોતાના ધર્મબંધુઓની સારી સ્થિતિ એ પોતાની જ અને પોતાના ધર્મની સારી સ્થિતિ સમજવાની. ભાવિ પરમ કલ્યાણનું એ કારણ છે. “ વાવેલું વણવાનું છે.” અત્યારે એ પ્રકારે વાવવામાં આવશે, તો તફાવત કે ભવાંતરે તેનાં અત્યુત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થશે. કરેલું અફળ નથી જતું. સંકુચિત-

વૃત્તિએ કરેલું સંકુચિત કૃળ આપે છે. ઉદાર વૃત્તિએ કરેલું ઉદાર કૃળ આપે છે. માટે ઉદાર વૃત્તિથી પોતાના ધંધામાં પોતાના ધર્મબંધુઓને દાખલ કરવા ઘટે છે. અને ઉત્તરોત્તર એની કેવા પ્રકારે સારી સ્થિતિ થાય એ જ ભાવનાપૂર્વક, પ્રયાસપૂર્વક તેઓને દોરવા ઘટે છે, તેઓના પ્રતિ તેવા જ પ્રકારનો ભાવ રાખવો ઘટે છે. અને એવી રીતે આવા શ્રીમંત ભાઈઓની ઉદારતાનો લાભ લેનાર જૈન ભાઈઓએ પણ એ ઉદારતાનો લેશમાત્ર ગેરલાભ ન લેતાં, પોતે લાયક અને યોગ્ય થવું ઘટે છે. પોતા પર મૂકેલા વિશ્વાસને જેમ આપવો ઘટે છે. તેમજ શ્રીમંત ધંધાવાળાએ કદાચ કોઈ ખરાબ નાલાયક ધર્મભાઈ નીકળ્યો, તો તેથી બધા એવા હશે, કે એમ કરશે એમ નહિં માની લેતાં, પોતાની ઉદારતાનો ઝરો બંધ ન કરવો ઘટે. ઉચ્ચવૃત્તિનું—ઉદારવૃત્તિનું કૃળ ઉચ્ચ જ હોય. માટે શ્રીમંત જૈની ધંધાદારીઓએ જૈન બંધુઓની સ્થિતિ સુધરે, પોતા જેવા થાય, બલ્કે વિશેષ સારા થાય, એવા પ્રકારે પોતાના ધંધામાં તેઓને ઉદાર દીદારથી જોડવા, કેળવવા, એ આદિ કર્તવ્ય છે. આવા સ્વામિવાત્સલ્યથી અનંત કોટિ કલ્યાણ છે.

૭. આમાંથી શું વધારે સાફ અને ઇચ્છવા જેવું છે ?—

(અ) જૈન ભાઈઓ વખત પરત્વે જમી જાય અને

તેવી જ સ્થિતિમાં રહે, અથવા ઘસાતા શું વધારે સાફ અને જાય અને બીજાના આશ્રયે રહે એ ? કે

ઈચ્છવા જેવું ? (બ) ભલે જૈન ભાઈઓ થોડો વખત

નોકારશીરૂપે ન જમે, પણ તેઓની

ઉત્તરોત્તર સ્થિતિ સુધરતી જાય, અને શ્રીમંત થાય, વ્યવહાર-

ધર્મકુશળ થાય, અને પછી અનેકને આશ્રય આપે અને અનેક નોકારશી આદિ ધર્મનાં કાર્યો કરે એ ?

અલબત્ત, બધા કહેશે કે બીજું સાં રૂં છે અને એ જ ઇચ્છવા જેવું છે.

૮. આમાંથી શું સાં રૂં છે, અને શું ઇચ્છવા જેવું છે ?—

(૧) જૈનો થોડા થોડા વખતને આંતરે નોકારશીરૂપે જમે, પણ સ્થિતિમાં કંગાળ રહે, ઘસાતા જાય અને પરિણામે અન્યધર્મીઓના આશ્રય તળે રહી તન-મન-ધન-વીર્યથી દુર્બલ રહે, હીનસત્ત્વ થાય, ધર્મથી પડે એ ? કે—

(૨) ભલે નોકારશીરૂપે ન જમે, પણ તેઓની સ્થિતિ સુધરે, તેઓ શ્રીમંત થાય, તેઓ ધર્મ-વ્યવહાર કુશળ થાય, તેઓ બીજાને આશ્રય આપી શકે, અનેક નોકારશીઓ આદિ શુભ કાર્ય કરી શકે, અને વીતરાજમાર્ગ દીપાવે, તે માર્ગથી પડતાને સહાય આપે એ ?

અલબત્ત, બધા કહેશે કે બીજું સાં રૂં છે, અને એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

૯. પવિત્ર શાસનનો ઉદ્યોત, તેની ઉન્નતિ, તેનો પ્રભાવ કેનાથી થશે ?—

(અ) જે ગરીબ હોઈ આશ્રય અર્થે અન્યધર્મીને ત્યાં નોકરી કરતા હશે, અથવા જેઓ પેટ અર્થે ચોતરફ ધૂમતા હશે તેના વડે ? કે

(બ) જે પોતે સુસ્થિત હોઈ અન્યને આધારભૂત થતા હશે તેના વડે ?

અલગત, બધા કહેશે કે બીજા વડે.

૧૦. તો આમાંથી શું સાડું અને શું વધારે ઇચ્છવા યોગ્ય છે?—

(અ) સ્વામિવચ્છલના નામે જમણ કરી હજારો રૂપીઆ ખર્ચી નાંખવા, અથવા પ્રભાવનાના નામે વરઘોડા આદિ પાછળ તેટલી રકમ ખર્ચી નાંખવી એ ? કે

(બ) તે જમણ કે વરઘોડાદિના બદલે તે તે રકમો વડે જે પ્રકારે પોતાના ધર્મભાઈઓ સારી સ્થિતિમાં આવી સ્વાશ્રયે રળે અને પરને આશ્રય આપી શકે એવા થાય અને ધર્મનો ઉદ્યોત કરે એમ ખર્ચવી એ ?

અલગત, બીજા પ્રકારે ખર્ચ કરવું તે સાડું અને તે જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

૧૧. ઉપરના ૭-૮-૯-૧૦ પ્રશ્નોત્તરનો ફલિતાર્થ એ છે, કે સ્વધર્મબંધુઓની સ્થિતિ સુધારી તેઓને એવા પ્રકારે આશ્રય આપવો કે પોતે આશ્રય પામી બીજાને આશ્રય આપવા સમર્થ થાય, અને શાસનને દીપાવે. એ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું સ્વામિવાત્સલ્ય છે. જેમ સારા ક્ષેત્રમાં એક ઘઉંનો દાણો વાવેલ હોય તે તે પચાશ દાણા, અને તે પચાશ પાછા ૨૫૦૦ દાણા, અને તે ૨૫૦૦ તેના વર્ગે વર્ગિત (૨૫૦૦)^૨, એમ યાવત્ અસંખ્યાતા અનંતા અનુબંધ કરે, તેમ અહીં થવું ઘટે છે. શ્રીમંત જૈન ભાઈઓએ એવા પ્રકારનો સાધર્મી પ્રતિ વાત્સલ્યભાવ દાખવવો ઘટે છે, કે જેથી તે સાધર્મીઓ પોતે આશ્રય પામી અનેકને આશ્રય આપે, એક સાધર્મીમાંથી અનેક સાધર્મી થાય.

ધર્મના ઉદ્યોતનો, ધર્મની ઉન્નતિનો, શાસનની પ્રભાવનાનો, સાધર્મિકવાત્સલ્યનો, નોકારશીના જમણનો આ અત્યુત્તમ પ્રકાર છે. સહૃદય શ્રીમંત જૈનોએ એ લક્ષમાં લેવો ઘટે છે. સુસ મુનિવૃન્દે એ પ્રકારે ઉપદેશવો ઘટે છે.

૧૨. મુંબઈ જેવી ગીચ વસ્તીવાળા શહેરમાં જ્યાં પોતાના ધર્મભાઈઓ સાંકડી, ગંધાતી, પૂરતાં હવા-અજવાળાની ગોઠવણ વિનાની કોટડીઓમાં રહેતા હોય, -તેને સારાં ખુદ્દાં ઉબસ હવાવાળાં મકાનમાં રહેવાની, રાખવાની ગોઠવણ કરી આપવી, -આ પણ એક પ્રકારનું સ્વામિવાત્સલ્ય છે. પોતાના ધર્મભાઈઓનાં શરીર સારાં હશે, તો તેઓ પોતાનું-પરનું ભત્રું કરી શકશે. સારા હવા-અજવાળામાં મન પ્રકુલ્લિત, શાંત, નિર્વિકારી સહજે રહેશે; -જે પણ ધર્મના કારણને પરમ આધારરૂપ છે. આવા પ્રકારે આવાં મકાન માટે, શ્રીમંત જૈન ગૃહસ્થોએ ખર્ચેલ પૈસો તેઓને અનુબંધે ઘણા લાભનું કારણ થશે. સસ્તાં ભાડાંનો, સારી જગ્યાનો પોતાના ધર્મબંધુઓને લાભ મળશે, -એ જ મોટો પુણ્યનું નિબંધન છે. પારસી ભાઈઓ, ભાટીઆ ભાઈઓ, અને ખોજ ભાઈઓનું ખસુસ અનુકરણ આ સંબંધમાં શ્રીમંત જૈન ભાઈઓએ કરવું ઘટે છે.

૧૩. “આરોગ્ય લવન” યોગ્ય સ્થળે ખાંધી, તેમાં કર્મયોગે શરીર સંપત્તિથી બેનશીબ રહેલા ધર્મભાઈઓને રક્ષણ આપવું એ પણ પરમ પુણ્યનું કારણ હોઈ, ધર્મનું પોષક હોઈ, સ્વામિવાત્સલ્યનું જ અંગ છે. અન્ય કોમના શ્રીમંત ભાઈઓએ બંધાવેલાં Sanitariumનું જૈન શ્રીમંતોએ વિવેકપૂર્વક અનુકરણ કરવું ઘટે છે.

યદ્યપિ જૈન લાઇઓ તો સર્વ જીવ પ્રતિ સમાનવૃત્તિથી જોનારા છે; એટલે એને તો આ ‘જૈન’, માટે એને સગવડ કરી આપવી, અને આ અન્ય, માટે એને સગવડ ન કરી આપવી, અથવા શક્તિ છતાં એને અગવડમાં રહેલો જોવો,— એવી વૃત્તિ કે એવું આચરણ તો ખરા જૈનને ન જ ઘટે, તેનું એવું આચરણ ન જ હોય. તે તો જીવમાત્ર પ્રતિ, તેઓને દુઃખી જોઈ અનુકંપા બુદ્ધિવાળો જ હોય; અને યથા-શક્તિ તેઓનું દુઃખ ફેડવા તત્પર જ હોય. પણ હાલ તો એણે પોતાના જ ધર્મબંધુઓ પ્રતિ વિશેષ લક્ષ આપવું યોગ્ય છે. કારણ કે:—

(૧) Charity begins at home. સખાવતની શરૂ-આત ઘરના આંગણે થવી ઘટે છે.

પ્રત્યેક કોમે પોત- “ઘરના છોકરાં ઘાંટી આટે ઉપાધ્યાયને પોતાનું ભલું કેવી આટો” એવું થવું નથી ઘટતું. શ્રીમાન્-રીતે કરવું જોઈએ? હરિભદ્રસૂરિએ પણ શ્રી ધર્મબિંદુમાં એ પ્રકારે ઉપદેશ આપેલ છે.

“વાત્સલ્યમેતેષ્વિતિ” —

(૨) હાલના હરીફાઈના જમાનામાં કોમે કોમ પોત-પોતાનું સાધતી ખેડી છે. દરેક કોમ પોતપોતાની કોમવાળાનું ભલું કરવા મથતી દેખાય છે. જૈન લાઇઓ માટે આ એક ઉત્તમ સગવડ થયેલી છે. દયાથી વાસિત અંતઃકરણવાળા જૈન લાઇઓના હૃદય પરથી આ એક જોખમદારી એછી થઈ છે. દરેક કોમ પોતપોતાની કોમનું હિત કરે, એ સાત્ત્વિક-વૃત્તિવાળા જૈન બંધુઓને તો પરમ આનંદનું કારણ છે. બધાનું ભલું કરવા ઇચ્છતી અને મથતી જૈન કોમને આથી

પ્રાયઃ પોતાની કોમના હિતમાં જ પ્રવર્તવાનું સુલભ થયે. જગતમાં દરેક દરેક કોમ કે દરેક દરેક વ્યક્તિ પોતપોતાનું સુધારવાનું મથે, તો પછી સહજ સુધારો અને સુખ થાય. અને હાલની એવી પ્રવૃત્તિ આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે, આપણું ધ્યાન ખેંચી રહી છે, એ આનંદજનક છે. મૂળ મુદ્દો એ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે કે, કોઈ કોમ કે કોઈ વ્યક્તિએ બીજી કોમ કે બીજી વ્યક્તિના ભોગે, પોતપોતાની કોમ કે પોત-પોતાનું ભલું કરવું, કે ઈચ્છવું નહીં; બીજી કોમ કે બીજાની સગવડ સાચવી, બીજી કોમ કે બીજાને અગવડ ન આવે, તેમ પોતાની કોમ કે પોતાનું ભલું કરવું. આ મૂળ મંગળ સૂત્ર કંઠાએ ધરી પ્રત્યેક કોમ કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની કોમ કે પોતાનું જાતે ભલું કરવા ઈચ્છે, મથે, પ્રવર્તે એ જ આનંદ-રૂપ છે, એ જ ઈષ્ટ છે, પરમ જ્ઞાનીઓનો પવિત્ર બોધ પણ એ પ્રકારે છે. જૈનોએ પોતાની કોમનાં ભલાં અર્થે એ પ્રકારે પ્રવર્તવું યોગ્ય છે, આવશ્યક છે, ઈષ્ટ છે.

(૩) વળી જૈન કોમે હાલ પોતાની જ કોમની સ્થિતિ સુધારવા જેવો વખત છે. પોતાની જ કોમના સંખ્યાબંધ ભાઈઓ જે પરના આશ્રયે પડ્યા છે, તેઓને એ પર આશ્રય-માંથી છોડાવી સ્વાશ્રયમાં આણવા અને બીજાને આશ્રય આપે, એવી સ્થિતિએ લાવવા એજ પરમ ઈષ્ટ છે.

કારણ કે આ તો ચોકસ નિર્વિવાદ વાત છે, કે જૈન ધર્મની ઉન્નતિ, તેનો ઉદ્યોત, તેનો પ્રભાવ બે દ્વારે થવાનો છે:—

(૧) ઘરબાર છોડી ત્યાગી થએલા એવા પરમ નિષ્પૃહી ધર્માત્મા મુનિઓ, અને

(૨) વિવેકી શ્રીમંત જૈન ગૃહસ્થો.

ગૃહસ્થો કરતાં મુનિઓ ઉપર ધર્મના પ્રભાવનો ઘણો મ્હોટો આધાર છે, એ તો સહજ સમજાય એમ છે. છતાં પણ હાલ દેશ-કાળ જોતાં વિવેકી શ્રીમંત જૈનોએ જાગૃત થવું ઘટે છે. તેઓએ ચોક્કસ માનવું ઘટે છે, કે પવિત્ર ધર્મનો પ્રભાવ, તેની ઉન્નતિ પરાશ્રયે પડેલા એવા ગરીબ જૈન ભાઈઓથી નહીં થાય. મારે શાસનના જયની ખાતર, પોતાની ઉન્નતિની ખાતર, પોતાના ધર્મખંધુઓને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવવા હરેક પ્રકારે તન-મન-ધનથી નિષ્કપટપણે, સદ્ભાવ-પૂર્વક પ્રયાસ કરવો ઘટે છે. આ એક અત્યુત્તમ પ્રકારનું સ્વામિવાત્સલ્ય છે; અને સમ્યક્ત્વના આ એક પરમ ભૂષણને શ્રીમંત જૈન ભાઈઓએ કંઠાએ ધરી તેને દીપાવવું ઘટે છે; અને પોતે પણ દીપવું ઘટે છે.

૧૫. વ્યવહાર સુધારાના અંગે આ વાત હજી ચાલે છે. જૈનોનો પૂર્વનો વ્યવહાર ટોચે ચડેલો હતો, તે શરૂઆતમાં જ જણાવેલ છે. તેની સરખા-જૈનોના વ્યવહારની મણીમાં હાલનો વ્યવહાર તદ્દન નિસ્તેજ વર્તમાન હાલત છે, સાવ ઝાંખો છે, એ દેખીતું જ છે. હાલની જૈન કોમ શ્રીમંત અવેરીઓ, શરાફો, મીલમાલેકો આદિ વેપારીઓ વડે દીપતી છે. અને તે વેપારીઓ પણ પૂર્વના વેપારીઓના મુકાબલે ઘણા ઓછા અને અદ્ય ઋદ્ધિવાળા છે. -રાજકારભારના અંગે તો શૂન્ય છે.

જૈનોમાં કોઈ રાજા છે? કોઈ સરદાર કે જાગીરદાર છે? ખંગાડા તરફ કે મેવાડ-મારવાડ કે ઉત્તર હિંદમાં કોઈ જમીનદાર હશે.

જૈનોમાં કોઈ જનરલ જેવો સીવિલ સર્વેંટ છે? કોઈ પ્રાંતપે કે રાજન “ફ્લેગ” થયો છે? મહેતા-જૉનરલ જેવા નામાંકિત “બારિષ્ટર” છે? કે તેલંગ કે સેતલવડ જેવો “અડવોકેટ” કે કોઈ મંડલીક, કે રાનાડે કાબેલ ધારાશાસ્ત્રી છે? એલ્. એલ્. બી. કે પ્લીડરો તો ઘણા છે (જે કે બીજી કોમોના મુકાબલે તે પણ અદ્ય છે) પણ તેમાંથી કોઈ નામ-ચીંધ થયેલ છે? ચાંદાવર્કર કે બદુદ્દીન જેવા હાઇકોર્ટના Justice નું પદ પામેલ કોઈ છે? અથવા હાલ તરત ભવિષ્યમાં કોઈ એ પદને શોભાવે એવો જૈન છે?

Imperial Legislative Council કે Local Legislative Council માં કોઈ જૈન મેંબર Councillor Hon. Member છે? મુંબઈ જેવા શહેરની મ્યુનીસીપલ* સ્ટેન્ડીંગ કમીટીમાં કોઈ જૈન છે? મ્યુનીસીપલ કૉરપોરેશન ખુદમાં જૈનોની આટલી બધી વસ્તી છતાં, જૈનો આટલા બધા કર ભરનારા છતાં, તેઓ તરફનો એકાદ શિવાય કોઈ કોરપોરેટર છે?

મુંબઈની યુનિવર્સીટી સેનેટમાં જૈન ફેલો કોઈ છે? કદાચ એક હોય, તો તેથી જૈન કોમને કોઈપણ પ્રકારે લાભ થયો છે? જૈન કોમને એ માટે ગૌરવ આણવાનું લેશ પણ કારણ છે?

યુનિવર્સીટીની સીડીકેટમાં કોઈ જૈન છે? નથી. યુનિવર્સીટીની ડીનમાં કોઈ જૈન છે? નથી. તો પછી યુનિવર્સીટીના વાઇસ ચેન્સેલર જેવી પદવી પામવા તો ક્યાંથી કોઈ જૈન

* આ અને પછીના ઉલ્લેખો તે વખતને અનુલક્ષીને લખાયેલ છે.

ભાગ્યશાળી હોય ? યુનીવર્સિટીની પરીક્ષામાં નીમાયેલ કોઇ જૈન સાંભળ્યો છે ?

જૈનોમાં કોઇ બાહોશ સૉલીસીટર છે ? કદાચ એકાદ જૈન નામરૂપે હોય, તેથી જૈન કોમને-જૈન ધર્મને શું લાભ થયો છે ? એક બે ભાઇ સૉલીસીટર થવાનાં છે, અને આપણને સંપૂર્ણ આશા છે કે એઓ પોતાની કોમ તથા પોતાના ધર્મને દીપાવશે, તેની ઉન્નતિના અમોઘ કારણરૂપ થશે.

જૈનોને તો અત્યારે પૂર્વોક્ત પદવી ધરનારા એવા બેઠએ છે, કે જેનાથી જૈન કોમનું, ને ધર્મનું સીધી આડ-કતરી રીતે લાભનું કારણ થાય;—તે બન્નેની સ્થિતિ સુધરે. પૂર્વોક્ત પદવી ધારનારા કોઇ જૈનો નથી; છતાં પણ કવચિત્ હોય, તો પણ તેથી જૈન કોમ કે જૈન ધર્મને લાભ નથી થયો, એટલે જૈન હો કે ન હો તે એક જ છે.

કોઇ છૂટાછવાયા સ્વાશ્રયે સર્જાડીનેટ જજની પદવી પામેલા જૈન ભાઈઓ છે, અને તે તે ભાઈઓ તથા જૈનોએ એ મુબારકબાદી લેવા જેવું છે. પણ જૈન કોમે હવે તે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિનું ભાન પામી બીજી કોમોની હરોળમાં આવવા પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. અને તેમાં શ્રીમંત જૈનોએ મદદ આપવાની ખાસ જરૂર છે. એ સ્વામિવાત્સલ્ય છે. વર્તમાન જૈન કોમ બીજી કોમો કરતાં “વામન સ્વરૂપ” A Dwarf લાગે છે.

વર્તમાન જૈનોમાં કોઇ ગુર્જર ગ્રંથકાર સાક્ષર ગોવર્ધન શમ જેવો કોઇ જૈન છે ?

વર્તમાન જૈનોમાં કોઈ યુનીવર્સિટીની ઉંચી કેળવણી આપતી કોલેજમાં પ્રોફેસર કે લેકચરર છે ?

એક ભાઈ સ્વાશ્રયે M. A. B. Sc. ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થયા છે, સુવર્ણચાંદ પામ્યા છે, તે તેને તથા જૈન કોમને મુખારકબાદીરૂપ છે. એ ભાઈ પોતાની કોમ તથા પોતાના પવિત્ર ધર્મને દીપાવી તેને ઉન્નતિરૂપ થાય એમ આપણે ઇચ્છીએ.

જૈનોમાં કોઈ બાહોશ દાકતર છે ? મરહુમ ડૉ. ત્રી. હતા, ડૉ. જ. પ્રે. છે.

આ બધું જણાવવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જૈનોમાં વ્યવહાર સુધારાનો જળરો અવકાશ છે. અને જૈનોના વ્યવહારનો

સુધારો એ ઉત્તમ સ્વામિવાત્સલ્ય છે.

આર્થિક સ્થિતિ પૂર્વના જૈનોની અપેક્ષાએ વર્તમાન
સુધારણાની જરૂર જૈનોનો વ્યવહાર સાવ ઠીંગણો,
કુંઠિત અને સાંકડો માલમ પડે છે.

અને દીલગીરીની વાત તો એ છે કે તે વ્યવહારને કેટલાક ટુંકી દૃષ્ટિવાળા ધર્મધેલા ભાઈ વિશેષ વિશેષ સાંકડો કરવા મથતા દેખાય છે. બીજી કોમોની પંક્તિમાં જૈનોએ આવવું હોય, તો ગૃહસ્થ ધર્મમાં રહેનારા જૈનોએ પોતાની આર્થિક સંપત્તિ વધારવા સતત ઉદ્યમ કર્તવ્ય છે. આ ઠેકાણે તૃણાનો કે પરિગ્રહનો આ ઉપદેશ છે એમ નથી સમજવાનું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જૈન ગૃહસ્થીઓએ પોતાના ધર્મના-પોતાના ધર્મભાઈઓનાં સંરક્ષણ ખાતર, તેઓને સ્વાશ્રયમાં આણવાની ખાતર, તેઓ પોતે આશ્રય પામી બીજાને

આશ્રયનાં કારણરૂપ થઈ ધર્મની વૃદ્ધિ કરે એ ખાતર, પૈસા સંખંધી સ્થિતિ સુદૃઢ કરવી આવશ્યક છે. અને તે અર્થે પોતે મહેનત કરી પોતાના જાતભાઈઓને પણ ઉદારતાથી મહેનત કરવા પ્રેરવા જોઈએ છે, ઉદાર દીલથી મહેનતના રસ્તા ખતાવવા જોઈએ છે, અને ઉચ્ચ મનોવૃત્તિ રખાવવી જોઈએ છે. આઠ દશ બાર કે પંદર રૂપીઆમાં ચાકરી કરવામાં સાર્થક માનનારા કરવા કે થવા દેવા જોઈતા નથી. જૈન દર્શન અપૂર્વ છે, પરમ પવિત્ર છે, સર્વોત્કૃષ્ટ છે, છતાં તેની ઉન્નતિ કે તેનું ગૌરવ પાંચ-પંદર રૂપીઆની ટુંકી આમદાનીવાળા કે તે વડે પોતાનું સાર્થક માનનારા ટુંકી દૃષ્ટિવાળા ભાઈઓથી જળવાશે નહિં, પણ ઉદારવૃત્તિવાળા શ્રીમંતોથી જળવાશે.

જ્યારે અન્યદર્શની શ્રીમંત માણસ પોતાનાં દર્શનની છાપ અન્ય કોમપર પોતાની લક્ષ્મીનાં બળ વડે પાડી શકશે. માટે જૈન ભાઈઓએ ટુંકી દૃષ્ટિ નહિં રાખતાં વ્યવહાર સુધારા-વધારા અર્થે સતત પ્રયાસ કર્તવ્ય છે. વળી વર્તમાન યુગ આર્થિક સંપત્તિ લણી વળેલો છે. આખો જમાનો પૈસાનો જ પૂજારી થયો છે. તત્ત્વ તો કોઈ વિરલા જ પામે છે. તેવે વખતે જૈન ભાઈઓએ આત્મહિતનું પરમાર્થ તત્ત્વ અંતરમાં સજ્જડ રાખી ખીજી કોમ સાથે હરીફાઈમાં ઉતરવાની આવશ્યકતા છે; કેમકે નહિં તો એ કોમો વડે ચગદાઈ જવાનો જખરો લય છે, અને પરિણામે ધર્મથી પતિતપણું છે. કેમકે-

(૧) એક તો તત્ત્વ લણી દૃષ્ટિ નહિં, એટલે વસ્તુગતે વસ્તુનું જ્ઞાન ન હોય, અને તેમાં

(૨) સાંકડી દષ્ટિ, નાણાની સાંકડી સ્થિતિ; એટલે બીજી કોમોના તેજમાં સહેજે અંબાઈ જવાનું થાય. જેથી પોતાના ધર્મથી પરિણામે પડવાનું જ કારણ થાય.

આમ પડવાનું ન થાય, પોતાની કોમની-પોતાના ધર્મની સ્થિતિ સારી થાય, જળવાઈ રહે, ઉન્નત થાય,—એ અર્થે જૈન ભાઈઓએ, જૈન શ્રીમંતોએ સાંકડી વૃત્તિ, સાંકડા વિચાર જતા કરી, પોતાની કોમનું કેમ લલું થાય એ જ વિચાર, એ જ પ્રવૃત્તિ કર્તવ્ય છે; ઉદાર દીલથી પોતાના ધર્મ ભાઈઓને આશ્રય આપવો ઘટે છે; તેઓ શ્રીમંત થાય એવી જ ભાવના રાખી એવીજ મદદ આપવી ઘટે છે. પોતાની કોમ, પોતાના ધર્મની ચઢતીમાં જ પોતાની ચઢતી છે એમ ચોક્કસ સમજવાનું છે. આ એક ઉત્તમ પ્રકારનું સ્વધર્મવાત્સલ્ય છે.

જૈનોમાં ઐજ્યુએટો થયેલા છે, થતા જાય છે, એ ખુશી થવા જેવું છે. તેઓને ધંધે, ઉદ્યોગે લગાડવાની ચોંપ રાખવી ઘટે છે. અને શ્રીમંત જૈન વેપારીઓ અને જૈન ઐજ્યુએટો કેવા પ્રકારે અન્યોન્ય સહાયભૂત થઈ, સુસ્થિત થઈ, ધર્મ તથા ધર્મભાઈની ઉન્નતિના કારણરૂપ થાય તેનો વિચાર કરી યોજના કરી તેને અમલમાં આણવી ઘટે છે. આ સંબંધમાં મરહુમ શ્રીમાન્ શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદની ઉદાર-વૃત્તિનું ખસુસ અનુકરણ કર્તવ્ય છે.

જૈનોનું શ્રેય કરવા ઇચ્છતા મંડળોએ આવા પ્રકારે જૈનનું શ્રેય કરવારૂપે મંડળના નામનું સાર્થક કરવું ઘટે છે.

પાંચ પંદર રૂપીઆના પગારથી જૈનોનું શ્રેય કેમ થાય? સંતોષવૃત્તિ માનનારા સાંકડા વિચારના શિક્ષકાદિ પેદા કરવાનો

લોભ રાખવા કરતાં થોડા પણ ઉદારવૃત્તિના શ્રીમાન્ ધીમાન્ જૈનો પેઠા થાય. એવો લોભ રાખવો, એવો પ્રયાસ કરવો પરમ લાભરૂપ છે. એથી જ જૈનનું પરમ શ્રેય થશે. શ્રીમંત હશે, તે ખીજને શ્રીમંત કરશે, નિર્ધન નહિ કરે. વિદ્યાવાળો હશે તે ખીજને વિદ્યા આપી શકશે, અજ્ઞ નહિ આપી શકે. અને જૈન દર્શનની ઉત્તતિ જે ખીજને શ્રીમંત કે વિદ્યાવાન કરી શકે તેના પર જ રહેલી છે. અને એ જ જૈનશ્રેયસ્કર-પણું છે. તો એવા શ્રીમાન્, ધીમાન્ જૈન પેઠા કરવા ભણી એ મંડળોનો લક્ષ રહેવો ઘટે છે.

નિષ્પૃહપણું, તત્ત્વદષ્ટિ ઇત્યાદિ પરંપરાએ પરિણામે આવવાના કારણરૂપ એવી ઉદારવૃત્તિથી જૈનોની આર્થિક અને પારમાર્થિક સ્થિતિ સુધારવા ભણી શ્રીમંત જૈન દાનેશ્વરીઓએ, જૈન શ્રેયસ્કર મંડળોએ, વિવેકી જૈન ગૃહસ્થોએ લક્ષ આપવું ઘટે છે. આમ જૈનોની સ્થિતિ સુધારવાની આવશ્યકતારૂપ, તથા તે કેમ સુધરે તેનાં કારણરૂપ ટુંક દિગ્દર્શન યથાવકાશ કરી બતાવ્યું છે, તે સુઝ શ્રીમંત ધીમંત ભાઈઓને સંમત થાઓ!

જૈન મુનિવૃન્દે આ બાબતનો સૂક્ષ્મ વિચાર કરી યથા-વસર તે સંબંધી યથાયોગ્ય ઉપદેશ ગૃહસ્થયોગ્ય કર્તવ્ય છે.

Christianity નું mission Christianity ના ફેલાવા અર્થે પ્રતિ વરસ કોડો રૂપીઆ ખર્ચે છે. કોઈને ધન આપીને, કોઈને દવાદારૂની મદદ આપીને, જૈન ધર્મની પ્રભાવના કોઈને ખાવાનું આપીને, કોઈને અન્ય વ્યવહારિક અગવડ ટાળી આપીને પોતાના ધર્મના આશ્રિત કરે છે.

બધા ધર્મોનો આશય લોકોનું કલ્યાણ કરવાનો છે. બધા ધર્મવાળા એમ માને છે, કે અમારા ધર્મથી જ કલ્યાણ છે, અને એથી ધર્મઘેલા થઈ પોતાના ધર્મમાં બધાને પ્રેરવા યથાવત્ તન-મન-ધનથી પ્રવર્તે છે. ત્યારે જૈન ધર્મ કે જે એમ પ્રકાશે છે કે પાપથી દુઃખ છે, પુણ્યથી સુખ છે, રાગ દ્વેષથી બાંધ છે, જ્ઞાનથી મોક્ષ છે,—ગમે તે ધર્મપંથવાળો હોય, પણ જો તે સમભાવી હોય, રાગ-દ્વેષ રહિત હોય, તો તેનો મોક્ષ છે, તેનું કલ્યાણ છે, એમ જે પ્રરૂપે છે, તેવા એક વસ્તુસ્વરૂપ યથાર્થ બોધનાર પવિત્ર ધર્મને ફેલાવવો, તેનો જનસમુદાયને બોધ કરવો એ કેટલું બધું કલ્યાણકારી છે? તેવા એક ધર્મની પ્રભાવના કરવી, અર્થાત્ તેનો પ્રભાવ લોકોને બતાવવો, તે પ્રભાવ બતાવી તેઓને તે પવિત્ર શાસન પ્રતિ સન્મુખ કરવા એ કેટલી બધી નિર્જરાના હેતુરૂપ છે? કેવા મહત્પુણ્યના હેતુરૂપ છે? ભગવાન્ તો પ્રકાશે છે કે એ પવિત્ર શાસનની ઉન્નતિ કરનાર, લોકોને એ પવિત્ર ધર્મ પ્રતિ સન્મુખ કરનાર તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે છે, એ પવિત્ર ધર્મના વિકાસ, વૃદ્ધિ, પ્રસાર અર્થે ભગવાને પ્રભાવના, વાત્સલ્ય એ આદિ સમ્યક્ત્વને દીપાવનાર ભૂષણો પ્રકાશ્યાં છે. તીર્થપ્રભાવના, સાધર્મિકવાત્સલ્ય એ એક પવિત્ર ધર્મને પુષ્ટિ કરવાના અમોઘ કારણરૂપ છે; અત્યુત્તમ Mission છે. અને તે Mission નો હેતુ સ્વધર્મીઓને યથોચિત્ દેશ-કાળાનુસાર સાહાય આપવાથી બર આવે એમ છે. Jain Mission ને ફતેહ પમાડવાની કારગત ચાવીરૂપ દર્શનાચારના છેલ્લાં ત્રણ અંગ (૧) સ્થિરીકરણ, (૨) વાત્સલ્ય, અને (૩) પ્રભાવના છે. એ ત્રણેનો ધ્વન્યર્થ શું નીકળે છે? ધર્મથી પડતાને સ્થિર

કરવો, સાધર્મીની યથાવત્ ભક્તિ કરવી, અને ધર્મનો પ્રભાવ પ્રવર્તાવવો એ.

આ બધાંનો સારાંશ એ નીકળે છે, કે સાધર્મીઓની વ્યવહારિક સ્થિતિ સુધારવી એ પ્રકારે હાલ સ્વામિવાત્સલ્ય થવું ઘટે છે. શ્રીમંત જૈન ભાઈઓએ એ વ્યવહાર સુધારા અર્થે ધન આદિની યથાવત્ ઉદારતા અને વિવેકપૂર્વક મદદ કર્તવ્ય છે. મુનિમંડળે ધર્મનો ઉપદેશ દેશ-કાળ-પાત્રને અનુસરી ઉદારતા અને વિવેકપૂર્વક કર્તવ્ય છે. આ પ્રકારે વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક બન્ને સ્થિતિ સારી રીતે સુધારવા સંભવ છે. વિવેકી શ્રીમંત અને ધીમંત જૈનોએ આ બાળત પર અવશ્ય લક્ષ આપવું ઘટે છે. નોકારશીનાં જમણરૂપે પૈસા ખર્ચાય છે, તે કરતાં તે પૈસાનો આવા પ્રકારે વ્યય થવો હવે ઉચિત છે.

શરૂઆતમાં કહેવાઈ ગયું છે, કે જૈન કોમ બીજી કોમની સરખામણીમાં ગરીબ છતાં, તેના તરફથી શુભ કાર્યમાં ઘણો પૈસો વપરાય છે. આ વાત સત્ય છે. છતાં તે વ્યયનું પરિણામ કેમ દેખાતું નથી ? પરિણામ જેવું જોઈએ તેવું દેખાતું નથી એ પણ સત્ય વાત છે. જોઈતું પરિણામ નહિ દેખાવાનું કારણ એ જ કે જે પ્રકારે એ પૈસાનો વ્યય થવો જોઈએ તે નથી થતો. તો કયા પ્રકારે એ પૈસાનો વ્યય થાય તો પરિણામ રૂડું દેખાય, તે પ્રકાર સંબંધીજ ઉપર બધું વિવેચન થયું છે.

હવે હાલનો શ્રીમંત જૈન વર્ગ તો વ્યાપારી વર્ગ છે. અને જે જે સખાવતો થઈ છે અને થાય છે, તે તે વર્ગ તરફથી જ મહોટે ભાગે થઈ છે અને જૈન શ્રીમંતોની ફરજ થાય છે. કેળવાયલા વર્ગ પૈકી

વકીલો, દાકતરો, કે બીજા નોકરોએ એ સખાવતોમાં ફાળો આપ્યો હોય એમ આપણને લાગતું નથી. કવચિત્ તેઓએ કંઈ પણ લાગ આપ્યો હોય તો તે કેવળ જૂજ છે. આ ઉપરથી એમ સૂચિત થાય છે કે:

(૧) સખાવત શ્રીમંતાઈના અંગે રહેલી છે.

(૨) એ શ્રીમંતાઈ વ્યાપાર ઉદ્યોગને અંગે રહેલી છે.

(૩) હજારો લાખો રૂપીઆની લેવડ-દેવડ, ઉથલ-પાથલ કરનારા વેપારીઓ એકી વખતે હજારો લાખો રૂપીઆની સખાવત કરી શકે.

(૪) તેવા પ્રકારે બાંધેલ પગારવાળા નોકરીયાતો, ભલે તેઓ માસિક પાંચસોના પગારવાળા હોય, પણ તે ન કરી શકે. જો કે જૈનોમાં એવા પગારવાળા નોકરો જ નથી. સોથી ઉપર માસિક પગારવાળા પણ ગણ્યાગાંઠ્યા છે.

(૫) કેળવણી લઈ વકીલ થયેલ કે દાકતર થયેલ જૈનોમાં શ્રીમંત થયાના દાખલા નોંધાયા નથી. વકીલાત કે દાકતરપણા વડે પોતાનું આબરૂભેર ગુજરાન કરવા જેટલી પ્રાપ્તિ જ્યાં હોય ત્યાં શ્રીમંતાઈ તો ક્યાંથી જ આવે? અને એમ હોય ત્યાં સખાવતનાં કામ પણ ક્યાંથી બને?

(૬) કદાચ્ કોઈ કેળવાયેલ વકીલ આદિ બાપદાદાથી શ્રીમંત હોય અને સખાવતની રુચિવાળા હોય, તો તેને દેશ-કાળ જોતાં કેવા પ્રકારે એ સખાવત કરવી એ વિચાર પહોંચતો હશે.

(૭) જૈનો જાણીશ ખરા પણ તે બહુ મોડા જાણ્યા. ત્રીશ ચાળીશ વરસ પહેલાં એઓએ જાગૃત્તું બન્યું હતું;

તે બેળાએ શ્રીમંત જૈનોએ પોતાના બાળકોને તેમ સ્વધર્મ લાઈઓને કેળવવા જોઈતા હતા. તે વખતે થયેલ વકીલ, બારીષ્ટર, દાકતર, વગેરે હાલ પૈસે, વ્યવહારે, રાજમાન આદિમાં આગળ પડતા છે. એ વેળે કેળવાયલા જૈનો પણ એવા આગળ પડતા હોત અને જૈન કોમ તથા ધર્મને ઘણા લાભ લાગી થાત.

(૮) છતાં “ Better late than never ” મોડાં, પણ જાગ્યા છે તે સારું છે. “ જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ” ગણી ધીમે ધીમે વિવેકપૂર્વક હવે શ્રીમંત લાઈઓએ પોતાના બાળકો તથા સ્વધર્મ લાઈઓને ઉદારવૃત્તિથી કેળવણી, આપાર, કળા કૌશલ્યમાં આગળ પડતા કરવા ઘટે છે, જતે દહાડે એનું કળ દેખાઈ આવશે. ધર્મને તો લેશ માત્ર અલગ ન રાખવો, એ તો ખસુસ ધ્યાન રાખવું. કેમકે સારી નરસી સ્થિતિના પરમ આધાર જ ધર્મ છે. અર્થની સિદ્ધિ ન થાય, વા કામની સિદ્ધિ ન થાય તો હરકત નહિ, પણ ધર્મની સિદ્ધિ તો થવી જ જોઈએ. તેમજ મના ભોગે કદી પણ અર્થની કે કામની સિદ્ધિ ન કરવી, ન ઇચ્છવી. કેમકે ધર્મ હશે, તો કામ પણ સિદ્ધ થશે, અર્થ પણ સિદ્ધ થશે, અને મોક્ષ પણ સિદ્ધ થશે. ધર્મ નહિ હોય તો એક પણ નહિ સિદ્ધશે. માટે ધર્મ પ્રતિ તો અવશ્ય લક્ષ રાખવું. આ આપણા વિષયનો પ્રધાન હેતુ પણ ધર્મ જ છે.

(૯) જૈન બંધુઓની ધાર્મિક અને વ્યવહારિક સ્થિતિ સુધરે એમ કરવું. જૈન બંધુઓને વ્યવહારમાં, વેપારમાં, ધંધા ઉદ્યોગમાં આગળ પડતા કરવા. જૈનોમાં સખાવત કર-

નારો મુખ્ય વર્ગ શ્રીમંત વ્યાપારીઓ છે એ ઉપરથી આટલી જાણતો આપણને સૂચિત થાય છે. અને એ બધી સૂચિત જાણતોનો સાર સમુચ્ચય એ છે કે :—જૈન લાઘ્યોના વ્યવહાર સુધારા માટે અગત્યનાં સાધન વ્યાપાર, ધંધા, ઉદ્યોગ, રાજ્ય સરકારે અમલ—એ છે. અન્ય સેવાવૃત્તિ વડે સુધારો સંભવતો નથી.

ફરીને કહેવાનું કે જૈન શ્રીમંત ધંધાદારી, મીલમાલેક આદિ વ્યાપારીએ પોતાના ધંધામાં—મીલોમાં જૈન લાઘ્યોને જોડવા ઘટે છે. તે ધંધા ઉદારબુદ્ધિથી ખીલવી તેમાં તેમને પ્રવેશ કરાવવો ઘટે છે. નોકરી—ચાકરીથી એઓને છોડાવવા ઘટે છે. સ્વતંત્ર ધંધો, સ્વાશ્રયનો ઉદ્યમ કરી શકે, સારી રીતે કમાતા ધમાતા થાય એમ કરી આપવું, કરી અપાવવું ઘટે છે. એ જાળતમાં પારગ્રી લાઘ્યોનું ખાસ અનુકરણ કર્તવ્ય છે.

આ બધું કહેવાનો કેવળ હેતુ ધર્મ, તે ધર્મનાં સાધન, અને ધર્મલાઘ્યોનું સંરક્ષણ એ છે.
 ધર્મ, ધર્મસાધન ને તેનું યોગક્ષેમ એ છે. ધર્મ તો
 ધર્મીનું સંરક્ષણ વીતરાગ પ્રણીત પવિત્ર દયાધર્મ
 એ છે.

ધર્મનાં સાધનો શ્રી જિનેંદ્ર ભગવાનની પવિત્ર પ્રતિમા, જિનમંદિરો, જ્ઞાનમંદિરો, જ્ઞાનશાળાઓ, આગમ, પૌષ્ઠશાળાઓ એ આદિ છે.

અને ધર્મીઓ તો સાધુ—સાધ્વી, શ્રાવક—શ્રાવિકાંકુષ અતુર્વિધ સંઘ, તીર્થ એ છે.

ધર્મને અંગે રહેલાં સાત ક્ષેત્રોમાં આ ધર્મનાં સાધનો, તથા ધર્મનાં આરાધનારા પાળનારાઓનો સમાવેશ સર્વશે થઈ જાય છે.

સાધર્મિવાત્સલ્યમાં એ ચતુર્વિધ સંઘનું વાત્સલ્ય આવી જાય છે. ચતુર્વિધ સંઘરૂપી એક ધર્મ પાળનાર સમુદાય પ્રતિ લક્ષિત—પ્રેમ દાખવવો, એને સાહાય્ય આપવી, એ આદિ સાધર્મિક વાત્સલ્ય છે.

ધર્મનાં સાત ક્ષેત્રનાં આ સાત અંગ છે:—

(૧) જિનપ્રતિમા, (૨) ચૈત્ય, (૩) શ્રુત, (૪) સાધુ
(૫) સાધ્વી, (૬) શ્રાવક, અને (૭) શ્રાવિકા.

આ બધાંનો આધાર હાલ દેશ—કાળ જોતાં ગૃહસ્થ શ્રાવક ઉપર છે. ગૃહસ્થ શ્રાવકની સ્થિતિ સારી હશે, તેનો ગૃહસ્થધર્મ દીપ્તો હશે, તો સાધુ બધાનો આધાર ગૃહસ્થ ધર્મને સુલભતા થશે, અને સાધુ શ્રાવક ધર્મ દીપ્તશે. કેમકે સાધુધર્મ સ્થિત

એવા સાધુને પરમ અવદંભક ગૃહસ્થ જ છે. તેમજ જિનમંદિર, જિનપ્રતિમા, જ્ઞાનશાળા આદિનો પણ આધાર સુસ્થિત ગૃહસ્થ ઉપરજ છે. “કુવામાં હશે, તો હવાડામાં આવશે.” આમ વિચારી હાલ તો ગૃહસ્થ ધર્મ, જે કનિષ્ઠપ્રાય અવ્યવસ્થિત થઈ ગયો છે, તેની સ્થિતિ સુધારવા શ્રીમંત—ધીમંત જોન લાઈઓએ લક્ષ આપવું ઘટે છે. પૂર્વના જોનો પૈકી વસ્તુપાળ તેજપાળ, વિમળશાહ, વાગ્લઠ. આદિ જેવા થવા—કરવા લાગી લક્ષ રાખવું, રખાવું ઘટે છે. સ્વામિવાત્સલ્યનો આ અત્યુત્તમ પ્રકાર છે.

જૈન કૉન્ફરન્સે આ બાબત ખસુસ ધ્યાનમાં લઈ હાલ એકાંત તે અર્થ પ્રવર્તવું ઘટે છે, યથાયોગ્ય યોજના ઘડી તેને અમલમાં આણવી ઘટે છે. મોટા શહેરો પૈકી અમદાવાદ, મુંબઈ, પાલીતાણા આદિ જે જે સ્થળોએ વરસમાં પાંચ સાત વાર નોકારશી જમતી હોય, અને એકંદરે લાખો રૂપી-આનો વ્યય થતો હોય, તે તેમ ન થવા દેતાં, તે અંગે વપરાવાના પૈસા લવિધ્યમાં અનેક નોકારશી કરવાની શક્તિવાળા વિદ્વાન્ અને શ્રીમાન્ જૈનો પેદા થાય એવી રીતે વપરાવવા ઘટે છે. જૈનોની સામાન્યપણે સ્થિતિ સારી હતી, તે વેળા આવાં જમણો વાજળી હતાં; પણ હાલ તો એ ભાવિ સારા માટે બંધ રાખવાં ઘટે છે. વળી લવિધ્યમાં સારી સ્થિતિ થયે સહેજે જમણો થઈ રહેશે. કેમકે વિવેકી માણસોનું વર્તન સ્થિતિને અનુસરી હોય છે.

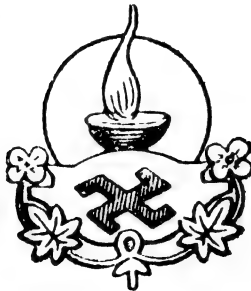
પ્રકૃષ્ટિત મનથી થએલ કામ બહુ ફલદાયી થાય છે. સંકુચિત મનથી થએલ કાર્ય સાંકડા ફળ, અદ્ય ફળવાળું થાય છે. સંકુચિત વૃત્તિ રાખવી પડે છે, એનું કારણ ફક્ત લોકોની સ્થિતિ સાંકડી થઈ ગઈ છે તે છે. આમ બધી સ્થિતિ જોઈ જૈન ધર્મ, તેનાં સાધનો અને તેના પાળનારનું ભાવિ શ્રેય થાય એ અર્થે રસ્તો લેવો યોગ્ય છે.

શ્રીમંત જૈનોએ આ લક્ષમાં લેવું ઘટે છે. સુસ મુનિ-વરોએ આ બોધ આપવો અવશ્યનો છે. નહિ તો ભય રહે છે, કે ભાવિ કાળે જૈન સમુદાય મુનિઓનું કર્તવ્ય ઘણું અદ્ય થતો જશે. કારણ (૧) એક તો સ્થિતિ સારી નહિ, એટલે

ગમે તેની સેવા ચાકરી કરવી પડે, અને અન્ય સહવાસથી જૈનપણું ભૂલી જવાનો સંભવ, અને (૨) તત્ત્વજ્ઞાનનો અભાવ. માટે જૈનધર્મ, તેનાં સાધનો, તેના પાળનારાઓનું સંરક્ષણ કરવું હોય, તો હજી સુલભતા છે. વખતના વહેવા સાથે કઠિનતા આવતી જશે.

સ્વામિવચ્છળ આદિ પાછળ જમણવારૂપે પૈસો ન
ખર્ચાતાં ઉપર જણાવેલરૂપે ખર્ચાવા
ઉપસંહાર અંગે આ બધી વાત થઈ, વ્યવહાર
સુધારાની આવશ્યકતા અને એનાં
રસ્તાનું આ દર્શન થયું.

હવે એ સ્વામિવાત્સલ્ય કોને કહે છે, અને કેવા પ્રકારે કર્તવ્ય છે, કોણે કોણે કરેલ છે, અને એનું શું ફળ છે, એ પૂર્વના મહાપુરુષો પ્રકાશી ગયા છે, તે પ્રકારે જણાવીશ. ઉપર જણાવેલ છે તે પૂર્વના મહાપુરુષના ઉપદેશને ધ્યાનમાં લઈને જ જણાવેલ છે.

ॐ नमो तिथ्यस्त.

स्वामिવાत्सल्य

उत्तर ખાંડ: અવતરણો

સ્વધર્મ યઃ પુણાતિ નમસ્તસ્મૈ સર્વદા ।

મ. કી. મહેતા.

“ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ”

—સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિત્ર એ મોક્ષનો માર્ગ છે. આમ તત્ત્વાર્થના પ્રારંભમાં જ ઉમાસ્વામિ પ્રકાશે છે. મોક્ષનો માર્ગ આ છે:—વસ્તુગતે વસ્તુના સ્વરૂપની યથાવત શ્રદ્ધા રાખવી, તેનું સ્વરૂપ બાણુવું, અને તે બાણી તે પ્રમાણે વર્તવું, છાંડવા યોગ્ય છાંડવું, આદરવા યોગ્ય આદરવું, —એવા અમાંથી સંક્ષેપ અર્થ નિકળે છે.

“ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્ ”—

વસ્તુગતે વસ્તુના સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધાન, ભાવ, રુચિ, ઇચ્છા તે સમ્યગ્દર્શન છે. આવા ભાવવાળા, આવી શ્રદ્ધા—રુચિવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો કહેવાય છે; અને એ શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહે છે, કે સમ્યગ્દર્શન કહે છે. તે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિ અર્થે, તેની વિશુદ્ધિ અર્થે ભગવાન્ કેટલાંક આચરણનો બોધ કરે છે. એ આચરણો તે આ:—

નિસ્સંકિઅ નિર્લેખિઅ નિર્લિપિતિગિચ્છા અમૃદદિટ્ટી અ ।

ઉવવૃદ્ધ થિરિકરણે વચ્છલ્લ પમાવણે અટ્ટ ॥

(૧) નિઃશંકતા, (૨) નિઃકાંક્ષા, (૩) નિર્લિપિતિગિચ્છા (૪) અમૃદદૃષ્ટિ, (૫) પરગુણપ્રકાશન, (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય, અને (૮) પ્રભાવના, — એ આઠ દર્શનના આચાર છે. અર્થાત્ એ આચાર પાળવાથી દર્શન પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્થળાંતરે તેને સમ્યક્ત્વના આઠ આભૂષણ કહ્યાં છે, અને તે વાસ્તવિક જ છે. “વાત્સલ્ય” ધર્મને સમ્યક્ત્વનો એક મહા-પ્રકાર કહ્યો, તો વાત્સલ્ય શું? એ યથાર્થ જાણવું જરૂરનું છે. શ્રાવક-શ્રાવિકાના સમુદાયને એકત્ર લોજન આપવું એટલો જ માત્ર એનો અર્થ નથી, એનો અર્થ તો ઘણો વિશાળ છે, જેમકે:—

“જો ધર્મિણસુ મત્તો, અણુચરણં કુળદિ પરમસદ્ગાથ ।

પિયં વચણં જંપંતો વચ્છલ્લં તસ્મ ભવસ્મ ॥”

(સ્વામી કાર્તિકેય અનુપ્રેક્ષા, ૪૨૦)

અર્થ:—તે લવ્યજીવનો આ વાત્સલ્ય ગુણ છે. કયો? તો કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ એવા પોતાના ધર્મજાંધુઓ પ્રતિ ભક્તિ કરવી, પરમ શ્રદ્ધા, પ્રેમ વડે એઓનું અનુચરણ કરવું, પ્રિય શબ્દો વડે તેઓ સાથે વાત કરવી, એ. એ વાત્સલ્ય એટલે શું? તો કે વાત્સલ્ય એટલે પ્રેમ. કોના જેવો પ્રેમ? તો કે ગાય જેમ પોતાનાં વત્સ (વાછડાં) પ્રતિ વાત્સલ્યભાવ-પ્રેમ ભાવ દેખાડે તેવો. તાત્પર્ય કે લવ્યજીવ પોતાના સમ્યગ્દૃષ્ટિ ધર્મજાંધુ પ્રતિ, ગાય જેમ વાછડા પ્રતિ પ્રેમ ધરાવે, તેવો પ્રેમ રાખે.

“અનવરતમહિસાયાં શિવસુખલક્ષ્મીનિબંધને ધર્મે ।
સર્વેષ્વપિ ચ સર્ધર્મિષુ પરમં વાત્સલ્યમાલંબ્યમ્ ॥”

(શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્ય, શ્રી પુ. સિ. ઉ. ૨૦)

અર્થ: — પોતાનું હિત ઇચ્છતા એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભવ્ય જીવે આમાં પરમ પ્રેમભાવ, પરમ વાત્સલ્યભાવ નિરંતર રાખવો ઘટે છે. શેમાં? તો કે (૧) શિવસુખની લક્ષ્મીનું પરમ કારણ એવા જૈનધર્મ, (૨) અહિંસા, અને (૩) પોતાના ગદ્યા સ્વધર્મ ભાઈઓ. તાત્પર્ય કે ધર્મ તેમજ તે ધર્મ પાળનારા સ્વધર્મગ્રંથુ પર કેવી પ્રીતિ રાખવી? તો કે ગોવત્સ સરીખી. જેમ ગાય પોતાનાં વાછડા પરના પ્રેમને લઈ સિંહ સન્મુખ પણ પ્રાણહાનિનો ભય રાખ્યા વિના જાય છે, તેમ ધર્માત્મા જીવે પોતાના ધર્મગ્રંથુ પ્રતિ તેને કષ્ટ આવ્યે સને ગમે તે પ્રકારે ગચ્ચાવવા, સહાય આપવારૂપ પ્રીતિ દાખવવી ઘટે. ભગવાન્ આને વાત્સલ્યગુણ કહે છે. સમ્યક્ત્વનું આ વાત્સલ્ય ધર્મરૂપ સાતમું અંગ છે.

“સ્વયૃચ્યાન્ પ્રતિ સદ્ભાવસનાથાપેતકૈતવા ।

પ્રતિપત્તિર્યથાયોગ્યં વાત્સલ્યમભિલષ્યતે ॥

(રત્નકરંડ શ્રા. આ. ૧૭)

અર્થ:—આ વાત્સલ્ય ગુણ કહેવાય છે. કયો? તો કે પોતાના સમૂહના, એટલે પોતાના ધર્મના એવા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોની નિષ્કપટપણે, સમ્યગ્ભાવ વડે, યથાયોગ્ય સેવાભક્તિ કરવી તે; તેઓનો સદ્ભાવપૂર્વક સત્કાર કરવો તે; માઠી સ્થિતિ યોગે તેઓને યથાયોગ્ય સહાય આપવી તે. સત્યાર્થ ભાવ સહિત, કપટ રહિત યથાયોગ્ય તેઓની પ્રતિપત્તિ કરવી,

અર્થાત્ એવા ભાઈઓ આઠ્યે ઊઠી સામા જવું, વંદન કરવું, તેઓના ગુણનું સ્તવન કરવું, અંજલિ જોડી આજ્ઞા માગવી, પૂજા-પ્રશંસા કરવી, ઉંચે આસને બેસાડી, પોતે નીચે બેસવું, જેમ કોઈ દરિદ્રીને ઘણો પૈસાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હોય અને હર્ષ પામે તેમ પોતાના ધર્મજાંધુને જોઈ હર્ષ પામવો, પ્રીતિ કરવી, યથાવગર આહાર, પાન, વસ્ત્ર તથા ખીજી દ્રવ્ય, પુસ્તકાદિ ઉપકારક ચીજ આપવી, વૈયાવૃત્ત્ય કરવું, એ આદિ-પૂર્વક આનંદ માનવો એને વાત્સલ્ય ધર્મ કહે છે.

શ્રી સદાસુખજીકૃત તત્ત્વાર્થસૂત્ર ભાષાંતરમાં કહ્યું છે, કે આ કારણો વડે ઉપમા રહિત, અચિત્ત્ય વિભૂતિનું કારણ, ત્રિલોક્ય જયવંત એવું તીર્થંકરનામ પુણ્ય કર્મ જાંધાય છે:—કયાં કયાં કારણો? તો કે “દર્શનવિશુદ્ધિચિનય-સંપન્નતા.....યાવત્ પ્રવચનવત્સલત્વમિતિ તીર્થંકરત્વસ્ય ॥” (૨૪) અધ્યાય ૬. એજ તત્ત્વાર્થસૂત્રની અર્થપ્રકાશિકામાં તેના કર્તા શ્રીમાન્ × × × એજ અધ્યાયના એજ સૂત્રને અંગે “વાત્સલ્ય” અંગે આ પ્રમાણે કહે છે:

“વળી જિનેંદ્ર દેવના કહ્યા ધર્મમાં તથા તે ધર્મના ધારવાવાળા એવા સાધર્મિકોમાં, તથા ધર્મના કારણોમાં નિત્ય અનુરાગ, પ્રેમ, ભક્તિ રાખવાં એ વાત્સલ્ય અંગ છે.” પૃ. ૩૮૫. પૃ. ૩૮૮—“વળી જેમ ગાય વાછડાં પ્રતિ પ્રીતિ કરે, તેમ સ્વધર્મીને જોતાં સ્નેહવડે ચિત્તનું ભિંબઈ જવું, અર્થાત્ પોતાના સ્વધર્મી જાંધુને જોઈ હર્ષ. હર્ષ પામવો એ પ્રવચનવાત્સલ્ય ભાવના જાણવી.” આ ભાવનાઓ વડે તીર્થંકર નામકર્મ જાંધાય. એજ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રના ભાષ્યમાં શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચક પોતે એજ ભાવનાના અધિકારે તીર્થંકર નામ

કર્મના આસવના હેતુ શું, તે કારણરૂપે પ્રકાશે છે કે—(પૃ. ૧૫૧—૫૨)

“પતે ગુણાઃ સમસ્તા વ્યસ્તા વા તીર્થકરનામ્ આત્મવા મ્બન્તિ ।” આ પૂર્વોક્ત ગદ્યા ગુણો અથવા પૃથક્ પૃથક્, જેમ કે—દર્શનવિશુદ્ધિ, વિનયસંપન્નતા, વાત્સલ્ય આદિ ગદ્યા ગુણ મળીને, અથવા એ સોળમાંથી યથાસંભવ એક દર્શનવિશુદ્ધિ કે વાત્સલ્ય,—એમ એક બે ચાર ગુણો વડે તીર્થકર નામ કર્મનો આસવ થાય છે.

“અર્હચ્છામનનાનુષ્ઠાયિનાં શ્રુતધર્મણાં બાલવૃદ્ધતપસ્વિ શૈક્ષગ્લાનાદીનાં ચ સંગ્રહોપગ્રહાનુગ્રહકારિત્વં પ્રવચનવત્સલ-ત્વમ્ ।” અર્થ:—અરિહંત ભગવાને પ્રરૂપ્યો જે ધર્મ તેનું અનુષ્ઠાન કરનારા, શ્રુતધર્મ, તેમજ ગાળ, વૃદ્ધ, તપસ્વી, શૈક્ષ્ય, ગ્લાન આદિ સાધર્મિકો ઉપર સંગ્રહ, ઉપગ્રહ, અનુગ્રહ કરવો એનું નામ પ્રવચનવાત્સલ્ય.

સ્વામિવાત્સલ્ય અને શ્રીમદ્ આત્મારામજી.

સ્વામિવાત્સલ્ય કેવા પ્રકારે કરવું જોઈએ. તે માટે મહુર્મ શ્રીમદ્ આત્મારામજી પ્રકાશે છે કે:—

“જેની લોગોંકી દો ઇંદ્રિય બહુત જબરજસ્ત હો ગઈ હૈ.....એક તો નાક ચોર દૂસરી જિહ્વા; ક્યોંકિ નાકકે વાસ્તે અર્થાત્ આપકી નામદારીકે વાસ્તે લાખો રૂપીઆ લગાકે જિનમંદિર ગનવાને ચલે જાતે હૈ, ચોર જિહ્વા કે વાસ્તે ખાનેમે લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરતે હૈ.....કોઈ પૂછે જિ યું જિનમંદિર અથવા સ્વામિવાત્સલ્ય કરનેમે પાપ હૈ ?

જવાળમે જિનમંદિર બનવાનેકા ઓર સ્વામિવાત્સલ્ય કરનેકા ફલ તો સ્વર્ગ ઓર મોક્ષ હૈ. પરંતુ જિનેશ્વર દેવને તો એસા કહા કી જો ધર્મક્ષેત્ર બીગડતા હોવ તીસકી સાર-સંભાળ પહિલે કરની ચાહિયે. જિસ ગાંવકે લોગ ધનહીન હોવે, ઓર શ્રાવકકા પુત્ર ધનહીન હોવે, તીસકો કીસિકા રોજગારમે લગાકે તીસકા કુટુંબકા પોષણ હોવે એસે કરે. ચહ સ્વામિવાત્સલ્ય હૈ. હમ બનીયે લોકોકે અમાવનરૂપ સ્વામિવાત્સલ્યકા નિષેધ કરતા હૈ, યા ન સમજના. નામદારીકે વાસ્તે ઇસ ગાંવકે બનીયોને ઉસ ગાંવકે બનીયોને અમાયા, ઓર ઉસ ગાંવવાલોને ઇસ ગાંવકે બનીયોકા અમાયા, પરંતુ સાહામ્મિકો (સાધર્મિકકું) સાહાય્ય કરનેકી બુદ્ધિસે નહિ. તીસકો હમ સ્વામિવાત્સલ્ય નહિ માનતે, પરંતુ ગદ્દેબુર-કની માનતે હૈ.”

સ્વામિવાત્સલ્ય અને શ્રીમાન્ રત્નશેખરસૂરિ.

સ્વામિવાત્સલ્ય કેમ કરવું એ સંબંધમાં “ શ્રાદ્ધવિધિ કૌમુદી ” આદિ અનેક પ્રકરણોના કર્તા, પૂર્વના એક ધુરંધર આચાર્ય શ્રીમદ્ રત્નશેખરસૂરિ પ્રકાશે છે કે:—

“ સાધર્મિકવાત્સલ્ય પણ સર્વે સાધર્મીલાઈઓનું અથવા કેટલાકનું શક્તિ માફક કરવું. સાધર્મીક લાઈના યોગ મળવો પ્રાયઃ દુર્લભ છે- કહ્યું છે કે:—

‘ સર્વે જીવો સર્વે પ્રકારના સંબંધો માં હો માં હે પૂર્વે પામેલા છે; પરંતુ સાધર્મિક પ્રમુખ સંબંધને પામનારા જીવો તો કોઈક ઠેકાણે વિરલા જ હોય છે.

સાધર્મી લાઇઓનો મેલાપ પણ ઘણો પુણ્યકારી છે, તો પછી સાધર્મીનો શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ આદરસત્કાર કરે તો પુણ્યબંધ થાય એમાં કહેવું શું? કહ્યું છે કે:—

‘એક તરફ સર્વે ધર્મ અને બીજી તરફ સાધર્મિક વાત્સલ્ય રાખી બુદ્ધિરૂપી ત્રાજવાએ તોલીએ તો બંને સરખાં ઉતરે છે.’

સાધર્મીનો આદરસત્કાર આ રીતે કરવો. — પોતાના પુત્ર વિગેરેનો જન્મ મહોત્સવ—વિવાહ પ્રમુખ હોય તો સાધર્મિક લાઇઓને નિમંત્રણ કરવું; અને ઉત્તમ ભોજન, તાંબૂલ, વસ્ત્ર, આભરણુ પ્રમુખ આપવું. કદાચ તેઓ કોઈ સમયે સંકટ દશામાં આવી પડે, તો ગાંઠનું ધન ખર્ચીને તેમને આકૃતમાંથી કાઢવા. પૂર્વકર્મના અંતરાયના દોષથી કેઈનું ધન જતું રહે, તો તેને પાછો પૂર્વલી અવસ્થામાં લાવવો. જે પોતાના સાધર્મી લાઇઓને પૈસે ટકે સુખી ન કરે, તે પુરુષની મોટાઈ શા કામની? કહ્યું છે કે:—

‘જેમણે દીન જનોનો ઉદ્ધાર ન કર્યો, સાધર્મિકોનું વાત્સલ્ય ન કર્યું, અને હૃદયને વિષે વીતરાગનું ધ્યાન ન કર્યું, તેમણે પોતાનો જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો.’

પોતાના સાધર્મી લાઇઓ જો ધર્મથી બ્રહ્મ થતા હોય, તો ગમે તે પ્રકારે તેમને ધર્મને વિષે સ્થિર કરવા. જો તેઓ ધર્મકૃત્ય કરવામાં પ્રમાદ કરતા હોય, તો તેમને યાદ કરાવી અનાચારમાંથી નિવારવા. એ પ્રમુખ કરવું. કહ્યું છે કે:—

‘પ્રમાદ કરે તો યાદ કરાવવું, અનાચારમાં પ્રવર્તે તો નિવારવા, ચૂકે તો પ્રેરણા કરવી, વારંવાર ચૂકે તો વારંવાર પ્રેરણા કરવી.’

તેમજ પોતાના સાધર્મિકોને વાચના, પૃચ્છના, પરા-વર્તના, અનુપ્રેક્ષા, અને ધર્મકથા ઇત્યાદિકમાં યથાયોગ્ય જોડવા. શ્રાવિકાનું વાત્સલ્ય પણ એ પ્રકારે કરવું.”

આમ શ્રી શ્રાદ્ધવિધિમાં શ્રીમદ્ રત્નશેખરસૂરિ સાધર્મિક વાત્સલ્ય અંગે પ્રકાશી ગયા છે.

સ્વામિવાત્સલ્ય અને શ્રીમદ્ હૈમચંદ્રાચાર્ય.

સાત ક્ષેત્રે ધન વાપરવા સંબંધી ઉપદેશના અધિકારે કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હૈમચંદ્રાચાર્ય શ્રી યોગશાસ્ત્રમાં પ્રકાશે છે કે:—

“સાતમું—સાધર્મિક એવા શ્રાવકોને માટે પણ પોતાનું ધન વાપરવું. તેઓને પોતાના પુત્ર આદિકના વિવાહ મહોત્સવમાં નિમંત્રણ આપી જમાડવા, તેમને વસ્ત્રાભરણ આપવાં; દુષ્ટમાંથી પોતાનું ધન ખર્ચીને પણ ઉગારવાં; તેમને ધર્મક્રિયા કરવા માટે પૌષ્પશાળાઓ કરાવી આપવી; વગેરે અનેક પ્રકારે તેઓની ભક્તિ કરવી; અને તેવીજ રીતે શ્રાવિકાઓ અર્થે પોતાનું ધન વાપરવું.”—શ્રી યોગશાસ્ત્ર, ૩ પ્રકાશ.

સ્વામિવાત્સલ્ય અને શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ.

સ્વામિવાત્સલ્યના અંગે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિકૃત ધર્મ-ગિંદુની ટીકામાં આ પ્રમાણે પ્રકાશેલ છે:—

“વાત્સલ્યં = સમાનધાર્મિકજનોપકારકરણમ્”

અર્થ:—સાધર્મિક જનના ઉપર ઉપકાર કરવો—એટલે સરખા ધર્મવાળા પ્રતિ પોતાની શક્તિ અનુસાર સાહાય્ય આપવું.”—શ્રી. ધ. ગિં. ૨ અધ્યાય.

એક દહાડો શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય શાકંભરી નગરીમાં
પધાર્યા. તે નગરમાં ધનાશા નામે નિર્ધન શ્રાવક રહેતો હતો.
તેણે પોતે શીયાળામાં ઓઢવા માટે
સ્વામિવાત્સલ્ય અને પોતાની સ્ત્રીના હાથે સુતર કંતાવીને
રાજેન્દ્ર કુમારપાળ તેનો એક જડો ચોક્ષાળ બનાવ્યો.

હતો; પણ ભાવ આવવાથી તેણે
તે ચોક્ષાળ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યને બેહોરાવ્યો. પછી જ્યારે
તે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી ધાટણમાં પધાર્યા, ત્યારે શ્રી કુમાર-
પાલાદિ બહોંતેર રાજાઓ અને કુબેર આદિ અદાર હજાર
શ્રાવકો પોતપોતાની ઋદ્ધિ સહિત તેઓની સામે આવ્યા.
તે વખતે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પોતાના શરીર પર તે જ
જડો પાણકોરાનો ચોક્ષાળ ઓઢ્યો હતો. તે જોઈ શ્રી કુમાર-
પાળ રાજાએ તેમને કહ્યું કે ભગવન્! આપ મારા ગુરુ થઈ
ઓવાં નિર્માલ્ય વસ્ત્રો પહેરો છો, તેથી મને લજ્જા થાય છે.
શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શ્રી કુમારપાળને કહ્યું કે હે રાજન્! તમે
આ પૃથ્વી પર રાજ્ય કરો છો, અને તમારા મુનિઓને આ
વસ્ત્ર દાન દેનારા સાધર્મી શ્રાવકો જ્યારે મહા મુશીબતે
પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે, તેથી તમને શું લજ્જા નથી
આવતી? અમે તો નિષ્પૃહી મુનિ છીએ. અને સામાન્ય
વસ્ત્રો પહેરીએ તો જ અમારી ગુરુતા જળવાઈ રહે છે.

આ સાંભળી શ્રી કુમારપાળ રાજેન્દ્રે અભિગ્રહ લીધો,
કે આજથી હવે મારે દર વર્ષે સ્વામિવાત્સલ્ય કરવું; અને
નિરાધાર શ્રાવકોને દર દિવસે મારે દશહજાર સોના મહોર
આપવી, આવી રીતે દાન દેતાં થકાં તેમને વરસની એક કોડ
સોના મહોર જોઈતી હતી; અને ચૌદ વરસો દરમિયાન તેણે

એવી ચોદ કરોડ સોનો મહોર પોતાના સાધર્મિક લાઇઓને આપી તેઓનું દારિદ્ર ટાળ્યું.”

—શ્રી રત્નમંદિરગણિકૃત ઉપદેશતરંગિણ્યાં દ્વિતીયતરંગે.

“કોણે પોતાનો જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો છે?” — એ સ્વામિવાત્સલ્ય અને સંબંધી અધિકારે શ્રી શ્રાદ્ધવિધિમાં શ્રાદ્ધવિધિ કહેલ છે કે:—

“ન કયં દીનૃદ્ધરણં, ન કયં સાહમ્મિઆણ વચ્છલં ।

હિયયંમિ વીયરાઓ, ન ધરિઓ હારિઓ જન્મો ॥”

અર્થ:—જેણે દીન લોકોનો ઉદ્ધાર કર્યો નથી. જેણે સ્વામિવાત્સલ્ય કર્યું નથી, તેમ જેણે હૃદયમાં શ્રી વીતરાગ પ્રભુને ધાર્યા નથી, તેણે પોતાનો જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો છે.

પુનઃ અન્ય પ્રકારે કહે છે. કોનો જન્મ સફળ છે? તે કે:—

“સ્તાધર્મિકાણાં વ્રાત્સલ્યં ભોજનાચ્છાદનાદિભિઃ ।

ચસ્ત્વનોતિ જરો ભોજાત્, તજ્જન્મ સફલં ભવેત્ ॥”

અર્થ:—જે જન ભાવપૂર્વક, પ્રેમપૂર્વક, નિષ્કપટપણે સ્વધર્મીઓનું ભોજન, વસ્ત્ર, ધન, ઔષધ એ આદિ વડે વાત્સલ્ય કરે, તે પ્રતિ પ્રીતિ દાખવે, ગાય વાછડાની સંભાળ લે-રાખે, તે પ્રકારે તેઓની સંભાળ લે, તે જનનો જન્મ સફળ થાય છે,

શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ આદિ પ્રકરણ ગંથોના કર્તા શ્રીમહા સ્વામિવાત્સલ્ય અને રત્નશેખર સૂરિના પ્રશિષ્ય શ્રી ઉપદેશતરંગિણી રત્નમંદિર ગણી ઉપદેશતરંગિણીમાં સ્વામિવાત્સલ્ય અધિકારે આ વાતો કહે છે:—

૧. તપગચ્છનાયક શ્રી સોમતિલકસૂરિ એક વખત સુરગિરિ (દેવગિરિ) માં શા. જગસિંહના ઘેર ગૃહજિનાલયમાં દર્શને પધાર્યા હતા. તે વખતે તે શેઠે કૃત્ર સાતસો સોના મહોરો ખર્ચી તાંબૂલ શ્રી સંઘને આપેલ હતાં. (તાંબૂલ અર્થેજ સાતસો સુવર્ણ મહોર ખર્ચ થયો, તો બીજી સામગ્રી માટે કેટલો બધો ખર્ચ થયો હશે ? કેવી સ્વામી ભક્તિ ! કેટલું ઉદાર હીલ ! જૈનોએ આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી નેહએ છે. ગૃહસ્થધર્મ એ પ્રકારે દીપે, અને દીપાવે.)

૨. શ્રી સોમસુંદરસૂરિના વારે વિશલશાહ શેઠની ભાર્યા ખેમાળાઇએ સમગ્ર દેશના શ્રી સંઘમાં સાકરનું લાણું કર્યું હતું.

૩. પ્રથમ કહેલા સુરગિરિવાળા જગસિંહ શેઠે પોતાના ત્રણસો સાધર્મી ભાઈઓને પોતાના જેવી રિથિતિએ આજ્ઞા હતા. (વર્તમાન શ્રીમંત જૈનોને આ દાખલા બહુ ઉપકારક, ઉપદેશક થશે.) હમણાં જ થઈ ગયેલા શ્રી કચ્છી દશા ઓશવાળ જ્ઞાતિના એક અગ્રેસર શેઠ નરશી નાથા, જેની ટુંક તથા ધર્મશાળા શ્રી પાલિતાણા સિદ્ધક્ષેત્રે વિદ્યમાન છે, તેણે સહભાવપૂર્વક પોતાની જ્ઞાતિના ધર્મબંધુઓને સુસ્થિત કર્યા હતા.

૪. આ શિવાય જીવડશાહ, ઉદાયન મંત્રી, બાહડ મંત્રી, પેથડશાહ, ઝાંઝણશાહ, જગડુશાહ, લીમાશાહ, ધનાશા, રાજશીશાહ, વર્ધમાનશાહ આદિ અનેક પુણ્યશાળી જૈન ગૃહસ્થોએ લિત્ત લિત્ત પ્રકારે સ્વધર્મવાત્સલ્ય કરેલ છે. કોઈએ જમણદ્વારા, કોઈએ વસ્ત્ર-પાત્ર આપીને,

કોઈએ ધન આપીને, વ્યવહારિક સંકટ ટાળીને—ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારે સ્વધર્મવાત્સલ્ય દાખવેલ છે.

૫. થારાપદ્ર (થરાદ) નગરમાં આભૂ નામે એક શ્રીમાલી શેઠ હતો. તે અતિ ધનાઢ્ય અને દાનવીર હતો; તેથી એને પશ્ચિમ દેશનો “માંડલિક” એવું ણિરુદ્ધ મળ્યું હતું. એકવખત મંડપદુર્ગ (માંડવગઢ) માં રહેતા ઝાંઝણુ શેઠે એવું સાંભળ્યું કે—થરાદવાળા આભૂશા પોતાને ઘેર આવેલા સાધર્મિકોને ભોજન કરાવ્યા વિના પોતે ભોજન કરતા નથી. તે સાંભળી ચમત્કાર પામેલા ઝાંઝણુ તેની પરીક્ષા કરવા માટે તજવીજ કરી; અને તેથી તે ઝત્રીશ હજાર સાધર્મિકોના સંઘ સહિત જૂદે જૂદે માર્ગેથી ચૌદસના દિવસે થારાપદ્ર નગરમાં આવ્યો. તે દિવસે આભૂશાહે તે પૌષધ કર્યો હતો. પણ તેના ભાઈ જિનદાસે સંઘ આવેલો જાણી તુરત તેમને ભોજન માટે નિમંત્રણ કર્યું, અને એક પહોરની અંદર સમસ્ત સંઘને સોના અને રૂપાના થાળોમાં ભોજન કરાવ્યું; તથા ઉપર વસ્ત્રાદિકનું દાન પણ આપ્યું. આ જોઈ ઝાંઝણુશાહે આભૂશેઠને પગે પડી કહ્યું કે—આપે મારો અપ્રિય-રાધ ક્ષમા કરવો, કેમકે આવી રીતે મેં આપની પરીક્ષા કરી. ક્ષમા માગી શ્રી શત્રુજયની યાત્રા કરી ઝાંઝણુશાહ મંડપદુર્ગ ગયા.

સાધર્મિક વાત્સલ્ય ભાવની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારનું છે:—

૧. પ્રત્યુપકારની ઇચ્છાએ મ્હોટા	શાહુકાર ધર્મ ભાઈઓને ભોજન
સાધર્મિકવાત્સલ્યના	આપવું એ શાહવાત્સલ્ય કહેવા
પ્રકાર	યોગ્ય છે.

૨. અમારી શક્તિ છતાં અમે સાધર્મિક વાત્સલ્ય-રૂપ જમણું ન આપીએ, તો દુર્જનો અમારી બંદખોઈ કરશે. એવા દુર્જનના લયથી, અપવાદની બહીકથી દુર્જન આદિને ભોજન આપવું એ સાંડવાત્સલ્ય કહેવા યોગ્ય છે.

૩. માત, પિતા, તથા શ્વસુરપક્ષાદિકના સ્વજનોને પ્રીતિ આદિની વૃદ્ધિ માટે જે ભોજનદાન દેવું, તે સ્વજન વાત્સલ્ય કહેવા યોગ્ય છે.

પણ આ ત્રણે પ્રકારનાં વાત્સલ્યમાં ધર્મબુદ્ધિ નહિ હોવાથી, તે નિર્થક છે. સાર્થક તો:—

૪. પ્રત્યુપકારની ઇચ્છા વિના ફક્ત ધર્મબુદ્ધિથી પૈસાદાર કે ગરીબ એવા સાધર્મિકોને ભેદ રાખ્યા વિના સન્માનપૂર્વક ઉદાર ચિત્તથી દાન દેવું, સાહાય્ય આપવી એ જ સાધર્મિકવાત્સલ્ય કહેવા યોગ્ય છે; અને એ જ પરમ લાલ-કારી, પુણ્યદાયી, નિર્જરાહેતુક છે.

નાગપુરમાં પૂનડ નામે એક મહા ધનાઢ્ય શ્રાવક રહેતો હતો. મૌબુદ્દીન બાદશાહની બેગમ પ્રેમકલાએ તે પૂનડને પોતાનો ભાઈ કર્યો હતો.

આ તે સ્વધર્મ, વિ. સં. ૧૨૭૩ માં એ પૂનડે શ્રી સ્વધર્મીઓ પ્રતિ પ્રીતિ શત્રુજય તીર્થની પ્રથમ યાત્રા કરી હતી. પછી વિ. સં. ૧૨૮૬ માં એ બીજીવાર શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રની યાત્રાએ ગયો હતો. તે વખતે તેની સાથે સંઘમાં ૧૮૦૦ ગાડાં તથા કેટલાક માંડલિકો પણ હતા. આ પૂનડ જ્યારે ધોળકા પાસે આવ્યો, ત્યારે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ અને તેજપાળ તેની સામે ગયા. તે સમયે

પવનથી જે જે દિશામાં સંઘની રજ ઉડતી હતી, તે તે દિશા તરફ તે મંત્રીઓ જવા લાગ્યા. તે જોઈ બીજા માણસોએ તેઓને કહ્યું કે—હો મંત્રીરાજ ! આ બાબતે તો ઘણી રજ ઉડે છે, માટે આ તરફ પધારો, ત્યારે મંત્રાએ કહ્યું કે :—

“શ્રીતીર્થપાન્થરજસા ચિરજીભવન્તિ ।

તીર્થેષુ ચ ભ્રમણતો ન ભવે ભ્રમન્તિ ॥

બ્રહ્મવ્યયાદિહ નરાઃ સ્થિરસંપદઃ સ્યુઃ ।

પૃથ્વા ભવન્તિ જગદીશમથાર્ચયન્તઃ ॥

અર્થ:—તીર્થમાર્ગની રજથી માણસો કર્મરહિત થાય છે; તીર્થોમાં લમવાથી લવમાં લમવું પડતું નથી; તીર્થને અર્થે ધન ખર્ચવાથી માણસો સ્થિર સંપદાવાળા થાય છે, અને તીર્થમાં પ્રભુની પૂજા કરવાથી પૂજક પૂજ્ય થાય છે.

માટે આ જે શ્રી સંઘરૂપી તીર્થ આવે છે, તેની રજનો લલે અમને સ્પર્શ થાઓ ! એ રજનો સ્પર્શ અમને કર્મ-રજ રહિત કરશે.

આ વાત આલે છે, ત્યાં તે મંત્રીઓ અને પૂનઠ એકઠા થયા. સંઘ તલાવના કાંઠે પડાવ નાંખી સ્થિર થયો. તે વેળાએ મંત્રીએ વિચાર્યું કે:—અહો ! આ પવિત્ર ધર્મ-ગંધુઓની ચરણરજથી મારું આંગણું કયારે પવિત્ર થશે ? આવી લાવનાપૂર્વક તેણે આવેલા સંઘને લોજન અર્થે આમંત્રણ કર્યું, રસોઈ થયા ગાદ જ્યારે સંઘસમુદાય લોજન અર્થે તેના ગૃહાંગણે આવ્યો, ત્યારે સ્વધર્મગંધુઓની ભક્તિ-તત્પર એ મંત્રી પ્રત્યેક જનનું પોતાના હાથે પાદપ્રક્ષાલન કરવા લાગ્યા, તથા તેઓને તિલક કરવા લાગ્યા. આમ કરતાં

સવારના એ પહોર વ્યતીત થયા. ત્યારે તેજપાળે વસ્તુપાળ મંત્રીને કહ્યું—હે ભાઈ! આપ હવે જમી લો; શ્રી શેષ સંઘની ભક્તિ ખીજ કરશે. ત્યારે વસ્તુપાળે કહ્યું કે હું પાછળથી ભોજન કરીશ, કેમકે આવો અવસર ફરી ફરી મળતો નથી. પછી શ્રી સંઘને ભોજન કરાવીને તેમણે વસ્ત્રાદિકનું દાન આપ્યું.

અહો! મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળનો પોતાના ધર્મબંધુઓ પ્રતિ પ્રેમ!

સાધર્મિક વાત્સલ્યનું માહાત્મ્ય તો બુઝો:—

જિનભક્તિ, શાસનાન્નતિ,
સાધર્મિકવાત્સલ્ય એ સરખાં—

“જિનભક્તિઃ કૃતા તેન, શાસનસ્યોન્નતિસ્તથા।

સાધર્મિકેષુ વાત્સલ્યં, કૃતં येन सुबुद्धिना॥”

અર્થ:—જે સુબુદ્ધિવાન પુરુષે સાધર્મિક વાત્સલ્ય કર્યું, તેણે જિનેશ્વરની ભક્તિ કરી, તેણે શાસનની ઉન્નતિ કરી.

અહો! કેવું સ્વધર્મવાત્સલ્યનું માહાત્મ્ય! વાત પણ ચથાર્થ છે. કેમકે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિ કરનારા એવા ધર્મબંધુઓની ભક્તિ કરવી, તેના પ્રતિ પ્રેમ-વાત્સલ્ય દાખવવું, તેઓને સાહાય્ય આપવી, એ પરિણામે જિનેશ્વરની ભક્તિ અને શાસનની ઉન્નતિરૂપ જ છે. વળી પણ કહ્યું છે કે:—

चक्रे तेन जिनार्चनं स विदधे सम्यग्गुरुपासनम्।

तत्त्वं तेन जिनागमस्य विदितं संघोन्नतिं स व्यधात्॥

सत्यंकारितमेव तेन सुधिया निर्वाणसौख्यं जघात्।

यः साधर्मिकगौरवं वितनुते हृष्टो गुरुणामिव॥”

અર્થ:—જેણે ગુરુની પેઠે સહર્ષ સ્વધર્મબંધુઓનું ગૌરવ વિસ્તાર્યું છે, અર્થાત્ જેમ ગુરુની સહર્ષ ભક્તિ કરીએ, તેમજ પ્રેમપૂર્વક સ્વધર્મ બંધુઓની જેણે ભક્તિ કરી છે, તેણે શું શું કર્યું તો કે—

- (૧) તેણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા કરી જાણવી,
- (૨) તેણે સદ્ગુરુનું સમ્યક્ પ્રકારે ઉપાસન પણ કર્યું જાણવું,
- (૩) તેણે જિનાગમનું તત્ત્વ પણ જાણ્યું એમ સમજવું,
- (૪) તેણે સંઘની ઉન્નતિ કરી જાણવી,
- (૫) ટુંકમાં તે સુબુદ્ધિવાળાએ નિર્વાણ સુખને એકદમ સત્ય કર્યું, અર્થાત્ નિર્વાણસુખ એને મળશે જ, એમ જાણવું.

એક સ્વધર્મબંધુની ભક્તિ કરનારે આવું આવું કર્યું એમ સમજવું. જુઓ સ્વધર્મબંધુની ભક્તિનું ફળ! અને તે યથાર્થ જ છે. આમ જાણી આત્મહિતૈષી પુણ્યશાળીએ પોતાના ધર્મભાઈઓનું ભક્તિ-વિવેકપૂર્વક સમ્યક્પ્રકારે વાત્સલ્ય કરવું ઘટે છે.

વળી કહ્યું છે કે:—

“સાધર્મિકે ભક્તિં કુર્વન્નલ્પભવો ભવેન.”

અર્થાત્ સાધર્મિકની ભક્તિ કરનાર અલ્પ ભવવાળો થાય, તેનો થોડા ભવમાં સંસારબ્રમણથી મોક્ષ થાય.

આવું સાધર્મિકવાત્સલ્યનું મહત્કલ પવિત્ર આર્ય પુરુષ પ્રકાશી ગયા છે, તે હે પુણ્યશાળીઓ! તમે હૃદયમાં વિચારી તે પ્રમાણે આચરો.

શ્રીમાન્ પંડિત ઉદ્યોતગણિ પોતે પ્રકાશેલ સમ્યક્ત્વ
 મૂળ બાર વ્રતના અધિકારે
 મો સમ્યક્ત્વમૂલ બાર વ્રત દર્શનાતિચારનું નિરૂપણ
 અને સાધર્મિકવાત્સલ્ય કરતાં જણાવે છે કે:—

“ સાતમો અવાત્સલ્ય અતિચાર. તે સાધર્મીની છતી શક્તિએ લક્ષિત ન કરે, તેને કોઈ રીતનું સંકટ આવી પડયું હોય, અને પોતામાં તે સંકટ ટાળવાની શક્તિ છે, તોપણ તેનો ઉદ્ધાર ન કરે, તે સંકટને મટાડે નહિ, તે સાધર્મી પર ઘણું હેત ન ધરે, તેને જોઈને ખુશી ન થાય, એ વગેરે અવાત્સલ્યાતિચાર જાણવો. વળી સંઘમાં કોઈ ગુણવાન્ પુરુષની શોભા, યશ, પ્રતિષ્ઠા સાંભળીને અપ્રીતિ ઉપજે, તથા સાધર્મિકનો સમુદાય મળે, ત્યાં કષાય કરીને માંડોમાંડે વિરોધ પેદા કરાવે, સાધર્મી સાથે શત્રુતાની રીતિ રાખે, તેના ઉપર અગુલ પરિણામ ચિંતવે, — એ આદિ અવાત્સલ્યાતિચાર જાણવા. ”

આ શું ગતાવે છે ? એ એમ ગતાવે છે કે—પોતાની શક્તિ મુજબ પોતાના ધર્મગંધુની લક્ષિત કરવી, જરૂર પડ્યે મદદ આપવી, તેના પ્રતિ પ્રેમ—પ્રીતિ દાખવવાં. છતી શક્તિએ તેમ ન કરે, તો દોષ છે. પુણ્યશાળીઓએ આ વિચારવું ઘટે છે.

પ્રતિ પાક્ષિક દિવસે પ્રતિક્રમણ કરતાં શ્રાવક વિસ્તાર અતિચાર આલોવે છે, ત્યારે દર્શનાતિચારે શું કહે છે ? જુઓ, આ કહે છે:—“ સંઘમાંડિ ગુણી તણી અનુપબૃંહણા કીધી; અસ્થિરીકરણ, અવાત્સલ્ય, અપ્રીતિ ઉપજાવી.....ઈત્યાદિ દર્શનાચાર વિષયો અનેરો જે કોઈ અતિચાર પક્ષ દિવસ-

માંડિ જાણતાં-અજાણતાં સૂક્ષ્મ-ગાદર લાગ્યો હોય તે ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્રંડ.”

શ્રી વિધિપક્ષગચ્છીય શ્રાવક પ્રતિક્રમણુમાં અતિચાર આલોચણુમાં વીર્યાચાર અતિચારે શું કહે છે ? જુઓ:—“સાહામી (સાધર્મિક) તણી લક્ષિત સાચવી ન હોય, ધર્મવંતની આપદા ન લોંગી હોય, અનેરું એ વીર્યાચાર વિષે પક્ષ દિવસ માંડે.....૪૦”

આમ સ્વધર્મગંધુની છતી શક્તિએ સાર સંભાળ ન લેવાઈ હોય, તે અર્થે સુસ જનો પ્રતિ પખવાડિએ ક્ષમા માગે છે.—એ જ સ્વધર્મગંધુઓની લક્ષિત, સારસંભાળની પરમ આવશ્યકતા અને એ ન કરવામાં પરમ દોષ સૂચવે છે. માટે પુણ્યશાળી લાઈઓ ખેડેનોએ પોતાના ધર્મગંધુઓની લક્ષિત, સાર-સંભાળમાં પ્રવર્તવું ઘટે છે.

પરિશિષ્ટ

શીલધર્મ

ॐ

શીલધર્મ

વ્યવહાર ધર્મનું પહેલું અંગ દાન કહેવાયું. આ બીજા અંગ શીલ સંબંધી હવે વિચાર કરીએ.

શીલ એટલે બ્રહ્મચર્ય. મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે પ્રકારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું એનું નામ શીલ. શીલ એટલે ઉત્તમ પ્રકારનું આચરણ, એવો શીલની વ્યાખ્યા શીલનો અર્થ થાય છે; અને બ્રહ્મચર્ય એ સૌથી ઉત્તમ પ્રકારનું આચરણ હોવાથી એને શીલ એવું નામ આપ્યું.

અથવા બીજી રીતે વિચારીએ, તો વ્યભિચાર રહિત વર્તન તેનું નામ શીલ, એમ જણાશે. વ્યભિચારી વર્તન એ શીલ નહિં. એ વ્યભિચાર ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે:—મનથી, વચનથી અને તનથી.

કોઈ પારકી ચીજ જોઈ, જીવ સમજે છે, કે આ વસ્તુ મારી નથી, અને મારે લેવી ઘટે માનસિક વ્યભિચાર નહિં, છતાં જાણી જોઈ લેવાનો વિચાર કરે, એ માનસિક વ્યભિચાર થયો. ઢુંકમાં વિપરીત વિચાર કરવો, એ માનસિક વ્યભિચાર.

કોઈનું માઠું ચિંતવવું, આર્ત-રોદ્રધ્યાન ધરવાં, એ ગંધાં માનસિક વ્યભિચારના પ્રકાર છે. આમ જોતાં પવિત્ર નિર્મળ મન રાખવું, તેને કુતર્ક રહિત રાખવું, એ પણ શીલનો, અર્થાત્ ઉત્તમ વર્તનનો, ચારિત્રનો એક ભેદ છે.

વિચાર ચ્યુને ઉચ્ચારમાં ભેદ હોવો, વિચાર કાંઈ હોવા, ઉચ્ચાર-વચન કાંઈ બીજાં હોવા, એ વચનનો વ્યભિચાર છે. “મુખમેં રામ, ચોર બગલમેં છુરી,” એ આનો પ્રકાર છે. મધુ તિષ્ઠતિ જિહ્વાગ્રે, હૃદયે તુ હાલાહલમ્”; કોઈને માંખણ લગાડવું, કોઈની ખુશામત કરવી; કોઈને કાંઈ ચિંતવી કાંઈ અન્ય વચન વડે ઠસાવવું; કોઈના પર બાણી જોઈ ખોટું આળ-કલંક મૂકવું; કોઈની ચાડી ખાવી; વચન વડે ફેસલાવવું, છેતરવું, કપટ હેતુ મનમાં ચિંતવી અસત્ય બોલવું; બાણી જોઈ અસત્ય બોલવું, -આ વગેરે વચન વ્યભિચારના પ્રકાર છે. આમ જોતાં સત્ય વદવું એવો એક શીલનો ભેદ છે.

વિચાર અને આચારમાં ભેદ હોવો, વિચાર કાંઈ હોય અને વર્તન કાંઈ થતું હોય એ કર્મવડે, કાયાવડે વ્યભિચારનો ભેદ છે. આપણે ધારીએ છીએ, કાયાનો વ્યભિચાર બાણીએ છીએ, કે આ આપણી વસ્તુ જ નથી, પારકી છે, છતાં તેને બાણી જોઈ લેવી એ કર્મવડે થએલો વ્યભિચાર છે. ચોરી અદત્તાદાન આદિ એના પ્રકાર છે. સ્ત્રીએ આ પોતાનો પતિ નથી એમ બાણીતાં છતાં, અન્ય પુરુષનો સંગ કરવો, અથવા પુરુષે તેવું બાણીતાં છતાં અન્ય સ્ત્રીનો સંગ કરવો, એ કાયા

સંબંધી વ્યભિચાર છે. આમ જોતાં, ચોરી, અદત્તાદાન, પર-
દારગમન, પરપુરુષગમન, એ વગેરે કાયાના વ્યભિચાર છે.

મન, વચન અને કર્મના આ જૂદા જૂદા પ્રકારના
વ્યભિચારનો સમુચ્ચયાર્થ એ નિકળશે, કે એ બધાં દુઃશીલ
છે; વ્યભિચાર રહિત એ સત્શીલ
વ્યભિચાર તે દુઃશીલ છે. અસત્ય, ચોરી, પરસ્ત્રી - પર-
પુરુષગમન, લોભ, માયા - કપટ,
એ આદિ કોઈ મનના, કોઈ વચનના, કોઈ કર્મના, કોઈ એ
ત્રણેયના, કોઈ એકના, કોઈ બેના એમ વ્યભિચાર છે; અને
એટલા માટે એ દુઃશીલ છે; સત્શીલ નથી. સત્શીલ તો એથી
ઉલટું આચરણુ, સત્ય, અસ્તેય, સ્વદાર કે સ્વપતિસંતોષ,
નિર્લોભતા, નિષ્કપટપણું એ વિગેરે છે.

શીલ એટલે ઉત્તમ આચરણુ, સદાચરણુ, આપણે
શરૂઆતમાં કહ્યું, તે વાસ્તવિક છે.
સત્ શીલ સત્ય, શૌચ, સંતોષ, સરલતા, એ
આદિ સત્શીલ છે.

શીલ આવો ખોળા અર્થવાચી હોવા છતાં, હાલ એ
“બ્રહ્મચર્ય” ના અર્થમાં આવી શકાયો છે. આ વિષે આપણે
સવિસ્તર વિચારીએ તે પહેલાં દાન, શીલ, તપ, ભાવનો શો
સંબંધ છે, એ જાણવું જરૂરનું છે.

લગવાને ચાર પ્રકારના ધર્મ કહ્યા છે: દાન, શીલ,
તપ અને ભાવ. આ સંકલના,
દાન-તપ-શીલ-ભાવની આ અનુક્રમ રાખવામાં એઓનો
સંકલના અનુક્રમ ગૂઢ પરમાર્થ રહેલો છે.

અને એ ત્રણેયની રક્ષા માટે ભાવ,
ગણી ભગવાને આ ક્રમ રાખ્યો લાગે છે.

દાનમાં મુખ્ય હેતુ દયાનો છે. શીળમાં મુખ્ય હેતુ
સદાચરણનો છે. તપમાં મુખ્ય હેતુ

શીલ દાનાદિમાં મન મારવાનો-ઈચ્છારોધનો છે.

મુખ્ય હેતુ ભાવમાં મુખ્ય હેતુ પ્રેમનો, લાગ-
ણીનો, પુરુષાર્થનો, ચડતા પરિ-

ણામનો છે.

ભાવ, અંતરની લાગણી, પ્રેમ, ચડતા પરિણામ પુરુષાર્થ
ન હોય તો દાન દુષ્કર છે, શીળ દુષ્કર છે, તપ દુષ્કર છે,
અર્થાત્ ધર્મ દુષ્કર છે.

અંતરને વિષે પ્રેમ-લાગણી-ભાવ થયો હોય, તો જ જીવ
તપ રૂપ ઈચ્છારોધ કરી શકે છે, મન મારી શકે છે, લોભાદિ
કપાયરૂપ અસત્પ્રવૃત્તિ ભણી જતું ખાળી શકે છે.

અંતરને વિષે એવો તપ રૂપ ઈચ્છારોધ થયો હોય,
લોભાદિ કપાયથી વિમુક્ત થયો હોય, તો જ તે શીળ ભણી,
સત્પ્રવૃત્તિ ભણી, સત્ય આદિ સદાચાર ભણી વળી શકે છે.

જીવ જો શીળ ભણી વળ્યો હોય, સદાચરણ સેવતો હોય,
સત્ય આચરતો હોય, પોતાના-પારકાના હક્ક સમજી, કોઈના
હક્કને ગાધા ન આવે એમ પ્રમાણિકપણે વર્તતો હોય,
પારકી અને પોતાની વસ્તુનો ભેદ સમજી પારકી વસ્તુની
ઈચ્છા-આશા વિના પોતાની જ વસ્તુમાં પોતાનો હક્ક સાચવી,
ખીજના હક્કને નુકશાન કર્યા વગર, રાચતો હોય, તે તેને
દાનધર્મ સુલભ થાય છે; તે દયા, સ્વદયા, પરદયા, ભાવદયા,
અનુબંધ આદિ દયા પાળી શકે છે.

આમ દાન, શીળ, તપ, લાવનો અતિ નિકટ સંબંધ છે. દાનને માટે શીળની કેટલી આવશ્યકતા છે, એ વધારે દાનનો આધાર શીળ નીચેથી સમજાશે:—

કોઈ જન વ્યભિચાર સેવી, વ્યભિચાર સેવરાવી, વ્યભિચારનાં કારણો મેળવી આપી, આદિ અસત્શીળ વડે પૈસા કમાય, તે પૈસા વડે દાન કરી શકશે? તે પૈસા વડે કરેલ દાન, દાન લેખાય? દાનનું ફળ તેને મળે? નહિ. લીંબા-ળીંબો વાવવાથી આંબો ક્યાંથી થાય? ઝેરનું ફળ અમૃત ક્યાંથી થાય?

તેમ કોઈ જન અસત્ય બોલી, આચરી, વિશ્વાસઘાત કરી, છેતરી, માયા કપટ વડે, બીજાના હક્કપર ત્રાપ મારી અપ્રમાણિકપણે ઇત્યાદિ અસત્શીળથી, અસદાચરણથી અર્થ-સંચય કરે, તો તે વડે દાનધર્મ કરી શકશે? તે દાન કરે, તો તે દાનમાં લેખાશે? એ પૈસા વડે કરેલ દાનથી દાનનું ફળ તેને મળશે? નહિ.

તેમજ કોઈ જીવ પારકી થાપણ ઓળવી, ચોરી કરી, લુંટફાટ કરી, ખાતર પાડી, પરના પ્રાણ હરી, લોભ આદિ સેવી, ઇત્યાદિ અસત્શીળ વડે કરી, અસદાચરણે કરી પૈસા રળે, તો તે પૈસાવડે તે દાન કરી શકશે? તે પૈસા વડે તે દાન કરે તો તે દાનમાં લેખાશે? તે પૈસા વડે કરેલ દાનથી તેને દાનનું ફળ મળશે? નહિ.

આમ દાનનો પરમ આધાર, તેની પરમ શોભા, તેનું સફળપણું શીળ ઉપર, સદાચરણ ઉપર, સત્ય ઉપર, અવ્યભિચાર ઉપર રહેલાં છે. શીળ ન હોય તો દાન નથી; માટે

પાપ કરી, કુશીળ સેવી, પૈસો ઉપાઈ, તે વડે દાન દેવાની ખુદ્દિ કોઈ જીવે રાખવી યોગ્ય નથી; તેમ પાપ કરી, કુશીળ સેવી પૈસો ઉપાઈ, તે વડે દાન કરશું, એટલે આપણા પાપ દૂર થશે, ધોવાઈ જશે,—એવી પણ લેશમાત્ર ભ્રાંતિ કોઈ જીવે રાખવી યોગ્ય નથી.

આમ જેમ શીળ ઉપર દાનનો આધાર રહેલો છે, શીલનો આધાર તપ તેમ તપ ઉપર શીળનો આધાર રહેલો છે.

કોઈ માણસ જીલને વશ ન રાખે, સ્વાદનો, ખાવા-પીવાનો લોહુની થાય, તો તેની વિષયાસક્તિ વૃદ્ધિ પામી પુષ્ટ થવાની; તે ઉન્માદ પામી અવશ્ય જ્યલિચારના રસ્તે ઉતરવાનો, તેનાથી જાણ્યે-અજાણ્યે પ્રભવૃત્ત લંગ થવાનું. પણ તપવડે કરીને જીલને વશ રાખે, સ્વાદવશ ન થાય, અકરાંતીઓ ન થાય, મિતાહારી રહે, તો વિષયવ્યાપૃત થવાનો પ્રસંગ ઓછો આવે; પ્રમાદી થઈ અપ્રભ સેવવાનો, દુઃશીલ આચરણનો પ્રસંગ ઓછો આવે.

તેમજ કોઈ માણસ ઇચ્છારોધ ન કરે, મન ન મારે, મનને કાબુમાં ન રાખે તો પારકી વસ્તુઓ, પારકા હક્ક, પારકી થાપણ ઉપર ત્રાપ મારવાનો, વિશ્વાસઘાત કરવાનો, ઇત્યાદિ અસદાચરણ, અસત્શીળ સેવવાનો તેને પ્રસંગ આવે. પણ જો તે ઇચ્છારોધરૂપ, મનને મારવારૂપ, મનને વશ રાખવારૂપ, મનને અસત્પ્રવૃત્તિથી-અસદ્વિચારથી અટકાવવારૂપ તપ આચરે, તો તે કદી પણ અન્યાય, અસત્ય, ચોરી, વિશ્વાસઘાત, પારકી થાપણ ઓળવવા, પારકા હક્કપર ત્રાપ

મારવા, પરસ્ત્રીગમન ઇત્યાદિરૂપ અસદાચરણુ, અમૃતશીળ સેવે નહિ.

આમ વિચારતાં જણાશે, કે તપ એ શીળનો પરમ આધારભૂત સ્તંભ છે.

તેવીજ રીતે ભાવ એ ગધાંનો આધાર છે. ભાવ-સર્વનો આધાર ભાવ ધર્મના અંગે એ વિશેષ વિચારણું.

દાનાદિ ધર્મના પ્રકારનો જ્ઞાનીઓનો આ સંકલિત અનુક્રમ ચમત્કારી છે. સૂક્ષ્મ રીતે વિચારતાં એમાંથી અદ્ભુત પ્રકાશ જણાય છે.

લગવાને ધર્મનું પ્રરૂપણ કરતાં જ પ્રકાશ્યું છે:— કે દયા એ ધર્મનું મૂળ છે, અહિંસા અહિંસાદિમાં દાનાદિનો એ ધર્મનું મૂળ છે; અથવા અહિંસા સમાવેશ એ જ ધર્મ છે. અને બાકીના જે સત્યાદિ ચાર વ્રત કહ્યાં છે એ ધર્મની રક્ષા માટે, એ ધર્મના પોષણ માટે છે.

ઉપર જણાવેલ બાબતો ઉપર આપણે લક્ષ આપીએ, તો આ કેવળ વાસ્તવિક લાગે છે; અને આથી ઉપલી બાબતને પુષ્ટિ મળે છે.

- (૧) દયા અર્થાત્ અહિંસા વ્રતમાં દાન શમાય છે. અને
- (૨) સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, નિષ્પરિગ્રહપણું એ ચાર વ્રતમાં શીલ-તપ શમાય છે. આમ દાનની રક્ષા શીલ વડે, શીલની રક્ષા તપ વડે, અને એ ગધાની રક્ષા

લાવ વડે થાય છે. આ સંગ્રાધી વિશેષ લાવધર્મે વિચારશું.

આટલાથી આપણને સમજાશે, કે શીળ એટલે સત્યાદિ ઉત્તમ આચાર.

શીળનો આ વિસ્તાર અર્થ આપણે જાણીએ. હવે એનો

૩૬ સંકુચિત અર્થ વિચારીએ.

શીળનો ૩૬ અર્થ મૈથુન ન સેવવું, બ્રહ્મચર્ય પાળવું,

પુરુષ સ્વદ્વારસંતોષ રાખવો, સ્ત્રીએ

સ્વપતિસંતોષ આણવો, એ શીળનો ૩૬ અર્થ છે.

આપણે જાણીએ છીએ, કે શીળ એ ધર્મનું એક અંગ છે; અર્થાત્ શીળથી જીવ દુર્ગતિમાં પડતો બચે છે, સદ્ગતિ પામે છે, સુખી થાય છે. શીળનો સત્ય પ્રમુખ સદ્વાચરણાદિ અર્થ લઈએ કે મૈથુનથી વિરમવારૂપ ૩૬ અર્થ લઈએ, પણ એટલું તો ચોક્કસ જણાશે, કે એથી સદ્ગતિ જ થાય. ચોરીથી, પરસ્ત્રીગમનથી, અન્યાયથી, માયા-કપટથી, લોભથી, અસત્ય એ આદિ વડે જ જીવ નરક-તિર્યચરૂપ માઠી ગતિ પામે છે, અશાંતા પ્રમુખ પામે છે. જ્યારે સત્યથી, ન્યાયથી, સરળતાથી, બ્રહ્મચર્ય આદિથી તે ઉત્તમ ગતિ, દેવ-મનુષ્યનાં વિભવાદિ કે મોક્ષ ગતિ પામે છે; આમ શીલ એ ધર્મનું પરમ અંગ છે.

બ્રહ્મચર્ય—

હવે બ્રહ્મચર્યની શું આવશ્યકતા છે, એ વિચારીએ.

બ્રહ્મચર્ય એટલે મૈથુનનો ત્યાગ.

„ „ સ્ત્રીએ પુરુષનો સંગ ત્યજવો તે.

„ „ પુરુષે સ્ત્રીનો સંગ ત્યજવો તે.

“પ્રજ્ઞચર્ય” નો વ્યુત્પત્તિ અર્થ વિચારીએ તો બ્રહ્મ એટલે આત્મા અને ચર્ય એટલે ચર્યા, રમણ. પ્રજ્ઞચર્ય એટલે આત્મામાં રમણ કરવું તે; આત્મ-
 પ્રજ્ઞચર્યનો સ્વભાવ સ્થિતિ પામવી તે. પ્રજ્ઞ-
 વ્યુત્પત્તિ અર્થ ચર્યનો આવો મૂળ અર્થ છે. છતાં
 સ્ત્રી પુરુષે અરસ્પરસ વિષય આસે-
 વનથી વિરમવું, મૈથુન વર્જવું, એને પ્રજ્ઞચર્ય કહ્યું, તે એટલા
 માટે કે “પ્રજ્ઞચર્ય” નું—આત્મસ્વભાવરમણનું પરમ પ્રગળ
 સાધન મૈથુનવિરમણ છે. આત્મસાધન પામવા માટે પરમે-
 ત્કૃષ્ટ સાધન મૈથુનવિરમણ છે; માટે કાર્યને જ કારણનું નામ
 આપી દીધું. તાત્પર્ય કે “પ્રજ્ઞચર્ય” (મૈથુનત્યાગ) સેવે, તો
 “પ્રજ્ઞચર્ય” (આત્મસ્વભાવ રમણતા) પામે.

“પાત્ર વિના વસ્તુ ના રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન,
 પાત્ર થવા સેવો સદા, પ્રજ્ઞચર્ય મતિમાન.”

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

પ્રજ્ઞચર્યનો આવો ઉત્કૃષ્ટ મહિમા કેમ છે, તે આપણે
 હવે વિચારીએ. શરીર અને મનને નિકટ સંબંધ છે; મન
 અને આત્માને નિકટ સંબંધ છે; શરીર સાફ હોય, વિકાર
 રહિત હોય, તો મન પણ સાફ, વિકાર રહિત રહે છે. મન
 વિકાર રહિત હોય તો સ્થિર રહે છે. અને મન સ્થિર રહે
 તો આત્માને શ્રેયકારી છે.

શરીરની શક્તિ ઉપર મનની શક્તિનો આધાર છે;
 મનની શક્તિ ઉપર આત્મહિતનો આધાર છે.

શરીરની શક્તિ, શરીરના વીર્ય ઉપર આધાર રાખે છે. તે વીર્યની રક્ષા અખંડ પ્રયત્નથી વડે થઈ શકે છે. આત્મા અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્યનો ધણી છે, એનામાં અનંત શક્તિ રહેલી છે, એ સાચી વાત છે. પણ તે જીવન-મુક્ત કેવલીને કે મિદ્ધ જીવોને

વીર્યરક્ષાનો પ્રભાવ વ્યક્ત-પ્રગટ થયેલી છે; સંસારી જીવોને સત્તારૂપે, શક્તિરૂપે રહેલી

છે; તે સંસારી જીવો સત્ પુરુષાર્થ વડે કરી પ્રગટ કરી શકે. જે જે પરમાત્મસ્વરૂપ પામેલાઓને આ અનંત શક્તિ પ્રગટ નિરાવરણ વર્તે છે, તે તે જાણે એ શક્તિ પ્રગટ કરવા પ્રયત્નથી, તપ, આદિ સાધનો સંખ્યા હતાં. આપણે પણ એ સાધનો સેવીએ, તો આપણી એ સત્તાગત શક્તિઓ વ્યક્ત-પ્રગટ થાય. વીર્યાચારના અધિકારે આપણે જોઈ ગયા છીએ, કે મનોબળનો સદુપયોગ કરવાથી વીર્યની શુદ્ધિ, વૃદ્ધિ થાય છે. મનોબળ તો જાણ સંસારી પંચેન્દ્રિય જીવોને જન્મથી જ હોય છે. પણ તે મનોબળ પૂર્વ સંસ્કારથી તેમજ અભ્યાસે કરી વિશેષ વિકસિત થાય છે. પૂર્વ સંસ્કારથી વિકસેલ મનોબળને ટેકાવી રાખનાર, તથા અભ્યાસે કરી વિકસિત થાય એવું મનોબળ આપનાર પ્રયત્ન છે, — શારીરિક વીર્યની રક્ષા છે.

મનની નબળાઈ હોય, દૃઢતા ન હોય, તો તેનાથી વ્યવહારિક કે પારમાર્થિક કોઈ પણ કાર્યની યથેચ્છ સિદ્ધિ થતી નથી. કાર્યની યથેચ્છ સિદ્ધિ અર્થે દૃઢ અને મજબુત મનની જરૂર છે. અને મનની દૃઢતા, મજબુતીનો ખરો આધાર શરીરનો રાજ, શરીરનો આધાર જે શુક્ર-વીર્ય, તેના

ઉપર છે. જેમ જેમ શુક સાત્ત્વિક, નિર્વિકારી, ઘટ્ટ, સર્વ-
દેહવ્યાપી, તેમ તેમ મન પણ સાત્ત્વિક, નિર્વિકારી, અને
હઠ, અને ઇન્દ્રિયમાત્રને જીતી શકે એવું થાય છે.

બ્રહ્મચર્યના સેવનથી શુક સાત્ત્વિક રહે છે, નિર્વિકારી
રહે છે, ઘટ્ટ-શુદ્ધ રહે છે; અને
બ્રહ્મચર્યથી તન-મન આખા શરીરમાં પ્રસરી દેહ તથા
નિરોગિતા મનને પુષ્ટ-નિરોગી કરે છે.

આહાર-પાન કેવળ દેહના નિર્વાહ અર્થે છે. દેહને
નિર્વાહ એટલે એના અંગોપાંગ, ઇન્દ્રિયો, હાડ, માંસ, સ્નાયુ
આદિને ટેકાવી રાખવા, પોષવા તે. આહાર-પાન વડે
શરીરનાં આ અંગોપાંગ, હાડ, માંસ, સ્નાયુ આદિને પોષણ
મળે છે. ખોરાક પચીને તેનું રુધિર બને છે, જે શરીરને
ગતિ-ઉત્સાહ આપે છે. રુધિરમાંથી વીર્ય પેદા થાય છે, જે
જો આખા શરીરમાં પ્રસરે તો તેને, તેનાં બધાં અવયવોને
મજબૂત કરે છે. પણ તે શરીરમાં પ્રસરી બધે પચે તે
પહેલાં જ તેનો જનનેન્દ્રિય વાટે વ્યય કરી નાંખવામાં આવે,
તો શરીરના અવયવોને જે આવશ્યક પોષણ જોઈએ તેમાં
ન્યૂનતા આવે છે; એ અવયવોને ધીમે ધીમે ઘસારો લાગતો
જાય છે; મન નબળું થાય છે. વીર્યનો વિશેષ વિશેષ વ્યય
થતાં શરીરની અંદર સંચાઓની ગતિ મંદ થઈ જાય છે,
પાચનક્રિયાનો સંચો બરાબર ચાલતો નથી, જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા
રોગનાં કારણો થાય છે. અદ્ય પણ વીર્યનો જથ્થો ભેગો
થાય છે, તેને શરીરની મંદ થયેલી શક્તિઓ આખા શરીરમાં
પચાવી શક્તી નથી; એટલે વશે કે કવશે, જાણીને કે અજા-
ણતાં એ વીર્ય સ્ખલિત થાય છે; શરીર અને મન ઉત્તરોત્તર

નબળાં થતાં જાય છે; ચેતન વીર્ય પણ દળાતું જાય છે. આ બધામાં મૂળ કારણ શરૂઆતનું અબ્રહ્મસેવન છે. બ્રહ્મચર્યથી તન-મન-ચેતન બચીત નિરોગી રહે છે.

આટલાં દિગ્દર્શન પછી, આપણે આ બાબતને વિશેષ પણે વિચારીએ:-જીવ માતાની કુક્ષિમાં ચ્યવે કે તરત આહાર ગ્રહણ કરે છે; તેજસ અને કાર્મણ સૂક્ષ્મ શરીર તો તેની સાથે હોય છે. એટલે માતાના રુધિર અને પિતાના શુક-

વીર્યનો એ શરીર વડે આહાર લઈ,

શરીર વૃદ્ધિ-પુષ્ટિ ઔદારિક (શુદ્ધ) શરીર પિંડ

બાંધવો શરૂ કરે છે. માતા જે આહાર

કરે તે આહારના રસ વડે પોષણ પામી ધીમે ધીમે માતાના ઉદરમાં જ વૃદ્ધિ પામે છે; અને તેમાંજ તેના હાડ, માંસ, રક્ત, ચર્મ, કેશ, આદિ પાંચેન્દ્રિય પૂર્ણ થયે પર્યાપ્તિયુક્ત દેહ બંધાય છે. જે સંપૂર્ણ થઈ, ઉદરથી અવતરે છે. અવતર્યા પછી માતાના પય:પાનથી તે દેહ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. પછી તે ક્રમે ક્રમે ખોરાક લેવા માંડે છે. તે વડે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. આ ખોરાક જે પચે, તો તેથી શરીરનાં બધાં અવયવો પુષ્ટ થતાં જાય છે. અને એ ખોરાક વડે જે જે રસ, લોહી, મજ્જા, શુક્ર-ઘાત પેદા થાય છે, તે બધાં શરીરમાં ચોતરફ ફેલાઈ એકસરખી રીતે તેની બધી ઇન્દ્રિયોને, તેનાં અંગોપાંગને પુષ્ટ કરે છે. જ્યાં સુધી મન નિર્મળ, નિર્વિકારી રહે છે, જ્યાં સુધી એને મલિન વાસનાનો પાશ થયો નથી, ત્યાં સુધી તો આ અંગોપાંગ વૃદ્ધિ પામવાનો,

ખોરાકનો રસ, વીર્ય આખા શરીરમાં પ્રસરી વ્યાપવાનો ક્રમ ચાલુ રહે છે. પણ જ્યાં મલિન મલિન વાસનાથી વાસના થાય છે, મન વિકારી થાય વીર્ય વ્યય છે, કે તરત વીર્ય શરીરમાં પ્રસરતું ધીમે ધીમે મંદ પડે છે, અને એ વીર્યવાહિનીમાં એકઠું થતું જાય છે. આ જગતમાં એકસરખી રીતે અમલમાં આવતો કોઈપણ કાયદો કુદરતનો કાયદો છે. ‘એક ભેદ નિયમ એ આ જગતનો પ્રવર્તક છે’. આ કાયદો-નિયમ કોઈથી તૂટતો નથી. જે એને અનુસરે, તેને અનુસરવાનું ફળ; જે એનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને તેણું ફળ. તેમ વીર્યવાહિનીમાં વીર્ય એકઠું થવા પૂર્વે જે નિયમસર ખોરાક પચી, જીરવાઈ, રસ, લોહી, મજ્જા, વીર્ય આદિમાં પરિણમી શરીર આખામાં પ્રસરી તેને પુષ્ટ કરતો હતો, ત્યાંસુધી કુદરતે તેમ ચલાવ્યું; વચમાં મલિન વાસનાએ એ વિષયમાં હરકત ન આણી હતી તો, હજી પણ વિશેષ વખત ખોરાક તે જ પ્રકારે જીરવાઈ શરીરને વધારે પુષ્ટ કરત. પણ મલિન વાસનાએ હરકત નાંખી, વીર્યની ગતિને મંદ કરી, તેને વીર્યવાહિનીમાં એકઠું થવા દીધું. શરીર તો એક સંચો છે, તેમાં એક બીજાને આધારે રહેલાં શરીર યંત્રના ચક્રો જૂઠાં જૂઠાં ચક્રો એ શરીર યંત્રને ગતિ આપે છે; એક ચક્ર મંદ થાય કે વેગે ચાલે, તો બીજાં ચક્રો મંદ થાય કાં વેગે ચાલે છે. તેમજ જ્યાંસુધી વિષયવાસના થઈ નહોતી અને વીર્ય આખા શરીરમાં પ્રસરી પચવાનું ચક્ર નિયમસર ચાલતું હતું,

ત્યાંસુધી જઠરાગ્નિનું ચક્ર, પાચનક્રિયાનું ચક્ર એ વગેરે પણ નિયમસર કામ કરતાં હતાં, અને એ નિયમસર કામને ખેરિણામે શરીરનો ખાંધો, દેખાવ, તેનાં હાડ, માંસ, સ્નાયુ, ઇત્યાદિ મજબુત થતાં જતાં હતાં; અને શરીર પણ ભવ્ય નમુનેદાર થતું હતું. પણ વીર્યે વીર્યવાહિનીમાં એકઠું થવા માંડ્યું, ત્યારથી શરીરની વૃદ્ધિ અટકી. હવે એકઠા થયેલા વીર્યને રસ્તો તો જોઈએ. કેમકે નાના ભાજનમાં ઝાઝો જથ્થો ન શમાય. કાં તો એથી ભાજન તૂટે અને કાં તો એમાંથી માર્ગ જોઈએ. એકઠા થયેલા વીર્યે જનનેન્દ્રિય દ્વારા સ્ખલિત થવા માંડ્યું. સ્વયમેવ અબાણતાં સ્ખલના તો ક્વચિત્ જ થાય, પણ પ્રથમ તો એ એકઠાં થયેલાં વીર્યે જનનેન્દ્રિયને ભગૃત કરી. સ્ત્રી કે પુરુષે, મુઘ બાલે કે બાલાએ હસ્તાદિ વડે કુચેષ્ટા કરી અથવા અરસપરસ સંગ કરી વીર્યને કાઢી નાંખવા માંડ્યું. એથી પ્રથમ તો જરા સુખ (?) જણાયું. પણ તે કેના જેવું? કોઈ માણસને ખરજ આવે ત્યારે તે ઘરડાઘરડ કરે એટલે તે વખતે તો ક્ષણિક સુખ લાગે, પણ પછી જેમ બળતરા થાય, તેમ આ ગુહ્ય ભાગ દ્વારા વીર્ય કાઢતાં પ્રથમ તો આરામ—ચેન ઉપજ્યું, પણ પછી ખરેખરી બળત્રા થવાં માંડી. કઈ બળતરા? રોગના બીજ વવાયાં અને એ બીજ ઉગી સરતાં રોગ ઉપજ્યો તે બળત્રા. આ વાત આગળ આવશે.

આમ જ્યાં સુધી મલિન વાસના થઈ ન હતી, ત્યાં- સુધી શારીરિક યંત્ર અને તેનાં બધાં પાચનક્રિયા આદિનાં ચક્રો ખરાબર કામ કરતાં હતાં. હવે

વીર્યરક્ષાની જરૂર એમાં અટકાયત થવા માંડી. એ શરીરની વૃદ્ધિ થવી બંધ થઈ. આપણને બધાને બળર છે કે બાળક ઉત્તરોત્તર એકદમ વધતું જાય છે. જ્યારે તે વાત વધવાની અટકાયત વીર્યમાં રખાવા થયે સહજ થાય છે. આ તો બધાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. માટે વીર્યને જેમ બને તેમ જાળવી રાખવાની, દૂષિત નહિ થવા દેવાની બહુ જરૂર છે.

હાલ દેશ-કાળ જોતાં માણસોનાં સંઘર્ષ-બળ ઓછાં થતાં જાય છે, તેમાં મુખ્યમાં મુખ્ય કારણ શારીરિક વીર્યની હાનિ, વીર્યની અશુદ્ધિ એ છે.

વીર્યહાનિથી આયુષ્ય પણ એ કારણને લઈ શરીરને ઘસારો અયોગ્ય વયે તૂટી જાય છે. શરીરને જે ઘસારો લાગે છે, તે ઘસારો પૂરાઈ જવાને બદલે, તે ઘસારો વિશેષ વિશેષ વધતો જાય છે. જેમ એન્જીન ચલાવતા માટે તેને પાણી તથા બળતણ પૂરાં પાડવાં પડે છે, અને તે પુરતા જથ્થામાં હોય તોજ તે સંચો કામ કરી શકે છે; તેમજ આ શરીર યંત્ર ચાલવા અર્થે તેને આહાર-પાનની આવશ્યકતા છે. શરીર કામ કરે છે, તો તેને ખાવાનું પણ જોઈએ છે; તે આહારમાંથી વીર્ય-

—(અપૂર્ણ પ્રાપ્ત)

